

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
З ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

**І. В. Бабійчук
О. А. Бойко
Г. В. Гайович
А. М. Демків
О. В. Дишкант
С. А. Єременко
Н. М. Романюк
О. М. Фурсенко**

**ОСНОВНІ АСПЕКТИ
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ
ЦЕНТРІВ СФЕРИ ЦИВІЛЬНОГО
ЗАХИСТУ**

навчальний посібник

**Київ
2023**

УДК 37.018.46:355.58 (082)

О 72

За загальною редакцією доктора наук з державного управління, професора,
Заслуженого лікаря України, лауреата Державної премії України
в галузі науки і техніки П. Б. Волянського

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Інституту державного управління та наукових досліджень
(протокол № 13 від 22 грудня 2022 року)*

Рецензенти:

Лещенко О. Я., заступник директора Департаменту – начальник управління захисту населення і територій Департаменту організації заходів цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій, кандидат політичних наук;

Мул А. М., начальник Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Хмельницької області, кандидат наук з державного управління полковник служби цивільного захисту;

Рогоуля А. О., начальник Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Львівської області, кандидат наук з державного управління полковник служби цивільного захисту.

**Основні аспекти підвищення кваліфікації педагогічних працівників
О 72 навчально-методичних центрів сфери цивільного захисту:** навчальний
посібник / І. В. Бабійчук, О. А. Бойко, Г. В. Гайович, А. М. Демків, О. В. Дишкант,
С. А. Єременко, Н. М. Романюк, О. М. Фурсенко; за ред. П. Б. Волянського. Київ :
ІДУ НД ЦЗ, 2023. 248 с.
ISBN 978-617-8015-23-7

Навчальний посібник містить базовий курс лекцій відповідно до навчальної програми «Цивільна безпека». Підвищення кваліфікації педагогічних працівників навчально-методичних центрів сфери цивільного захисту у галузі знань 26 – «Цивільна безпека» та питання, завдання для самодіагностики.

Призначений для педагогічних працівників НМЦ і БЖД в областях та м. Києві, котрі проводять функціональне навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту, забезпечують та надають інші освітні послуги та методичний супровід суб'єктів господарювання, що проводять навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях.

Видання стане в пригоді всім, хто цікавиться питаннями цивільного захисту.

УДК 37.018.46:355.58 (082)

ISBN 978-617-8015-23-7

© Державна служба України

з надзвичайних ситуацій, 2023

© Інститут державного управління та наукових

досліджень з цивільного захисту, 2023

© І. В. Бабійчук, О. А. Бойко, Г. В. Гайович, А. М. Демків, О. В. Дишкант,

С. А. Єременко, Н. М. Романюк, О. М. Фурсенко, 2023

Зміст

Вступ	7
I. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ БЛОК	
МОДУЛЬ Методологічні основи побудови цивільного захисту	
Тема 1 Система національних регулятивних норм, спрямованих на захист цивільного населення	9
1.1 Міжнародні угоди та особливі правові режими, які можуть вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях у разі виникнення надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період	9
1.2 Загальні норми законодавства, підзаконних актів, стандарти і технічні умови, технічні й адміністративні регламенти, що визначають принципи та механізми регулювання безпеки, зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій	15
1.3 Превентивні та ситуаційні норми, підготовка об'єктів економіки і систем життєзабезпечення до роботи в умовах надзвичайних ситуацій. Компенсаційні та регламентні норми, норми цивільної, адміністративної відповідальності та процедури їхнього застосування	20
Тема 2 Планування діяльності суб'єктів забезпечення цивільного захисту	26
2.1 Теоретичне підґрунтя планування заходів цивільного захисту	26
2.2 Організація планування заходів цивільного захисту органами влади	28
2.3 Плани з питань цивільного захисту, порядок їх розроблення	29
2.4 Планування основних заходів цивільного захисту територіальними громадами та розроблення планів реагування на надзвичайні ситуації, що можуть виникнути (загрожувати) на території громади	31
2.5 Особливості планування діяльності з питань цивільного захисту на підприємствах, в установах і організаціях	34
Тема 3 Організація захисту населення і територій на об'єктовому, місцевому та регіональному рівнях у контексті децентралізації влади в Україні	38
3.1 Суб'єкти забезпечення цивільного захисту. Організація захисту населення і територій на об'єктовому, місцевому та регіональному рівнях	38

3.2 Завдання територіальної громади щодо побудови системи цивільного захисту	43
3.3 Організація захисту населення в умовах децентралізації	47
МОДУЛЬ Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій	
Тема 4 Визначення основних показників джерел природних і техногенних надзвичайних ситуацій та складові системи їх моніторингу	51
4.1 Функціонування системи постійного моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій суб'єктами господарювання на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях	51
4.2 Організація моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Моніторинг стану навколишнього середовища, потенційно небезпечних об'єктів	57
4.3 Управління ризиками надзвичайних ситуацій. Управління у сфері цивільного захисту на основі критеріїв ризику. Ідентифікація факторів ризику, оцінка ризику, управління ризиком надзвичайних ситуацій	60
МОДУЛЬ Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій	
Тема 5 Порядок оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій. Сучасні підходи інформування у сфері цивільного захисту	64
5.1 Правові основи організації оповіщення населення у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій ..	64
5.2 Порядок організації оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій та забезпечення зв'язку у сфері цивільного захисту	70
5.3 Дії у разі сигналу «Увага всім»	72
5.4 Зразки повідомлень у разі надзвичайних ситуацій ...	73
Тема 6 Інженерний захист територій. Організація укриття населення в захисних спорудах цивільного захисту.....	78
6.1 Планування та реалізація інженерно-технічних заходів цивільного захисту	78
6.2 Зонування територій за наявністю потенційно небезпечних об'єктів і небезпечних геологічних, гідрогеологічних та метеорологічних явищ і процесів, а також ризику виникнення надзвичайних ситуацій	95

	6.3 Організація та реалізація інженерного захисту територій органами місцевої влади. Реалізація інженерного захисту територій на підприємствах, в установах та організаціях	98
	6.4 Організація укриття населення в захисних спорудах цивільного захисту, підтримання їх у готовності до використання	104
Тема 7	Основи психологічного захисту населення, постраждалого внаслідок надзвичайної ситуації	114
	7.1 Особливості організації психологічного захисту населення в Україні	114
	7.2 Нормативні документи, що регламентують психологічний захист	115
	7.3 Організація психологічної допомоги (підтримки) в Україні	117
	7.4 Чинники, які можуть зумовити нервові перевантаження в екстремальних ситуаціях. Стрес. Психологія стресу	118
	7.5 Негативні психічні стани людей, які опинились в екстремальній ситуації. Особливості перебігу. Прояви. Екстрена психологічна допомога (підтримка) ...	122
Тема 8	Використання сучасних форм з навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях і забезпечення просвітницької роботи з громадами про правила поведінки та методи захисту від їх наслідків	132
	8.1 Механізм організації та проведення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях	132
	8.2 Особливості навчання працюючого і непрацюючого населення, здобувачів освіти	134
	8.3 Сучасні форми навчання населення	143
	МОДУЛЬ Реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їх наслідків	
Тема 9	Сутність і особливості реагування на надзвичайні ситуації, порядок утворення сил цивільного захисту їх завдання та тактико-технічні можливості	147
	9.1 Основи реагування на надзвичайні ситуації	147
	9.2 Система управління у надзвичайних ситуаціях	150
	9.3 Склад і основні завдання сил цивільного захисту	155
	9.4 Організація взаємодії сил цивільного захисту під час реагування на надзвичайні ситуації	156

II. ФАХОВИЙ БЛОК

МОДУЛЬ Тенденції розвитку сучасної системи освіти в Україні

Тема 10	Освіта дорослих та післядипломна освіта – сучасні аспекти	159
	10.1 Законодавче поле функціонування сучасної системи освіти України	159
	10.2 Мета, види, завдання, функції освіти дорослих.....	163
	10.3 Форми надання освіти дорослим. Самоосвіта як один зі шляхів неперервної освіти дорослих	168
	10.4 Післядипломна освіта як система підвищення кваліфікації	172
Тема 11	Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців	182
	11.1 Інформаційні технології, мультимедійні технології, інформаційно-комунікаційні технології в освіті	182
	11.2 Педагог та інформаційні технології	184
	11.3 Сучасні інформаційні технології та їх вплив на здоров'я людини і безпеку суспільства	199
МОДУЛЬ Документаційний супровід діяльності навчально-методичного центру сфери цивільного захисту		
Тема 12	Писемне ділове мовлення. Сучасні вимоги до оформлення документів. Основні правила українського правопису	201
	12.1 Нормативна база діловодства в Україні	201
	12.2 Поняття електронного документообігу	211
	12.3 Реквізити документів та вимоги до їх оформлення ...	214
	12.4 Новації «Українського правопису» 2019 р. Сучасні інформаційні ресурси та платформи для вивчення та поглиблення знань з української мови	221
Тема 13	Побудова внутрішньої системи забезпечення якості та самооцінювання освітньої діяльності у НМЦ	228
	13.1 Сутність поняття «якість освіти»	228
	13.2 Моніторингові дослідження	231
	13.3 Якість педагогічного складу (підвищення кваліфікації, мотивація)	236
	СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	241

ВСТУП

Сучасні вимоги до організації цивільного захисту населення й територій під час надзвичайних ситуацій та воєнних дій постійно трансформуються. Важливу роль у цьому напрямі відіграє система функціонального навчання керівників (фахівців), діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту. З метою налагодження такого навчання Урядом України створена відповідна система, основою якої є спеціально утворені в областях і містах України навчально-методичні центри сфери цивільного захисту, управління, облік яких здійснює ДСНС. Щорічно на базі центрів за державним замовленням та контрактами проходять функціональне навчання (цільове підвищення кваліфікації) близько 50 тисяч слухачів з-поміж осіб керівного складу і фахівців, які організують та здійснюють заходи цивільного захисту. Окрім того, забезпечується практичне закріплення рівня їхніх знань через участь у командно-штабних та спеціальних навчаннях і тренуваннях з питань цивільного захисту. Процеси, що сьогодні відбуваються в ДСНС України, пов'язані з війною, а також із продовженням реформування цієї системи, зокрема висувають нові вимоги до професійних та особистісних якостей педагогічних працівників навчально-методичних центрів цивільного захисту та безпеки життєдіяльності областей і м. Києва (далі – НМЦ ЦЗ та БЖД), рівня їхнього професіоналізму та компетентності.

Метою підвищення кваліфікації педагогічних працівників НМЦ ЦЗ та БЖД є поглиблення і розширення їхніх професійних компетентностей, знань, умінь і практичних навичок, необхідних для якісного проведення навчань з питань цивільного захисту та проходження атестації.

У цьому посібнику викладено лекції на теми, які вивчаються згідно з програмою підвищення кваліфікації педагогічних працівників навчально-методичних центрів сфери цивільного захисту у галузі знань 26 «Цивільна безпека», зокрема охоплено тематику функціонального та фахового блоків. Розглянуто сучасні тенденції розвитку сфери цивільного захисту, проведено аналіз організації нинішньої системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Враховано загальні положення, а також зміни до законів та інших нормативно-правових актів, що визначають розвиток цивільного захисту для вирішення завдань захисту населення і територій в мирний час та особливий період; обговорено питання, які недостатньо урегульовані чинним законодавством. Також актуальними є теми педагогічного, психологічного, філологічного спрямування, як наприклад: «Побудова внутрішньої системи забезпечення якості та самооцінювання освітньої діяльності у НМЦ», «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців», «Основи психологічного захисту населення, постраждалого внаслідок надзвичайної ситуації», «Писемне ділове мовлення. Сучасні вимоги до оформлення документів. Основні правила українського правопису» тощо. Зазначений курс лекцій має сприяти удосконаленню

загального культурного рівня та педагогічної майстерності як запоруки якісного викладання й навчання дорослого населення.

Основним завданням курсів підвищення кваліфікації з питань цивільного захисту для педагогічних працівників НМЦ є удосконалення професійних знань та умінь, зокрема щодо:

застосування положення нормативно-правових актів з питань цивільного захисту в навчальній та методичній роботі;

забезпечення якісного проведення функціонального навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту;

здійснення методичного супроводу проведення суб'єктами забезпечення цивільного захисту спеціальних навчань і тренувань;

надання консультаційної, аналітичної, методичної підтримки підприємствам, установам, організаціям з питань діяльності у сфері цивільного захисту та навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях;

володіння усною (вміння робити презентації, доповіді, виступи, вести бесіду, дискусію, переговори тощо) та письмовою комунікацією (читання і розуміння текстів, написання типових документів, статей, доповідей, інформаційних довідок тощо) державною мовою;

використання в навчальному процесі сучасних форм, методів навчання та інформаційних технологій.

Під час проходження курсу підвищення кваліфікації з питань цивільного захисту слухачі набувають нових компетенцій. Ключові з них окреслені у виданні після кожної розглядуваної теми. Основу посібника складає теоретичний матеріал. Окрім того, у виданні містяться питання та завдання для самодіагностики, терміни та поняття для закріплення матеріалу, а також рекомендовані джерела для більш глибокого опрацювання тем. Наведені теми, можуть бути використані для виконання різних завдань, зокрема:

упорядкування та методичного забезпечення навчання керівного складу й фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією та здійсненням заходів цивільного захисту, з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, реагування та ліквідації їхніх наслідків;

здійснення методичного супроводу спеціальних навчань і тренувань суб'єктами забезпечення цивільного захисту;

надання консультаційної, аналітичної, методичної підтримки підприємствам, установам, організаціям з питань діяльності у сфері цивільного захисту та навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях.

Навчальний посібник «Основні аспекти підвищення кваліфікації педагогічних працівників навчально-методичних центрів сфери цивільного захисту» призначений для педагогічних працівників навчально-методичних центрів сфери цивільного захисту та стане в пригоді всім, хто цікавиться сферою цивільного захисту, а також іншими гуманітарними питаннями, що пов'язані з темою.

ТЕМА 1

Система національних регулятивних норм, спрямованих на захист цивільного населення

План

1.1 Міжнародні угоди та особливі правові режими, які можуть вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях у разі виникнення надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період

1.2 Загальні норми законодавства, підзаконних актів, стандарти і технічні умови, технічні й адміністративні регламенти, що визначають принципи та механізми регулювання безпеки, зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій

1.3 Превентивні та ситуаційні норми, підготовка об'єктів економіки і систем життєзабезпечення до роботи в умовах надзвичайних ситуацій. Компенсаційні та регламентні норми, норми цивільної, адміністративної відповідальності та процедури їхнього застосування

Стислий виклад теоретичного матеріалу

1.1 Міжнародні угоди та особливі правові режими, які можуть вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях у разі виникнення надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період

Питання функціонування національної системи регулятивних норм, спрямованих на захист цивільного населення, є як ніколи актуальними у зв'язку з російсько-українською війною, зважаючи на нові загрози природного та техногенного характеру, заходи щодо децентралізації влади та подальшу європейську інтеграцію України.

На сучасному етапі розвитку європейського суспільства наголошується на глобалізації проблем природної, екологічної та техногенної безпеки, зростанні наслідків надзвичайних ситуацій, зокрема терористичних актів. Підвищення уваги до безпеки населення зумовило трансформацію загального поняття «національна безпека» в країнах Європейського Союзу, зокрема занепокоєння такими внутрішніми джерелами небезпеки, як соціальне насильство, безробіття, організована злочинність і тероризм, міграція та масове переміщення людей, які напряму пов'язані з виконанням функції цивільного захисту тощо.

Посилення ролі захисту населення від надзвичайних ситуацій в системі національної безпеки європейських країн зумовлюється зростанням втрат від надзвичайних ситуацій, адже небезпеки і загрози мають більш комплексне та взаємозв'язане значення.

Останніми роками антропогенна діяльність призводить до збільшення ризиків техногенних та природних катастроф, глобальні загрози стають джерелом надзвичайних ситуацій у різних сферах життєдіяльності суспільства, збільшуються масштаби надзвичайних ситуацій.

Сучасний стан природного середовища та техногенна обстановка в Україні внаслідок багатьох взаємопов'язаних факторів характеризуються зростанням небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій з катастрофічними наслідками, які відбиваються як на економічному стані країни, так і соціально-психологічному кліматі суспільства.

Про це свідчать динаміка виникнення надзвичайних ситуацій та їх наслідків, а також кількісні показники класифікованих надзвичайних ситуацій, які сталися на території України впродовж останнього десятиріччя (у 2012–2021 роках) (рис. 1.1.1; 1.1.2).

Рисунок 1.1.1 – Динаміка виникнення надзвичайних ситуацій та їх наслідків

Джерело: [1]

Дані про надзвичайні ситуації	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	Всього НС за 10 років
Всього НС	212	144	143	148	149	166	128	146	116	124	1476
<i>В тому числі:</i>											
техногенного характеру	120	76	74	63	56	50	48	60	47	53	647
природного характеру	74	56	59	77	89	107	77	81	64	65	749
соціального характеру	18	12	10	8	4	9	3	5	5	6	80
<i>В тому числі:</i>											
Державного рівня	1	1	5	2	1	2	2	2	6	3	25
Регіонального рівня	13	12	9	9	9	8	6	7	4	5	82
Місцевого рівня	83	58	59	62	64	70	64	63	50	53	626
Об'єктового рівня	115	73	70	75	75	86	56	74	56	63	743
Загинуло людей	301	253	287	242	183	172	168	200	170	148	2124
Постраждало людей	861	854	680	962	1805	892	839	1492	1026	545	9956
Матеріальні збитки, млн. грн.	249,79	396,33	198,85	532,72	265,31	896,80	496,97	1625,87	28262,71	660,05	33585,40

Рисунок 1.1.2 – Кількісні показники класифікованих надзвичайних ситуацій, які сталися на території України у 2012–2021 роках

Джерело: [1]

Стан природної, пожежної та техногенної безпеки, незважаючи на заходи, що вживаються, залишається нестабільним. Все це негативно впливає на соціально-економічний розвиток нашої держави, а за деякими позиціями становить загрозу національній безпеці України у сфері цивільного захисту.

Серед найбільш гострих питань варто наголосити на таких: стан прогнозування надзвичайних ситуацій та вжиття превентивних заходів, зокрема в умовах глобальних змін клімату; критичний стан систем централізованого оповіщення населення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій; незадовільний стан захисних споруд цивільного захисту; недостатнє планування та будівництво протизсувних, протиповеневих, протиселевих, протиерозійних та інших інженерних споруд спеціального призначення, недостатні матеріальні резерви для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій тощо.

Критичний прогноз техногенної та природної безпеки в Україні потребує також пришвидшення реформ у сфері цивільного захисту і вдосконалення механізмів державного управління відповідно до європейських стандартів безпеки.

Зважаючи на це, впливає завдання – створити оптимальну систему управління єдиною державною системою цивільного захисту та підвищити ефективність її функціонування.

Система цивільного захисту відіграє все більшу роль у забезпеченні національної безпеки європейських країн та є предметом підвищеної уваги у рамках міжнародних структур європейської безпеки, зокрема Механізму цивільного захисту Європейського Союзу.

Вже крилатим став вислів про те, що надзвичайні ситуації не мають кордонів. Важливе місце в питаннях протидії надзвичайним ситуаціям займають міжнародні угоди у сфері цивільного захисту.

Отже, закономірно, що в Кодексі цивільного захисту України є глава 31 «Міжнародне співробітництво у сфері цивільного захисту».

Зазначимо, що саме в цій главі Кодексу цивільного захисту України визначено **основні напрями міжнародного співробітництва у сфері цивільного захисту**, зокрема порядок надання допомоги іноземним державам у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, отримання Україною міжнародної допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, повноваження Державної служби України з надзвичайних ситуацій на представництво в міжнародних організаціях з питань цивільного захисту.

Одними з перших міжнародних документів, що забезпечують захист тих, хто не бере участі в бойових діях, стали Женевські конвенції і Додаткові протоколи до них.

Під час війни людина повинна дотримуватися певних норм гуманності навіть щодо ворога. Ці норми викладені, головним чином, у чотирьох Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року, які є чинними і донині:

- «Про поліпшення долі полонених хворих у діючих арміях»;
- «Про поліпшення долі полонених, хворих та осіб зі складу збройних сил на морі, які потерпіли корабельну аварію»;
- «Про поводження з військовополоненими»;
- «Про захист цивільного населення під час війни».

В умовах сучасних воєн згідно з Женевськими конвенціями не завжди можна надати жертвам увесь необхідний захист. З огляду на це 8 червня 1977 року за ініціативою Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Женеві представники 102 країн на дипломатичній конференції прийняли два додаткові Протоколи Женевської конвенції 1949 року.

За основу Женевських конвенцій береться принцип поваги до людської особистості та гідності. Через конвенції висуваються вимоги осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також осіб, недієздатних унаслідок хвороби, поранення, взяття у полон чи за іншої причини, котрі потрібно поважати, надавати захист, від наслідків війни, а також усім, хто потребує необхідної допомоги чи догляду [2].

Згідно з Першою та Другою Женевськими конвенціями забезпечується захист полонених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію. Окрім питань захисту хворих та поранених, у Першій і Другій Женевських конвенціях особлива увага приділяється питанням захисту медичного персоналу, обладнання та споруд.

У Третій Женевській конвенції визначається статус комбатанта та військовополоненого. Згідно з Конвенцією, особи, які входять до складу збройних сил, що перебувають у конфлікті, є комбатантами (окрім медичного та духовного персоналу), а будь-який комбатант, котрий потрапляє під владу іншої сторони, стає військовополоненим.

У Четвертій Женевській конвенції наголошується на певних елементарних нормах захисту, які стосуються кожної особи, яку зачепить збройний конфлікт незалежно від її національності чи території, на якій вона проживає.

Особлива увага у Четвертій конвенції приділяється цивільним особам (котрі знаходяться під владою ворога), які поділяються на дві категорії: цивільні особи, які знаходяться у країні ворога; населення на окупованій території.

Протягом повномасштабної війни Росії проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, російські окупанти здійснюють численні обстріли цивільної інфраструктури та населення, що є грубим порушенням Женевських конвенцій, їх невиконанням. Такі дії з боку держави, яка належить до учасниць Женевських конвенцій про захист жертв війни, є прямим порушенням норм міжнародного права та звичаїв війни, є воєнним злочином [3].

Слід зауважити, що дія Женевських конвенцій поширюється і на особовий склад Державної служби України з надзвичайних ситуацій, який, зокрема, впродовж восьми років виконував завдання за призначенням на лінії зіткнення на Сході України, а з початком російсько-української війни – під час ліквідації наслідків бойових дій на території нашої держави [4].

У Кодексі цивільного захисту України (глава 3 «Функціонування єдиної державної системи цивільного захисту») чітко визначено **режими функціонування єдиної державної системи цивільного захисту** під час виникнення надзвичайних ситуацій у мирний час [5].

Відповідно до статті 11 Кодексу цивільного захисту України єдина державна система цивільного захисту залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, функціонує у режимах: повсякденного функціонування; підвищеної готовності; надзвичайної ситуації; надзвичайного стану (рис. 1.1.3).

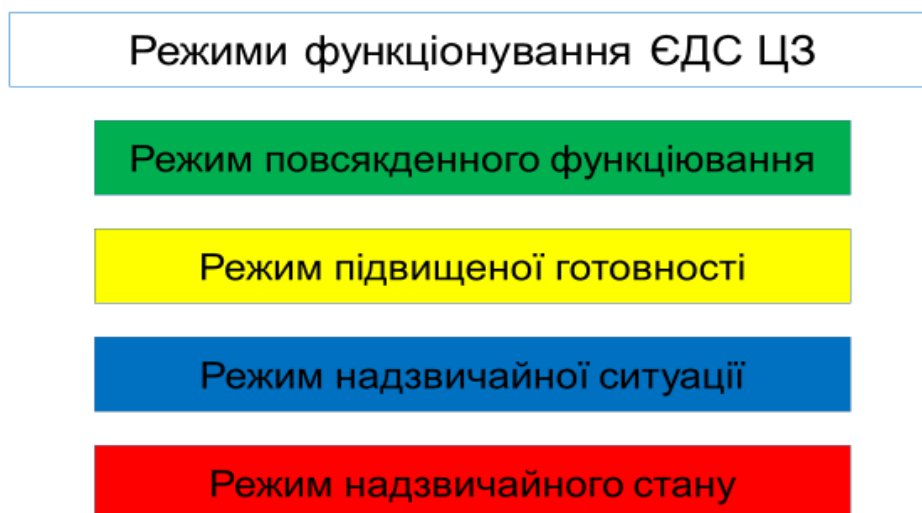

Рисунок 1.1.3 – Режими функціонування єдиної державної системи цивільного захисту

Джерело: розробка автора на основі [5]

Відповідно до Положення про єдину державну систему цивільного захисту встановлюється перелік заходів, завдання та порядок взаємодії суб'єктів забезпечення цивільного захисту під час функціонування зазначеної системи у відповідному режимі.

В особливий період єдина державна система цивільного захисту функціонує відповідно до Кодексу цивільного захисту України та з урахуванням особливостей, що визначаються згідно з вимогами законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а також інших нормативно-правових актів.

Режим повсякденного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту встановлюється за умов нормальної виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, сейсмічної, гідрогеологічної, гідрометеорологічної, техногенної та пожежної обстановки та за відсутності епідемій, епізоотій, епіфітотій (стаття 12 Кодексу цивільного захисту України).

Режим підвищеної готовності тимчасово встановлюється для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем у разі загрози виникнення надзвичайної ситуації за рішенням відповідно Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій (стаття 13 Кодексу цивільного захисту України).

Режим надзвичайної ситуації тимчасово встановлюється для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем у разі виникнення надзвичайної ситуації за рішенням відповідно Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій (стаття 14 Кодексу цивільного захисту України).

Режим надзвичайного стану для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється у межах території, на якій введено правовий режим надзвичайного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» (стаття 15 Кодексу цивільного захисту України).

1.2 Загальні норми законодавства, підзаконних актів, стандарти і технічні умови, технічні й адміністративні регламенти, що визначають принципи та механізми регулювання безпеки, зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій

Реформування системи цивільного захисту в Україні на сучасному етапі українського державотворення потребує подальшого вдосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування єдиної державної системи цивільного захисту, державного управління у цій сфері, внесення змін до чинного законодавства та прийняття нових нормативно-правових актів.

Також необхідно провести ретельний аналіз та оцінку нормативно-правового забезпечення функціонування єдиної державної системи цивільного захисту.

Згідно з Кодексом цивільного захисту України як єдиним систематизованим законодавчим актом з питань цивільного захисту **регулюються відносини**, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначаються повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності [5].

На виконання положень Кодексу цивільного захисту України та з метою подальшого вдосконалення системи цивільного захисту в МНС (ДСНС) у взаємодії з іншими органами виконавчої влади розроблено більше 100 нормативно-правових актів (постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, наказів МНС та МВС, які пройшли державну реєстрацію в Міністерстві юстиції України).

На виконання Кодексу **створена єдина державна система цивільного захисту** у складі функціональних, територіальних систем та їх ланок з метою реалізації державної політики у сфері цивільного захисту.

Єдиною державною системою цивільного захисту забезпечується реалізація державної політики у сфері цивільного захисту. Постановою Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 року № 11 затверджено Положення про єдину державну систему цивільного захисту, визначено її основні завдання.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2015 року № 101 затверджено типові положення про функціональну і територіальну підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту.

Функціональні підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту створюються центральними органами виконавчої влади у відповідній сфері суспільного життя (згідно з визначеним положенням переліком).

Територіальні підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту створюються в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Порядок розроблення планів діяльності єдиної державної системи цивільного захисту затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 626.

Для координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, пов'язаної з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення і територій, запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації Кабінетом Міністрів України утворюється Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій.

Положення про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 2015 року № 18.

Типове положення про регіональну та місцеву комісію з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року № 409.

На виконання Кодексу цивільного захисту України та з метою забезпечення реалізації основних завдань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій (оповіщення та інформування суб'єктів забезпечення цивільного захисту; укриття населення у захисних спорудах цивільного захисту та евакуаційні заходи) Кабінетом Міністрів України **прийнято відповідні постанови та розпорядження**.

21 квітня 2022 року ухвалено важливий Закон України № 2228-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування повноважень між центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері цивільного захисту, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту».

Переглянуто деякі питання функціонування системи нагляду і контролю у сфері пожежної та техногенної безпеки, запобігання надзвичайним ситуаціям та профілактики пожеж, упровадження добровільного страхування, розширення мережі місцевих пожежних команд у територіальних громадах та залучення добровольців для забезпечення пожежної охорони [6].

Одним із значущих заходів виконання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншого боку, є імплементація у національне законодавство європейської системи технічного регулювання.

Технічне регулювання – це нормативно-правове регулювання безпечності продукції, а також пов'язаних з нею процесів виробництва, монтування, експлуатації, технічного обслуговування, що впливають на її безпечність.

Основними складовими технічного регулювання є технічна регламентація, стандартизація, оцінка відповідності та державний ринковий нагляд.

Об'єктами технічного регулювання у сфері цивільного захисту є техногенна і пожежна безпека, гідрометеорологічна діяльність, засоби цивільного та протипожежного захисту.

В Україні у сферах пожежної, техногенної безпеки та цивільного захисту функціонують три технічні комітети стандартизації, в яких здійснюється планова робота з підготовки стандартів та подання їх на затвердження за встановленим порядком.

Важливе місце відводиться загальним нормам законодавства, підзаконних актів, стандартам і технічним умовам, технічним і адміністративним регламентам, що визначають принципи і механізми регулювання безпеки, зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій.

Згідно із Законом України «Про стандартизацію», технічні умови – це документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процеси чи послуги.

Технічні умови можуть бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом [7].

Основні складові технічного регулювання наведено на рис. 1.2.1.

Рисунок 1.2.1 – Основні складові технічного регулювання

Джерело: розробка автора на основі [7]

Технічні умови – це нормативний документ, що встановлює внутрішні технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлено, чи дотримані такі вимоги.

Технічні умови встановлюють вимоги до продукції, призначеної до самостійного постачання (виконання, надавання) та регулюють відносини між виробником (постачальником) та споживачем (користувачем).

Технічні умови можуть бути невід’ємною частиною комплексу конструкторської, технологічної або іншої технічної документації на продукцію або окремим документом.

У технічних умовах, які є окремим документом, має бути повний комплекс вимог до продукції, її виготовлення, контролювання, приймання та постачання.

Технічні умови розробляють на: один конкретний виріб, матеріал, речовину і тому подібне; на декілька конкретних виробів, матеріалів, речовин і тому подібне (групові технічні умови).

Вимоги до виконання технічних вимог (на продукцію (вироби, матеріали, речовини і тому подібне), а також окремі види діяльності) регламентовано ГОСТ 2.114-95.

Також є настанова ДСТУ-Н 4486:2005, в якій надаються методичні вказівки щодо типової будови, викладення та оформлювання технічних умов та приклад самих технічних умов.

Адміністративний регламент – це обов'язковий для виконання порядок дій (рішень) органу виконавчої влади, його структурних підрозділів і посадовців, спрямований на здійснення їх повноважень у процесі виконання державних функцій.

Технічний регламент – це законодавчий акт, прийнятий органом влади, що містить обов'язкові технічні вимоги або безпосередньо, або шляхом посилання на стандарт(и), або шляхом застосування взаємопов'язаних стандартів.

Технічний регламент є найсуворішою формою нетарифного регулювання, що дає змогу органам влади вирішувати завдання захисту життя, здоров'я, майна, охорони довкілля.

В Україні технічний регламент – це закон України або нормативно-правовий акт, прийнятий Кабінетом Міністрів України, у якому визначено: характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких є обов'язковим.

Технічний регламент може також містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи способу виробництва.

Метою розроблення і застосування технічних регламентів є захист життя та здоров'я людини, тварин, рослин, національної безпеки, охорони довкілля та природних ресурсів, запобігання недобросовісній практиці.

Відповідність введених в обіг в Україні продукції, процесів та послуг технічним регламентам є обов'язковою.

Вимоги, встановлені технічними регламентами, повинні відображати ризики стосовно споживачів, довкілля та природних ресурсів, які створюватиме невідповідність продукції, процесів і послуг.

Для оцінювання ризиків повинна розглядатися, зокрема, наявна науково-технічна інформація, пов'язана з переробними технологіями або кінцевим використанням продукції, процесів або послуг.

1.3 Превентивні та ситуаційні норми, підготовка об'єктів економіки і систем життєзабезпечення до роботи в умовах надзвичайних ситуацій. Компенсаційні та регламентні норми, норми цивільної, адміністративної відповідальності та процедури їхнього застосування

До превентивних та ситуаційних норм належать експертиза, ліцензування, сертифікація і аудит.

Експертиза – це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, експертних формувань, об'єднань громадян, яка спрямована на підготовку експертного висновку про відповідність об'єкта, запланованої чи існуючої господарської й іншої діяльності нормам і вимогам законодавства з питань охорони праці.

Експертизі підлягають як вітчизняні об'єкти, так і об'єкти іноземного походження. Суб'єктами експертизи можуть бути: органи державного управління з нагляду і контролю; експертно-технічні центри; експертні підрозділи; інші установи, організації, підприємства, юридичні та фізичні особи, зокрема й іноземні; громадські організації та об'єднання відповідно до чинного законодавства. Роботодавець має одержати дозвіл на початок робіт та види робіт підприємства, діяльність якого пов'язана з виконанням робіт та експлуатацією об'єктів, машин і устаткування підвищеної небезпеки.

Ліцензування і сертифікація спрямовані на обмеження діяльності, пов'язаної з потенційною небезпекою для здоров'я і життя працівників, шляхом видачі ліцензії (дозволу) чи сертифіката (посвідчення), що є документами, які підтверджують відповідність діяльності (засобів) вимогам безпеки.

Обстеження та паспортизація об'єктів повинні виконуватися регулярно (планове обстеження), з періодичністю, яка встановлюється у відомчих правилах (інструкціях) з експлуатації будівель (споруд).

Компенсаційні та регламентні норми передбачають надання пільг, резервування джерел постачання, матеріально-технічних і фінансових ресурсів, страхування, спеціальні виплати, норми цивільної, адміністративної відповідальності.

Компенсаційні виплати – це грошові виплати понад заробітну плату з метою відшкодування працівникам матеріальних витрат, пов'язаних з виконанням трудових чи інших передбачених законом обов'язків.

Пільги – це надання переваги, часткове або повне звільнення від виконання встановлених правил, обов'язків або полегшення умов їх виконання.

Важливим завданням підготовки об'єктів економіки і систем життєзабезпечення до роботи в умовах надзвичайних ситуацій є **забезпечення створення регіональних та місцевих матеріальних резервів (згідно із затвердженою номенклатурою)** для здійснення заходів, спрямованих на запобігання і ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій та надання термінової допомоги постраждалому населенню, відповідно до Порядку створення та використання матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 року № 775.

У Порядку визначено основні принципи створення і використання матеріальних резервів у єдиній державній системі цивільного захисту [8].

Матеріальними резервами є запаси будівельних і пально-мастильних матеріалів, лікарських засобів та виробів медичного призначення, продовольства, техніки, технічних засобів та інших матеріальних цінностей, призначених для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, надання допомоги постраждалому населенню, проведення невідкладних відновлювальних робіт і заходів.

Визначено такі види матеріальних резервів у ЄДС ЦЗ (рис. 1.3.1).

Види матеріальних резервів у ЄДС ЦЗ

Рисунок 1.3.1 – Види матеріальних резервів у ЄДС ЦЗ

Джерело: розробка автора на основі [8]

Матеріальні резерви створюються:

ДСНС – **оперативний матеріальний резерв** для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання термінової невідкладної допомоги постраждалому населенню;

Міненерго, Мінстратегпромом, МОЗ, Мін'юстом (для установ виконання покарань та слідчих ізоляторів), Держводагентством, Держлісагентством та Державним агентством управління зоною відчуження – **відомчий матеріальний резерв** для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у відповідній галузі економіки;

Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими, районними держадміністраціями та органами місцевого самоврядування – **регіональний та місцевий матеріальні резерви** для здійснення заходів, спрямованих на запобігання і ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій та надання термінової допомоги постраждалому населенню;

Суб'єктами господарювання, у власності або користуванні яких є об'єкт (об'єкти) підвищеної небезпеки або потенційно небезпечний об'єкт (об'єкти) – **об'єктовий матеріальний резерв** для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та проведення невідкладних відновлювальних робіт.

Резерви створюються заздалегідь з метою використання їх у разі загрози виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, ліквідації цих надзвичайних ситуацій та їх наслідків.

Місце розміщення резервів, номенклатура, обсяги та норми накопичення визначаються керівниками відповідних місцевих органів виконавчої влади та підприємств і затверджуються відповідними рішеннями їх керівників.

Резерви створюються з огляду на максимальну гіпотетичну (прогнозовану) надзвичайну ситуацію, характерну для конкретної території, об'єкта.

Резерви залучаються для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації відповідно до її рівня. У разі недостатності резерву відповідного рівня (місцевого та об'єктового) чи повного його використання залучаються резерви наступного вищого рівня.

Цивільно-правова відповідальність – це встановлені законом юридичні наслідки за невиконання або неналежне виконання особою обов'язків, зобов'язань, що пов'язані з порушенням суб'єктивних цивільних прав другої сторони.

Захист цивільних прав здійснюється в установленому порядку загальним судом, арбітражним або третейським судом.

Мета цивільно-правової відповідальності – відновлення порушених майнових прав.

Цивільно-правовий проступок – правопорушення, вчинене у сфері майнових і певних немайнових відносин, що регулюються цивільним, трудовим, сімейним, фінансовим, екологічним та іншими галузями права.

Цивільно-правова відповідальність полягає у застосуванні до правопорушника (боржника) в інтересах другої сторони (кредитора) або держави установлених законом або договором правових заходів впливу, що несе для нього негативні, економічно не вигідні наслідки майнового характеру, а саме: відшкодування збитків; виплата неустойки (штраф, пеня); відшкодування шкоди; виконання основних обов'язків.

Цивільно-правову відповідальність поділяють залежно від підстав виникнення відповідальності: договірна, недоговірна (або деліктна) та залежно від характеру розподілу відповідальності між кількома боржниками: дольова (часткова), солідарна, субсидіарна.

Адміністративна відповідальність – це реакція суспільства на шкоду, заподіяну адміністративним правопорушенням, державна оцінка порушення правової норми, що охороняється адміністративно-правовими санкціями. Адміністративна відповідальність є складовою державного примусу, це примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником.

Адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності за вчинення проступку проти встановлених правил поведінки виражених у приписах законодавчих актів, які регулюють правовідносини у відповідній суспільно-економічній сфері (галузі).

Стягнення за вчинення такого протиправного діяння накладається органом державної влади (посадовою особою органу державної влади) наділеним відповідними адміністративними повноваженнями.

Положення Кодексу України про адміністративні правопорушення поширюються і на проступки (адміністративні правопорушення), відповідальність за вчинення яких передбачена законами, ще не включеними до Кодексу.

Компетентності після вивчення теми

1. Поглиблення знань міжнародних та національних регулятивних норм, спрямованих на захист цивільного населення.
2. Ознайомлення з превентивними, ситуаційними та іншими нормами, процесами підготовки об'єктів економіки і систем життєзабезпечення до роботи в умовах надзвичайних ситуацій.
3. Засвоєння пріоритетних завдань подальшого регулювання безпеки, зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій.

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Режими функціонування єдиної державної системи цивільного захисту – залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, єдина державна система цивільного захисту функціонує у режимах: повсякденного функціонування; підвищеної готовності; надзвичайної ситуації; надзвичайного стану.

Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій – комплекс правових, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів, спрямованих на регулювання техногенної та природної безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації на основі даних моніторингу, експертизи, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу подій з метою недопущення їх переростання у надзвичайну ситуацію або пом'якшення її можливих наслідків.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Засвоєння пріоритетних завдань подальшого регулювання безпеки, зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій.
2. На яких рівнях створюються матеріальні резерви у єдиній державній системі цивільного захисту?
3. Які зміни відбулися останнім часом у контексті посилення цивільно-правової та адміністративної відповідальності?

Список використаних джерел

1. Публічний звіт Голови ДСНС про результати діяльності у 2021 році. URL : <https://dsns.gov.ua/upload/2/6/8/1/6/9/1VSPPFkqdkExu8pkT9nQ6J8VV4MlcND2gG9vEIBb.pdf> (дата звернення : 05.06.2022).
2. Статус Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів до них 1977 року. Міжнародний документ ООН 995_c23 від 19.11.1999 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c23 (дата звернення : 05.06.2022).
3. Бондаренко М. Женевські конвенції про захист жертв війни: що і як порушує Росія. URL : <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220314-zhenevski-konvencziyi-pro-zahyst-zhertv-vijny-shho-cze-take-ta-yak-yih-porushuye-rosiya/> (дата звернення : 05.06.2022).
4. Сайт ДСНС України. URL : <https://www.dsns.gov.ua> (дата звернення : 05.06.2022).
5. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення : 05.06.2022).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування повноважень між центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері цивільного захисту, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту: Закон України від 21.04.2022 р. № 2228-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2228-20#Text> (дата звернення : 05.06.2022).
7. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 р. № 1315-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення : 05.06.2022).
8. Про затвердження Порядку створення та використання матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 775. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення : 05.06.2022).

ТЕМА 2

Планування діяльності суб'єктів забезпечення цивільного захисту

План

- 2.1 Теоретичне підґрунтя планування заходів цивільного захисту.
- 2.2 Організація планування заходів цивільного захисту органами влади.
- 2.3 Плани з питань цивільного захисту, порядок їх розроблення.
- 2.4 Планування основних заходів цивільного захисту територіальними громадами та розроблення планів реагування на надзвичайні ситуації, що можуть виникнути (загрожувати) на території громади.
- 2.5 Особливості планування діяльності з питань цивільного захисту на підприємствах, в установах і організаціях.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

2.1 Теоретичне підґрунтя планування заходів цивільного захисту

У сфері цивільного захисту планування являє собою процес визначення цілей (мети), які суб'єкти, котрі уповноважені захищати населення, території, навколишнє природне середовище і майно від надзвичайних ситуацій, передбачають досягти за деякий період, або за певних умов, а також засоби, шляхи та умови їх досягнення. Планування об'єднує суб'єкти забезпечення цивільного захисту та підпорядковані їм органи управління і сили загальною метою, надає усім процесам односпрямованість і скоординованість, що дає змогу найбільш повно й ефективно використовувати наявні ресурси, комплексно, якісно та якомога швидко вирішувати різноманітні завдання управління. Процес планування максимально має передбачати всебічне вивчення стану захисту населення і територій, оцінку небезпечних процесів, які можуть призвести до загрози або виникнення надзвичайних ситуацій, виявлення тенденцій до їх зміни та своєчасне реагування на такі зміни.

- До суб'єктів забезпечення цивільного захисту належать:
- Кабінет Міністрів України;
 - Рада міністрів Автономної Республіки Крим;
 - центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту;

- інші центральні органи виконавчої влади;
- місцеві державні адміністрації;
- органи місцевого самоврядування;
- сили цивільного захисту;
- Збройні Сили України, інші військові формування та правоохоронні органи спеціального призначення;
- громадські організації;
- громадяни України.

Ці суб'єкти виконують свої повноваження в межах, визначених цим Кодексом та іншими законами [1].

Головна мета планування:

- забезпечення успішного проведення рятувальних та інших невідкладних робіт (РІНР) під час ліквідації наслідків НС в мирний час та в особливий період;
- створення умов для організованого і своєчасного проведення заходів щодо захисту робітників, службовців, їх сімей і населення, яке мешкає в зоні можливого ураження;
- запобігання або максимальне зниження людських та матеріальних втрат;
- забезпечення життєдіяльності галузі, підпорядкованих їй об'єктів і населення у разі виникнення НС мирного часу та в особливий період.

Мета планування полягає у створенні системи планових документів, які визначають зміст та певний порядок дій для забезпечення організації цивільного захисту.

Процес планування повинен передбачати можливість коригувати процеси і проводити їх до необхідної рівноваги до, під час та після виникнення надзвичайної ситуації.

Планування реагування на надзвичайні ситуації здійснюється на основі певних принципів (рис. 2.1.1).

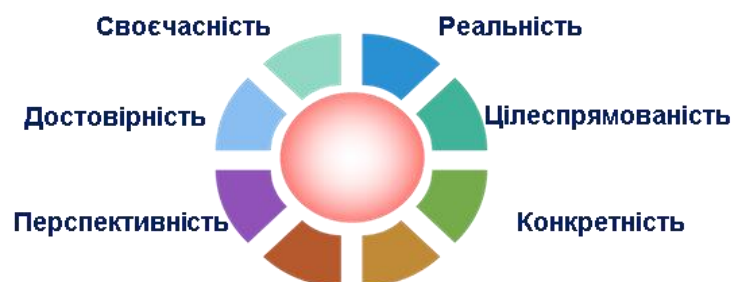

Рисунок 2.1.1 – Основні вимоги до планів цивільного захисту

Джерело: розробка автора

Вибір та обґрунтування *цільової спрямованості* (цілей), кінцевої мети, результатів реагування на НС є найважливішими принципами планування. Чітко та виважено визначені кінцеві цілі є вихідним пунктом планування.

Ефективність та реальність планів значною мірою залежить від ступеня реалізації принципу *системності*. Згідно з цим принципом планування має охоплювати всі сфери діяльності, у ньому мають враховуватись тенденції, зміни та зворотні зв'язки між усіма елементами (об'єктами, процесами).

Важливою проблемою та передумовою життєздатності планування є забезпечення його *безперервності*. Процес планування має здійснюватися постійно в межах установленого циклу. Розроблені плани мають постійно змінювати один одного.

Однією із найважливіших вимог до планових рішень є забезпечення *оптимальності використання застосовуваних ресурсів*. Під час використання ресурсів слід орієнтуватись на потреби і реальні можливості щодо стану та ймовірної інтенсифікації діяльності застосовуваних ресурсів (сил та засобів), максимально повної реалізації наявних резервів тощо.

Важливою якісною характеристикою плану виступає його *збалансованість*, тобто необхідна і достатня кількісна відповідність між взаємозв'язаними розділами та показниками плану. Збалансованість являє собою визначальну умову обґрунтованості планів, реальності їх виконання. Головним її проявом є відповідність між потребами в ресурсах та їх наявністю.

З огляду на принцип *адекватності* планування постійної мінливості зазнають небезпечні чинники, які створюють загрозу життю і здоров'ю людей, причини їх виникнення, технології реагування на загрози, остільки методи планування, показники та розділи планів, організація самого процесу їх розроблення мають постійно переглядатись, а у разі необхідності – розроблюватись та застосовуватись поліпшені або принципово нові методи та процедури планування.

2.2 Організація планування заходів цивільного захисту органами влади

У Кодексі цивільного захисту України визначені повноваження органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, завдання та обов'язки суб'єктів господарювання, права та обов'язки громадян України у сфері цивільного захисту. Зокрема в частині планування заходів цивільного захисту визначено таке.

Повноваження Кабінету Міністрів України:

- визначення порядку розроблення планів цивільного захисту на особливий період та інших планів у сфері цивільного захисту;
- затвердження щорічного плану основних заходів цивільного захисту України;
- затвердження плану комплектування з навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією та здійсненням заходів з питань цивільного захисту [1].

Повноваження центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту:

- здійснює безпосереднє керівництво діяльністю єдиної державної системи цивільного захисту;
- формує проекти планів у сфері цивільного захисту державного рівня на мирний час та особливий період і подає їх на розгляд Кабінету Міністрів України;
- організовує планування заходів цивільного захисту центральними та місцевими органами виконавчої влади;
- бере участь у розробленні мобілізаційного плану держави.

Повноваження інших центральних органів виконавчої влади:

- розроблення та забезпечення реалізації галузевих програм і планів заходів з питань цивільного захисту, спрямованих на захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню.

Повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування:

- розроблення та забезпечення реалізації регіональних та місцевих програм і планів заходів з питань цивільного захисту, спрямованих на захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню [1].

2.3 Плани з питань цивільного захисту, порядок їх розроблення

Для організації діяльності єдиної державної системи цивільного захисту Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання розробляються та затверджуються:

1) план реагування на надзвичайні ситуації (розробляється у масштабі України, галузі, Автономної Республіки Крим, області, міста, району, району у місті, суб'єкта господарювання), а суб'єктами господарювання з чисельністю працюючого персоналу 50 осіб і менше розробляється та затверджується інструкція щодо дій персоналу суб'єкта господарювання у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій;

2) план локалізації і ліквідації наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки;

3) план цивільного захисту на особливий період (розробляється у масштабі України, галузі, Автономної Республіки Крим, області, міста, району, району у місті, а також суб'єкта господарювання, який продовжує роботу у воєнний час та який віднесено до категорії цивільного захисту);

4) план основних заходів цивільного захисту України на рік;

5) план основних заходів цивільного захисту функціональних і територіальних підсистем та їх ланок на рік;

6) план проведення цільової мобілізації для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного рівня у мирний час або відповідні заходи в мобілізаційних планах щодо проведення такої цільової мобілізації (розробляється на всіх рівнях) [1].

Порядок розроблення планів визначається
Кабінетом Міністрів України

Вихідними даними для складання планів з цивільного захисту є:

- нормативно-правові документи;
- рішення та вказівки вищого керівного органу;
- характеристика об'єкта (території, споруд, будівель, в тому числі захисних);
- результати оцінки ризиків виникнення НС того чи іншого характеру, включаючи загрозу терористичних актів і можливі наслідки НС для об'єкта;
- відомості про сили і засоби, які можуть залучатися до проведення робіт з попередження НС та її ліквідації [3].

Рисунок 2.3.1 – Вихідні дані для складання планів з цивільного захисту

Джерело: розробка автора

2.4 Планування основних заходів цивільного захисту територіальними громадами та розроблення планів реагування на надзвичайні ситуації, що можуть виникнути (загрожувати) на території громади

До повноважень органів місцевого самоврядування належить розроблення та забезпечення реалізації регіональних, місцевих програм та планів заходів у сфері цивільного захисту, зокрема спрямованих на захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, забезпечення техногенної та пожежної безпеки.

Підставами для розроблення місцевої програми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій є (рис. 2.4.1):

Існування проблеми на рівні громади, розв'язання якої потребує координації спільних дій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій

Відповідність мети програми пріоритетним напрямкам розвитку територіальної громади

Наявність реальних можливостей для забезпечення виконання програми: фінансових ресурсів – коштів місцевого бюджету та інших джерел, матеріально-технічних і трудових ресурсів

Рисунок 2.4.1 – Підстави для розроблення місцевої програми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій

Джерело: розробка автора

Після визначення підстав для розроблення місцевої програми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій розпочинають її розроблення.

Основні стадії розроблення місцевої програми захисту населення і територій територіальної громади від надзвичайних ситуацій:

Рисунок 2.4.2 – Основні стадії розроблення місцевої програми захисту населення і територій територіальної громади від надзвичайних ситуацій [3]

Джерело: розробка автора

Проект рішення органу місцевого самоврядування про затвердження програми готує структурний підрозділ з питань цивільного захисту

Для організації управління реагуванням на надзвичайні ситуації, визначення порядку дій і взаємодії, а також організації основних видів забезпечення органів управління та сил цивільного захисту, що залучатимуться до реагування у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій, переведення органів управління та сил цивільного захисту у режим підвищеної готовності, режим надзвичайної ситуації територіальні громади складають плани реагування на надзвичайні ситуації [3].

Етапи розроблення плану реагування на надзвичайні ситуації (в територіальних громадах) (рис. 2.4.3):

1

- призначення розробника плану та аналіз законодавчої і нормативно-правової бази щодо організації та здійснення заходів у сфері захисту населення і територій від НС;
- збір і узагальнення даних відомостей про територію і чисельності населення, яке може потрапити в зону НС (пожеж, вибухів, затоплень, забруднення радіоактивними речовинами, зараження небезпечними речовинами);
- уточнення переліку об'єктів і територій, які являють собою небезпеку для населення;
- проведення аналізу за багаторічними статистичними спостереженнями видів НС за класами, підкласами та групами, які мали місце на території ТГ, величини збитку, термінів виконання заходів з ліквідації наслідків НС

2

- сили і засоби (перелік формувань, назва та місце дислокації), що можуть залучатися до ліквідації наслідків НС, та порядок виконання ними заходів у разі загрози та виникнення НС;
- порядок інформування та оповіщення про загрозу виникнення або виникнення НС;
- порядок переведення органів управління та сил ЦЗ в режим підвищеної готовності та режим НС;
- дії органів управління та сил ЦЗ в режимах підвищеної готовності, НС та надзвичайного стану;
- порядок залучення сил ЦЗ і проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт;
- порядок взаємодії органів управління і сил ЦЗ;
- порядок організації основних видів забезпечення під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт і ліквідації наслідків НС;
- попереднє узгодження плану з усіма заінтересованими структурами

3

- погодження плану із заінтересованими підрозділами ОВВ, територіальним органом ДСНС та організаціями;
- підписання та затвердження плану

Рисунок 2.4.3 – Етапи розроблення плану реагування на НС в територіальній громаді [3]

Джерело: розробка автора

2.5 Особливості планування діяльності з питань цивільного захисту на підприємствах, в установах і організаціях

Кожен суб'єкт господарювання має певні завдання і обов'язки, що стосуються заходів цивільного захисту, а саме:

- 1) забезпечення виконання заходів у сфері цивільного захисту на об'єктах суб'єкта господарювання;
- 2) забезпечення відповідно до законодавства своїх працівників засобами колективного та індивідуального захисту;
- 3) розміщення інформації про заходи безпеки та відповідну поведінку населення у разі виникнення аварії;
- 4) організація та здійснення під час виникнення надзвичайних ситуацій евакуаційних заходів щодо працівників та майна суб'єкта господарювання;
- 5) створення об'єктових формувань цивільного захисту відповідно до цього Кодексу та інших законодавчих актів, необхідної для їх функціонування матеріально-технічної бази і забезпечення готовності таких формувань до дій за призначенням;
- 6) створення диспетчерських служб відповідно до цього Кодексу та інших законів, необхідних для забезпечення безпеки об'єктів підвищеної небезпеки;
- 7) проведення оцінки ризиків виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах суб'єкта господарювання, здійснення заходів щодо неперевищення прийнятних рівнів таких ризиків;
- 8) здійснення навчання працівників з питань цивільного захисту, у тому числі правилам техногенної та пожежної безпеки;
- 9) декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки;
- 10) розроблення планів локалізації та ліквідації наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки;
- 11) проведення об'єктових тренувань і навчань з питань цивільного захисту;
- 12) забезпечення аварійно-рятувального обслуговування суб'єктів господарювання відповідно до вимог статті 133 цього Кодексу;
- 13) здійснення за власні кошти заходів цивільного захисту, що зменшують рівень ризику виникнення надзвичайних ситуацій;

14) забезпечення безперешкодного доступу посадових осіб органів державного нагляду, працівників аварійно-рятувальних служб, з якими укладені угоди про аварійно-рятувальне обслуговування суб'єктів господарювання, для проведення обстежень на відповідність протиаварійних заходів планам локалізації і ліквідації наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки та потенційно небезпечних об'єктах, сил цивільного захисту – для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у разі виникнення надзвичайних ситуацій;

15) забезпечення дотримання вимог законодавства щодо створення, зберігання, утримання, використання та реконструкції захисних споруд цивільного захисту;

16) здійснення обліку захисних споруд цивільного захисту, які перебувають на балансі (утриманні);

17) дотримання протиепідемічного, протиепізоотичного та протиепіфітотичного режиму;

18) створення і використання матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

19) розроблення заходів щодо забезпечення пожежної безпеки, впровадження досягнень науки і техніки, позитивного досвіду із зазначеного питання;

20) розроблення і затвердження інструкцій та видання наказів з питань пожежної безпеки, здійснення постійного контролю за їх виконанням;

21) забезпечення виконання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, а також виконання вимог приписів, постанов та розпоряджень центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сферах техногенної та пожежної безпеки;

22) утримання у справному стані засобів цивільного та протипожежного захисту, недопущення їх використання не за призначенням;

23) здійснення заходів щодо впровадження автоматичних засобів виявлення та гасіння пожеж і використання для цієї мети виробничої автоматики;

24) своєчасне інформування з питань цивільного захисту відповідних органів управління цивільного захисту за формою та у строки, встановлені центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту;

25) виконання інших завдань і заходів у сфері цивільного захисту, передбачених цим Кодексом та іншими законодавчими актами [1].

На підставі нормативно-правових документів суб'єкти господарювання розробляють та затверджують такі документи з планування діяльності у сфері цивільного захисту:

- план реагування на надзвичайні ситуації (суб'єктами господарювання з чисельністю працюючого персоналу 50 осіб і менше розробляється та затверджується інструкція щодо дій персоналу суб'єкта господарювання у разі загрози або виникнення надзвичайних)
- план цивільного захисту на особливий період (розробляється суб'єктом господарювання, який продовжує роботу у воєнний час та який віднесено до категорії цивільного захисту)
- план локалізації і ліквідації наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки

Рисунок 2.5.1 – Документи з планування діяльності у сфері цивільного захисту, які розробляють та затверджують суб'єкти господарювання

Джерело: розробка автора

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Територіальна громади села, селища, міста – первинний суб'єкт місцевого самоврядування, основний носій його функцій і повноважень.

Планування цивільного захисту об'єкта – розроблення сукупності документів, у яких визначені сили і засоби, порядок і послідовність дій з метою забезпечення захисту населення, виробництва, а також виконання завдань вищих органів, пов'язаних із наданням допомоги населенню інших об'єктів і міст.

Питання та завдання для самодіагностики

1. У чому полягає суть планування заходів цивільного захисту у ЄДСЦЗ?
2. Які планувальні документи розробляються та затверджуються суб'єктами господарювання з чисельністю працюючого персоналу 50 осіб і менше?
3. Хто є розробником планів цивільного захисту на особливий період?

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення : 05.06.2022).
2. Примірний перелік документів з питань цивільного захисту, що розробляються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання : наказ ДЧС України від 12.07.2016 р. № 335. URL : <http://nmc.kr.sch.in.ua/Files/downloadcenter/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%94%D0%A1%D0%9D%D0%A1%20335.pdf> (дата звернення Ж 30ю05ю2022)ю
3. Лещенко О. Я., Кудін С. А., Михайлов В. М., Андрієнко В. М., Коробкін В. Ф., Романюк Н. М., Калиненко Л. В., Борисова А. С.; за заг. ред. П. Б. Волянського, С. А. Партальяна. Перші кроки щодо організації цивільного захисту на базовому рівні місцевого самоврядування: серія практичних порадників. Київ : ІДУ НД ЦЗ, 2021.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення планів цивільного захисту підприємств, установ, організацій на особливий період : наказ МНС від 16.07.2009 р. № 494. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0494666-09#Text> (дата звернення : 05.06.2022).

ТЕМА 3

Організація захисту населення і територій на об'єктовому, місцевому та регіональному рівнях у контексті децентралізації влади в Україні

План

3.1 Суб'єкти забезпечення цивільного захисту. Організація захисту населення і територій на об'єктовому, місцевому та регіональному рівнях.

3.2 Завдання територіальної громади щодо побудови системи цивільного захисту.

3.3 Організація захисту населення в умовах децентралізації.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

3.1 Суб'єкти забезпечення цивільного захисту. Організація захисту населення і територій на об'єктовому, місцевому та регіональному рівнях

Згідно зі статтею 6 Кодексу цивільного захисту України до суб'єктів забезпечення цивільного захисту віднесено Раду національної безпеки і оборони України та Кабінет Міністрів України, які у межах своїх повноважень координують діяльність органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту [1].

Цивільний захист забезпечується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про національну безпеку України», суб'єктами, уповноваженими захищати населення, території, навколишнє природне середовище і майно, згідно з вимогами цього Кодексу – у мирний час, а також в особливий період – у межах реалізації заходів держави щодо оборони України. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [2].

Суттєво змінився алгоритм функціонування єдиної державної системи цивільного захисту в умовах введення воєнного стану в державі, повномасштабної російсько-української війни. Відповідні корективи внесені в систему планування діяльності суб'єктів забезпечення цивільного захисту, безпосередньо в організацію захисту населення і територій на об'єктовому, місцевому та регіональному рівнях. Органи та підрозділи цивільного захисту в умовах воєнного стану професійно та героїчно ліквідовують наслідки бойових дій, виконують завдання за призначенням.

Сутність управління цивільним захистом полягає в постійній, цілеспрямованій та організуючій діяльності органів управління, служб цивільного захисту, спрямованій на всебічну підготовку і своєчасне здійснення заходів щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, на підтримку високої готовності органів управління і сил цивільного захисту до дій за будь-якої складної обстановки, успішне проведення рятувальних та інших невідкладних робіт із локалізації та ліквідації надзвичайних ситуацій. Таким чином, управління цивільним захистом є дуже ємним поняттям та охоплює всі сфери діяльності начальників і органів управління цивільного захисту як у повсякденні, так і у разі виникнення надзвичайних ситуацій у мирний і воєнний час.

Велике значення має законодавче врегулювання організації цивільного захисту в Україні, яке характеризується такими етапами (рис. 3.1.1).

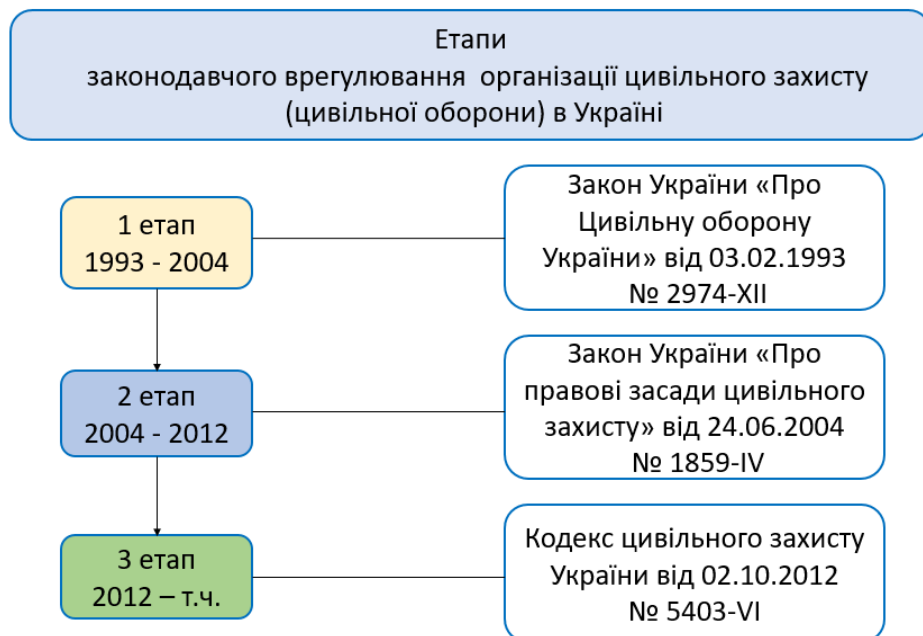

Рисунок 3.1.1 – Етапи законодавчого врегулювання організації цивільного захисту в Україні

Джерело: розробка автора

У статті 7 Кодексу цивільного захисту України **визначено основні принципи здійснення цивільного захисту:**

- гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності;
- комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту;
- пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;
- максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій;
- централізації управління, єдиноначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб;
- гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом;
- добровільності – у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я;
- відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту;
- виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт [1].

Рисунок 3.1.2 – Схема єдиної державної системи цивільного захисту

Джерело: розробка автора

Організацію цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій на об'єктовому, місцевому, регіональному рівнях **відображено на схемі єдиної державної системи цивільного захисту, утвореної на виконання Кодексу цивільного захисту України** (рис. 3.1.2). **Організацію цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій на об'єктовому рівні визначено у статті 20 Кодексу цивільного захисту України.**

До основних завдань і обов'язків суб'єктів господарювання у сфері цивільного захисту, зокрема, належать:

- забезпечення виконання заходів у сфері цивільного захисту на об'єктах суб'єкта господарювання;
- забезпечення відповідно до законодавства своїх працівників засобами колективного та індивідуального захисту;
- розміщення інформації про заходи безпеки та відповідну поведінку населення у разі виникнення аварії;
- організація та здійснення під час виникнення надзвичайних ситуацій евакуаційних заходів щодо працівників та майна суб'єкта господарювання;
- створення об'єктових формувань цивільного захисту, необхідної для їх функціонування матеріально-технічної бази і забезпечення готовності таких формувань до дій за призначенням;
- створення диспетчерських служб, необхідних для забезпечення безпеки об'єктів підвищеної небезпеки;
- проведення оцінки ризиків виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах суб'єкта господарювання, здійснення заходів щодо неперевищення прийнятних рівнів таких ризиків;
- здійснення навчання працівників з питань цивільного захисту, у тому числі правилам техногенної та пожежної безпеки;
- декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки;
- розроблення планів локалізації та ліквідації наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки тощо [1].

Організація заходів цивільного захисту суб'єкта господарювання здійснюється підрозділами (посадовими особами) з питань цивільного захисту, які створюються (призначаються) керівниками зазначених суб'єктів господарювання з урахуванням таких вимог:

- у суб'єктах господарювання, віднесених до відповідних категорій цивільного захисту, з чисельністю працюючих понад 3 тисячі осіб створюються підрозділи з питань цивільного захисту;
- у суб'єктах господарювання, а також закладах охорони здоров'я із загальною чисельністю працюючих та осіб, які перебувають на лікуванні, від 200 до 3 тисяч осіб та у суб'єктах господарювання, віднесених до другої категорії цивільного захисту, призначаються посадові особи з питань цивільного захисту;

- у навчальних закладах з денною формою навчання з чисельністю 500 і більше осіб, які навчаються, призначаються посадові особи з питань цивільного захисту;
- у суб'єктах господарювання з чисельністю працюючих до 200 осіб призначаються особи з питань цивільного захисту за рахунок штатної чисельності суб'єкта господарювання.

Організацію цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій на місцевому рівні, функціонування ланок територіальних підсистем визначено у статті 10 Кодексу цивільного захисту України.

Ланки територіальних підсистем створюються:

- районними, районними у місті Києві державними адміністраціями – у районах, районах у місті Києві;
- органами місцевого самоврядування – в обласних центрах, у містах обласного і районного значення.

Положення про ланку територіальної підсистеми затверджується органом, що її створив.

Безпосереднє керівництво ланкою територіальної підсистеми покладається на посадову особу, яка очолює орган, що створив таку ланку.

До складу ланок територіальної підсистеми входять органи управління та підпорядковані їм сили цивільного захисту, відповідні суб'єкти господарювання.

Організацію заходів цивільного захисту на регіональному рівні, в територіальних підсистемах єдиної державної системи цивільного захисту визначено у статті 10 Кодексу цивільного захисту України.

Територіальні підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту діють в областях та місті Києві.

Положення про територіальні підсистеми розробляються на підставі типового положення про таку підсистему і затверджуються відповідно місцевими державними адміністраціями за погодженням із Державною службою України з надзвичайних ситуацій.

Безпосереднє керівництво територіальною підсистемою покладається на посадову особу, яка очолює орган, що створив таку підсистему, на голову відповідної державної адміністрації (обласної чи міста Києва).

До основних повноважень місцевих державних адміністрацій у сфері цивільного захисту, зокрема, належать:

- забезпечення цивільного захисту на відповідній території;
- забезпечення виконання завдань створеними ними територіальними підсистемами та їх ланками;

– забезпечення реалізації вимог техногенної безпеки на потенційно небезпечних об'єктах та інших суб'єктах господарювання, які можуть створити реальну загрозу виникнення аварії, що належать до сфери їх управління;

– розроблення та забезпечення реалізації регіональних, місцевих програм та планів заходів у сфері цивільного захисту, зокрема спрямованих на захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, забезпечення техногенної та пожежної безпеки тощо.

3.2 Завдання територіальної громади щодо побудови системи цивільного захисту

В Європейській хартії місцевого самоврядування є відповідний термін – принцип субсидіарності, який передбачає, що всі функції соціально-економічного забезпечення мають бути максимально наближені до їхнього кінцевого споживача – громадянина чи громади.

З огляду на практичний досвід децентралізації ряду європейських країн цей принцип є актуальним і стосовно низки аспектів сектору безпеки держави, зокрема і у сфері цивільного захисту.

Стабільному соціальному розвитку суспільства, підвищенню рівня безпеки життєдіяльності населення, реалізації конституційного права громадян на безпечне життя сприяє ефективне функціонування єдиної державної системи цивільного захисту, зокрема її територіальних підсистем.

Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» регулюються відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до територіальних громад [3].

Серед ключових напрямів життєдіяльності суспільства – забезпечення безпеки людини.

Із огляду на це одним із основних заходів реформування територіально-адміністративного устрою є побудова системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, яка буде спроможна більш ефективно забезпечувати безпеку людини, а у разі необхідності – надавати їй своєчасну допомогу.

Саме тому значна кількість питань реформування єдиної державної системи цивільного захисту, вдосконалення державного управління у цій сфері вирішується в контексті подальшої реалізації адміністративної реформи, зокрема із урахуванням змін у територіальній організації влади, удосконалення місцевого самоврядування та децентралізації влади.

Уточнюються як на центральному рівні, так і на регіональному, розподіл повноважень під час виконання заходів цивільного захисту населення і територій, питання взаємодії функціональних та територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту в умовах виникнення надзвичайних ситуацій тощо.

Надважливим є завдання запровадження ефективної системи цивільного захисту в територіальних громадах, адже сталий соціально-економічний розвиток територіальної громади та зростання добробуту її населення практично неможливі без вирішення питань безпеки життєдіяльності людини, її захисту від надзвичайних ситуацій (рис. 3.2.1).

ОРГАНІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Рисунок 3.2.1 – Організація цивільного захисту в територіальній громаді

Джерело: розробка автора

Як видно з наведеної схеми, **основу організації цивільного захисту територіальної громади становлять:** керівник цивільного захисту, керівник комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій (голова територіальної громади); підрозділ з питань цивільного захисту; спеціалізовані служби цивільного захисту; місцева пожежно-рятувальна команда та добровільні протипожежні формування.

У Кодексі цивільного захисту України визначено повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

Заходи децентралізації державного управління у сфері цивільного захисту розпочато ще в 2016 році (в рамках реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні) з метою надання допомоги органам місцевого самоврядування в організації та функціонуванні системи цивільного захисту в ТГ у рамках реалізації пілотних проєктів у Вінницькій, Донецькій, Дніпропетровській, Львівській, Полтавській та Тернопільській областях.

Всі громадяни проживають в територіальних громадах (міських, селищних, сільських), і саме тому базові заходи захисту населення й територій повинні організовуватись на рівні територіальних громад.

З огляду на зазначене **до повноважень територіальної громади з питань цивільного захисту належать**: організація та функціонування структурного підрозділу з питань цивільного захисту (призначення посадової особи); формування системи оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайної ситуації, інформування у сфері цивільного захисту; організація евакуації населення; укриття населення у захисних спорудах у разі виникнення надзвичайної ситуації; утворення та організація діяльності підрозділів місцевої пожежної охорони; забезпечення функціонування підрозділів добровільної пожежної охорони; фінансове забезпечення витрат, пов'язаних із здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень у сфері цивільного захисту тощо.

Важливим напрямом роботи місцевої влади є гарантування пожежної безпеки. Цьому сприяє створення місцевих пожежних команд, запровадження руху добровільних пожежників, адже додаткові сили гарантуватимуть більшу безпеку для громадян.

Окрім цього, спільно з Міністерством розвитку громад та територій України опрацьовано питання впровадження типових проєктів пожежних депо різного рівня для територіальних громад.

Нині **триває активне створення місцевих пожежних команд в усіх регіонах України**, адже це дасть змогу розпочинати рятування людей і гасіння пожежі не пізніше ніж через 10–20 хвилин з моменту виклику (враховуючи те, що понад 40 % усіх пожеж відбуваються у сільській місцевості).

На 1 січня 2022 року в сільській місцевості разом із підрозділами ДСНС виконують завдання щодо захисту населення від пожеж та надзвичайних ситуацій 1 тис. 146 місцевих пожежних команд та 1 тис. 182 добровільні пожежно-рятувальні підрозділи.

Зазначена статистика була наведена в Публічному звіті Голови ДСНС про результати роботи у 2021 році [4].

Зважаючи на це, формування системи цивільного захисту на рівні територіальної громади стало базисом для створення в усіх регіонах України центрів безпеки громад, де розміщуються пожежно-рятувальний підрозділ з диспетчерським пунктом громади, підрозділ медичної допомоги, поліцейська станція (поліцейський громади).

Саме їх спільне функціонування робить більш доступними публічні послуги, що надаються населенню територіальних громад, перш за все з питань забезпечення захисту населення і територій від пожеж та надзвичайних ситуацій.

Реалізацію на практиці комплексного підходу до створення Центрів ДСНС презентовано у квітні 2017 року.

На 1 січня 2022 року органами місцевого самоврядування за методичної та практичної підтримки ДСНС утворені та функціонують 39 центрів безпеки (рис. 3.2.2).

Рисунок 3.2.2 – Функціонування центрів безпеки в територіальних громадах

Джерело: [4]

На виконання доручень Уряду ДСНС спільно з Міністерством розвитку громад та територій України сформовано електронну мапу з нанесенням наявної та перспективної мереж пожежно-рятувальних підрозділів (державних та місцевих) і центрів безпеки громадян.

Це дає змогу визначити оптимальну кількість підрозділів, які першочергово необхідно створити для забезпечення належного захисту населення, з урахуванням реформування адміністративно-територіального устрою держави.

Обласними радами затверджені регіональні стратегії розвитку на період до 2027 року, які розроблені на виконання Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року та плану заходів з її реалізації на 2021–2023 роки й спрямовані на забезпечення збалансованого розвитку територій, розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування з урахуванням принципу субсидіарності, усунення дублювання повноважень.

У рамках цих планів ДСНС у взаємодії з Мінрегіону вирішує завдання оптимізації перспективної мережі місцевих пожежно-рятувальних підрозділів (центрів безпеки).

Важливим залишається питання організації навчання населення діям у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій на території громади. Це стосується формування культури безпеки життєдіяльності населення, його обізнаності у сфері цивільного захисту та готовності до свідомих практичних дій в умовах надзвичайних ситуацій.

В Інституті державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту спільно з територіальними органами ДСНС і навчально-методичними центрами цивільного захисту та безпеки життєдіяльності в областях, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування опрацьовано практичний посібник «Збірка кращих практик місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту та безпеки громад (2018–2020 роки) [5].

Враховуючи велике техногенне навантаження та кількість надзвичайних ситуацій і пожеж, що виникають щороку, кожна територіальна громада з перших днів свого існування має ґрунтовно планувати свою безпеку, свій захист від імовірних надзвичайних ситуацій.

3.3 Організація захисту населення в умовах децентралізації

Нині триває процес внесення змін до Кодексу цивільного захисту України, інших нормативно-правових актів, законодавче врегулювання правового статусу пожежників-добровольців, їх прав та обов'язків під час виконання завдань за призначенням, соціального захисту тощо.

Під час здійснення в Україні заходів з децентралізації державного управління у сфері цивільного захисту враховуються кращі європейські практики, зважаючи на те, що європейські країни історично тривалий час рухались за вектором адміністративної та бюджетної децентралізації.

Цьому сприяє міжнародне співробітництво України у сфері цивільного захисту як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. Активно сьогодні розвивається транскордонне співробітництво між регіонами і населеними пунктами України та країн-сусідів.

Важливим етапом реформування стало затвердження нового районування на території України. Згідно з Постановою Верховної Ради України «Про створення та ліквідацію районів» відбулося реформування на субрегіональному рівні адміністративно-територіального устрою України, ліквідовано наявні 490 районів і утворено 136, їх межі встановлено зовнішнім кордоном територій сільських, селищних, міських територіальних громад, що входять до складу відповідного району [6].

Ця робота здійснювалась на підставі Методичних рекомендацій щодо критеріїв формування адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального (районного) рівня, розроблених Міністерством розвитку громад та територій України спільно з експертами, та ухвалених з урахуванням відповідних нормативів Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу.

12 червня 2020 року ухвалено розпорядження Кабінету Міністрів України «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад», розроблене відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Кабінет Міністрів України на основі затверджених раніше перспективних планів формування територій громад областей сформував нову територіальну основу місцевого самоврядування, затвердив 1 тисячу 470 громад, що завершило формування базового рівня, тоді як питання оптимізації субрегіонального рівня є компетенцією Верховної Ради України [7].

Переважає більшість повноважень від органів влади районного рівня ліквідованих районів перейшло до громад. Попри однакові повноваження в усіх новоутворених районах, навантаження відрізняється через різний розмір і кількість населення.

Реалізація реформи здійснюється з урахуванням вимог законодавства Європейського Союзу, що передбачено Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу».

Ключовими чинниками методики з формування нового районування є чисельність населення в 150 тис. людей і віддаленість від райцентру не більше ніж 60 кілометрів. Параметри утворення районів ґрунтуються на європейських нормах побудови субрегіонального рівня, зокрема на французькій моделі, яка найбільш нагадує українську.

Одним із кроків на цьому напрямі реформування стало також підняття статусу всіх регіональних управлінь ДСНС до рівня головних управлінь. Розроблено Стратегію громадської безпеки та цивільного захисту України.

Важливими є подальше реформування національної системи цивільного захисту та розвиток Державної служби України з надзвичайних ситуацій, зважаючи на сучасні виклики та загрози, зокрема і воєнного характеру (рис. 3.3.1).

Рисунок 3.3.1 – Основні напрямки розвитку Державної служби України з надзвичайних ситуацій на найближчу перспективу

Джерело: [8]

Компетентності після вивчення теми

Засвоєння сучасних проблем та визначення шляхів організації цивільного захисту на об'єктовому, місцевому та регіональному рівнях.

Ознайомлення з пріоритетними завданнями цивільного захисту в умовах проведення децентралізації влади.

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Цивільний захист – комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки.

Децентралізація влади – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Критерії віднесення до суб'єктів забезпечення цивільного захисту.
2. Основні завдання організації цивільного захисту в територіальних громадах.
3. Реформування системи цивільного захисту на субрегіональному рівні.

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення : 05.06.2022).
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення : 05.06.2022).
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення : 05.06.2022).
4. Публічний звіт Голови ДСНС про результати діяльності у 2021 році. URL : <https://dsns.gov.ua/upload/2/6/8/1/6/9/1VSPpfkqdkExu8pkT9nQ6J8VV4MlcND2gG9vEIBb.pdf> (дата звернення: 05.06.2022).
5. Збірка кращих практик місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту та безпеки громад (2018–2020 роки) / О. Я. Лещенко, С. А. Кудін, В. М. Михайлов, М. В. Андрієнко, В. Ф. Коробкін, Н. М. Романюк, Б. О. Овчаренко; за заг. ред. П. Б. Волянського, С. А. Парталіяна. Київ : ІДУ НД ЦЗ, 2021. 626 с.
6. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text> (дата звернення : 05.06.2022).
7. Уряд визначив адміністративні центри та затвердив території територіальних громад усіх областей. URL : <https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-vyznachyv-administratyvni-czentry-ta-zatverdyyv-terytoriyi-terytorialnyh-gromad-usih-oblastej> (дата звернення : 05.06.2022).
8. Сайт ДСНС України. URL : <https://www.dsns.gov.ua> (дата звернення : 05.06.2022).

ТЕМА 4

Визначення основних показників джерел природних і техногенних надзвичайних ситуацій та складові системи їх моніторингу

План

4.1 Функціонування системи постійного моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій суб'єктами господарювання на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях.

4.2 Організація моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Моніторинг стану навколишнього середовища, потенційно небезпечних об'єктів.

4.3 Управління ризиками надзвичайних ситуацій. Управління у сфері цивільного захисту на основі критеріїв ризику. Ідентифікація факторів ризику, оцінка ризику, управління ризиком надзвичайних ситуацій.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

4.1 Функціонування системи постійного моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій суб'єктами господарювання на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях

Основні питання функціонування системи моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій визначені у Кодексі цивільного захисту України, що прийнятий 2 жовтня 2012 року та введений в дію з 1 липня 2013 року (розділ V – Запобігання надзвичайним ситуаціям, глава 11 – Державне регулювання діяльності суб'єктів господарювання з питань цивільного захисту, стаття 43 – Моніторинг і прогнозування надзвичайних ситуацій) [1].

У Кодексі цивільного захисту України визначаються завдання створення та функціонування системи моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій, проте ефективної загальнодержавної системи моніторингу надзвичайних ситуацій та їх прогнозування в Україні на сьогодні ще не створено.

Як приклад, згідно із Законом України «Про Загальнодержавну цільову програму захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на 2013–2017 роки» передбачалось створення Центру моніторингу та прогнозування надзвичайних ситуацій, забезпечення функціонування та розвитку Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань надзвичайних ситуацій. Проте через брак фінансування цих заходів (передбачалось 4 мільйони 200 тисяч гривень) це завдання залишилось нереалізованим.

До цього часу не ухвалено проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку функціонування системи моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій».

Саме тому нині моніторинг і прогнозування надзвичайних ситуацій в Україні здійснюються на рівні регіональних, галузевих або інших самостійних систем, не об'єднаних у єдиний інформаційно-аналітичний комплекс, наприклад: Державної системи моніторингу довкілля; автоматизованої системи контролю радіаційної обстановки; системи моніторингу епідеміологічної ситуації, системи моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря; систем соціально-гігієнічного та сейсмічного моніторингу; дистанційного зондування Землі тощо.

Моніторинг (англ. monitoring, нім. Monitoringn) – це комплекс наукових, технічних, технологічних, організаційних та інших засобів, які забезпечують систематичний контроль (стеження) за станом та тенденціями розвитку природних, техногенних та суспільних процесів.

Порядок функціонування системи моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій, проведення моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій, перелік установ та організацій, які належать до суб'єктів моніторингу, спостереження, лабораторного контролю і прогнозування надзвичайних ситуацій, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Прогнозування – це процес передбачення майбутнього стану об'єкта чи явища на основі аналізу його минулого і сучасного, систематична інформація про якісні й кількісні характеристики розвитку цього об'єкта чи явища в перспективі. Результатом прогнозування є прогноз – знання про майбутнє і про ймовірний розвиток сьогочасних тенденцій об'єкта.

Система моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій, як велика система, охоплює всі складові навколишнього середовища: природну, техногенну (побутову і виробничу), соціальну.

Кожна зі складових має, в загальному випадку, чотири аспекти: правовий, організаційний, технічний та науковий. Кожному із них властиві свої особливості.

Надзвичайні ситуації природного характеру, як правило, добре прогнозуються за результатами моніторингу, але здебільшого їм не можна запобігти, є можливість тільки зменшити наслідки (збитки).

Надзвичайні ситуації соціального характеру прогнозуються та запобігаються важко.

Надзвичайні ситуації техногенного характеру, які виникають внаслідок аварій та катастроф на потенційно небезпечних об'єктах, можуть достатньо добре прогнозуватися та запобігатися.

Система моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій в загальному випадку має три підсистеми:

- підсистема моніторингу природної складової;
- підсистема моніторингу соціальної складової;
- підсистема моніторингу техногенної складової.

Таким чином, система моніторингу і є багаторівневою ієрархічною системою.

Наявна система моніторингу і прогнозування, а саме, державна система моніторингу довілля функціонує відповідно до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 року № 391 (чинна і на сьогодні).

Згідно з цим Положенням **державна система моніторингу довілля – це система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації** про стан довілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довілля та дотримання вимог екологічної безпеки [2].

Система моніторингу довкілля є складовою частиною національної інформаційної інфраструктури, сумісної з аналогічними системами інших країн.

Це відкрита інформаційна система, пріоритетами функціонування якої є:

- захист життєво важливих екологічних інтересів людини і суспільства;
- збереження природних екосистем;
- відвернення кризових змін екологічного стану довкілля і запобігання надзвичайним екологічним ситуаціям [2].

Метою діяльності системи моніторингу довкілля є:

- підвищення рівня вивчення і знань про екологічний стан довкілля;
- підвищення оперативності та якості інформаційного обслуговування користувачів на всіх рівнях;
- підвищення якості обґрунтування природоохоронних заходів та ефективності їх здійснення;
- сприяння розвитку міжнародного співробітництва у галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Моніторинг довкілля здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства України, Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Державним агентством України з управління зоною відчуження (крім державного моніторингу вод), Державною службою геології та надр України, Міністерством розвитку громад та територій України, Державним космічним агентством України, а також Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Державним агентством лісових ресурсів України, Державним агентством водних ресурсів України, Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру та їх територіальними органами, підприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери їх управління, обласними та Київською міською державними адміністраціями [2].

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (на пунктах державної системи гідрометеорологічних спостережень) **здійснює моніторинг:**

- вмісту радіонуклідів в атмосферному повітрі, транскордонного перенесення забруднюючих речовин;
- снігового покриву;
- ґрунтів різного призначення (вміст залишкової кількості пестицидів та важких металів);
- радіаційної обстановки (визначення експозиційної дози гамма-випромінювання);
- повеней, паводків, снігових лавин, селів.

Зокрема, впродовж 2021–2025 років передбачається:

– модернізація та переоснащення мережі гідрометеорологічних спостережень та спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища з метою підвищення точності спостережень, достовірності і завчасності прогностичної гідрометеорологічної інформації, перш за все про загрозу виникнення гідрометеорологічних явищ різних рівнів небезпечності, враховуючи зростаючий ризик їх формування в результаті глобальної і регіональної зміни клімату;

– створення на території України ефективної системи виявлення та попередження гідрометеорологічних явищ різних рівнів небезпечності, насамперед тих, що можуть зумовити катастрофічні наслідки для національної економіки та призвести до людських втрат, доведення інформації та попереджень до користувачів;

– розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України планів управління ризиками затоплення відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що дасть змогу прогнозувати повені та вдосконалить протипаводковий захист населення й територій;

– Кабінет Міністрів України також постановою від 12 травня 2021 року № 465 затвердив Державну цільову екологічну програму матеріально-технічного переоснащення національної гідрометеорологічної служби на 2022–2024 роки [3], а розпорядженням від 24 листопада 2021 року № 1501-р схвалив Стратегію розвитку гідрометеорологічної діяльності в Україні на період до 2030 року [4].

Напрямки реалізації пріоритету розвитку державної системи гідрометеорологічних спостережень показані на рис. 4.1.1.

Рисунок 4.1.1 – Напрямки реалізації пріоритету розвитку державної системи гідрометеорологічних спостережень

Джерело: [5]

Державне агентство України з управління зоною відчуження (у зоні відчуження і відселеній частині зони безумовного (обов'язкового) відселення) **здійснює моніторинг:**

- вмісту радіонуклідів в атмосферному повітрі;
- наземних екосистем (біоіндикаторні визначення);
- ґрунтів і ландшафтів (вміст забруднюючих речовин, радіонуклідів, просторове поширення);
- джерел викидів в атмосферу (вміст забруднюючих речовин, обсяги викидів);
- об'єктів зберігання та/або захоронення радіоактивних відходів (вміст радіонуклідів, радіаційна обстановка) [2].

Мета моніторингу потенційно небезпечних об'єктів – отримання даних про поточний стан потенційно небезпечних об'єктів та актуалізація інформації, що міститься у базі даних Державного реєстру потенційно небезпечних об'єктів для запобігання надзвичайним ситуаціям та мінімізації їх наслідків [6].

15 липня 2021 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо об'єктів підвищеної небезпеки», відповідно до якого внесено зміни в частині заміни терміна «потенційно небезпечні об'єкти» на «об'єкти підвищеної небезпеки» [7].

Цей Закон набирає чинності через один рік з дня його опублікування, а Кабінет Міністрів України узгоджує з нормами цього Закону інші нормативно-правові акти протягом одного року з дня набрання чинності цим Законом.

Зокрема, на виконання цього Закону України передбачено розроблення підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на гармонізацію законодавства України у сфері безпеки об'єктів підвищеної небезпеки із законодавством Європейського Союзу, а саме:

щодо внесення змін у Порядок ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки;

затвердження Порядку розроблення звіту про заходи безпеки на об'єкті підвищеної небезпеки;

затвердження Порядку розроблення та оцінки ефективності політики запобігання аваріям на об'єкті підвищеної небезпеки тощо.

Моніторинг потенційно небезпечних об'єктів передбачає спостереження за якісними і кількісними параметрами стану потенційно небезпечних об'єктів, збирання, оброблення, передавання та збереження інформації про стан потенційно небезпечних об'єктів.

4.2 Організація моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Моніторинг стану навколишнього середовища, потенційно небезпечних об'єктів

Суб'єктами моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій на державному рівні є зацікавлені центральні органи виконавчої влади, які здійснюють спостереження за джерелами надзвичайних ситуацій в межах своїх повноважень.

Центральні органи виконавчої влади, що є суб'єктами моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій, погоджують з ДСНС розроблені ними проекти нормативно-правових актів з питань проведення моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій.

Центральні органи виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні потенційно небезпечні об'єкти, та органи з питань надзвичайних ситуацій сприяють удосконаленню методик спостережень, приладів і систем контролю за визначеними параметрами небезпечних об'єктів, а також наявних на потенційно небезпечних об'єктах систем передавання інформаційних даних та комп'ютерного зв'язку.

ДСНС визначає у своєму складі структурний підрозділ, який відповідає за функціонування моніторингу потенційно небезпечних об'єктів, здійснює організаційне керівництво і контроль за виконанням завдань моніторингу потенційно небезпечних об'єктів, забезпечує проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт з проблем удосконалення підсистеми моніторингу потенційно небезпечних об'єктів.

Одним із завдань територіальної підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту є проведення моніторингу і прогнозування виникнення надзвичайних ситуацій та їх розвитку, визначення ризиків їх виникнення на території відповідного регіону, оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозних даних обсягу потреби в силах, засобах, матеріальних та фінансових ресурсах.

У переліку завдань щодо забезпечення безпеки життєдіяльності суспільства пріоритет віддається моніторингу стану навколишнього середовища.

Це дає змогу завчасно виявити небезпечні загрози, що можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій.

Забезпечення моніторингу залежно від завдань, що вирішуються, відбувається на таких рівнях:

- локальному (об'єктовому) – здійснюється структурними підрозділами підприємств, установ та організацій;

- місцевому – проводиться відділами з питань надзвичайних ситуацій райдержадміністрацій, управліннями екології і природних ресурсів, ветеринарної служби, санітарно-епідеміологічними станціями, метеостанціями тощо на рівні міст і сільських районів;

- регіональному – головні управління облдержадміністрацій, їхні сили та засоби;

- національному (державному) – ДСНС, інші міністерства та відомства;

- глобальному – міжнародними організаціями (всесвітні організації охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища тощо).

Суб'єкти моніторингу, спостереження, лабораторного контролю та прогнозування надзвичайних ситуацій на регіональному, місцевому та об'єктовому рівні визначаються відповідними місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання [1].

Порядок створення та функціонування системи моніторингу довкілля, стану природоохоронної діяльності, основні завдання обласної системи моніторингу довкілля, суб'єктів системи, принципи організації та функціонування системи, взаємовідносини між суб'єктами системи моніторингу визначається Положенням про створення системи моніторингу довкілля області, яке затверджується розпорядженням голови державної адміністрації.

Важливу роль в управлінні техногенними ризиками відіграють відповідні системи безпеки.

Забезпечення ефективного функціонування організаційних і технологічних систем безпеки, якими повинні оснащуватися потенційно небезпечні об'єкти, є важливим напрямом діяльності щодо попередження надзвичайних ситуацій.

Моніторинг потенційно небезпечних об'єктів здійснюється з метою – отримання даних про поточний стан потенційно небезпечних об'єктів та актуалізації інформації, що міститься у базі даних Державного реєстру потенційно небезпечних об'єктів для запобігання надзвичайним ситуаціям і мінімізації їх наслідків.

Моніторинг потенційно небезпечних об'єктів передбачає спостереження за якісними і кількісними параметрами стану потенційно небезпечних об'єктів, збирання, оброблення, передавання та збереження інформації про стан потенційно небезпечних об'єктів.

Здійснення моніторингу потенційно небезпечних об'єктів забезпечує інформаційна підсистема моніторингу стану потенційно небезпечних об'єктів, яка є складовою частиною Реєстру потенційно небезпечних об'єктів.

Моніторинг потенційно небезпечних об'єктів спрямовується на підвищення рівня знань про потенційну небезпеку об'єктів моніторингу та поліпшення інформаційного обслуговування користувачів Реєстру потенційно небезпечних об'єктів.

Стан потенційно небезпечних об'єктів визначається якісними та кількісними параметрами, що характеризують техногенні та природні чинники потенційної небезпеки.

До техногенних чинників потенційної небезпеки належать: небезпечні продукти та речовини (хімічні, вибухові, займисті, радіаційні, біологічні тощо); підвищені тиск та температура, які різко відрізняються від тиску та температури навколишнього середовища; речовини з токсичними продуктами згоряння; незадовільний стан обладнання, будов і споруд тощо.

До природних чинників потенційної небезпеки належать небезпечні природні явища (зсуви, обвали, просідання ґрунту, підтоплення тощо).

Для здійснення моніторингу потенційно небезпечних об'єктів розроблюється регламент моніторингу потенційно небезпечних об'єктів, який містить переліки якісних і кількісних параметрів, що визначають стан потенційно небезпечних об'єктів і підлягають систематичному спостереженню.

Регламент установлює терміни подання інформації про стан потенційно небезпечних об'єктів та інші умови проведення моніторингу.

Методологічне забезпечення моніторингу потенційно небезпечних об'єктів покладається на ДСНС України.

4.3 Управління ризиками надзвичайних ситуацій. Управління у сфері цивільного захисту на основі критеріїв ризику. Ідентифікація факторів ризику, оцінка ризику, управління ризиком надзвичайних ситуацій

Враховуючи світовий досвід, управління ризиками ґрунтується на досягненні певного рівня безпеки, балансу вигод і витрат у межах окремого об'єкта, території і держави загалом.

Техногенний і промисловий стан України потребує переходу до регулювання безпеки на основі сучасної парадигми ризик-орієнтованого підходу, як це відбувається у більшості країн світу.

Його основні принципи такі:

- рівень безпеки кожного громадянина, виробництва чи суспільства загалом має визначатися рівнем ризику;
- безпека – це прийнятний рівень ризику;
- ризик у кожному окремому випадку має враховувати всі джерела, фактори і обставини, що сприяють появі та розвитку небезпеки;
- ризик є добутком ймовірностей небажаної події та її наслідків;
- усі заходи щодо запобігання небезпеці мають визначатися за допомогою розрахунків, узгоджених із досвідом фахівців.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України від 22 січня 2014 р. № 37-р «Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» визначено необхідність впровадження концептуальних засад управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій.

Необхідність впровадження концептуальних засад управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій зумовлена наявністю небезпечних чинників техногенного та природного характеру, зокрема:

- значної кількості потенційно небезпечних об'єктів на території;
- високого рівня травматизму та смертності населення, спричиненого небезпечними подіями та нещасними випадками;
- високого рівня ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру, зумовленого глобальними та регіональними змінами клімату, зростанням сейсмічної активності тощо, а також інтенсифікацією впливу техногенної діяльності людини на навколишнє природне середовище;
- високого рівня ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, зумовленого критичним ступенем зношеності (60–80 відсотків) основних виробничих фондів у галузях промисловості та агропромисловому комплексі;

– недостатнього технічного і технологічного рівнів розвитку державної системи спостережень за небезпечними чинниками, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій [8].

Для кожної галузі економіки, кожного виду небезпечної виробничої діяльності, типу об'єкта, окремої території України визначаються свої нормативи **мінімального та гранично допустимого рівнів ризиків**.

Основними механізмами державного регулювання у сфері управління ризиками є державна стандартизація, сертифікація, державна експертиза, державний нагляд і контроль, ліцензування, економічне регулювання, декларування безпеки небезпечних об'єктів і страхування.

Особливості і ступінь впливу державного регулювання на конкретні об'єкти управління повинні визначатися з урахуванням значень їх реальних ризиків, а також здійснених заходів щодо мінімізації ризиків на всіх стадіях життєвого циклу небезпечних об'єктів (проектування, розміщення, будівництво, монтаж, пуск в експлуатацію, функціонування, ліквідація).

Компетентності після вивчення теми

1. Отримання нових знань щодо функціонування системи моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій.

2. Поглиблення знань щодо організації моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій суб'єктами на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях.

3. Підвищення рівня знань з питань управління ризиками надзвичайних ситуацій.

4. Пізнання методів ідентифікації факторів ризику, оцінки ризиків надзвичайних ситуацій.

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Моніторинг надзвичайних ситуацій – це система безперервних спостережень, лабораторного та іншого контролю для оцінки стану захисту населення і територій та небезпечних процесів, які можуть призвести до загрози або виникнення надзвичайних ситуацій, а також своєчасне виявлення тенденцій до їх зміни.

Спостереження, лабораторний та інший контроль включають збирання, опрацювання і передавання інформації про стан навколишнього природного середовища, забруднення продуктів харчування, продовольчої сировини, фуражу, води радіоактивними та хімічними речовинами, зараження збудниками інфекційних хвороб та іншими небезпечними біологічними агентами.

Порядок функціонування системи моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій, проведення моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій, перелік установ та організацій, які належать до суб'єктів моніторингу, спостереження, лабораторного контролю і прогнозування надзвичайних ситуацій, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Назвіть пріоритетні напрями подальшого вдосконалення функціонування системи моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій.
2. Які є шляхи посилення ролі підрозділів гідрометеорологічної служби в Україні в системі моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій?
3. Наведіть приклади використання ризик-орієнтованого підходу в інших країнах світу.

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення : 10.02.2022).

2. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення : 10.02.2022).

3. Про затвердження Державної цільової екологічної програми матеріально-технічного переоснащення національної гідрометеорологічної служби на 2022–2024 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 465. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення : 10.02.2022).

4. Про схвалення Стратегії розвитку гідрометеорологічної діяльності в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.11.2021 р. № 1501-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-2021-%D1%80#Text> (дата звернення : 10.02.2022).

5. Сайт ДСНС України. URL : <https://www.dsns.gov.ua> (дата звернення : 10.02.2022).

6. Про затвердження Положення про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів : наказ МНС України від 06.11.2003 р. № 425. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1238-03#Text> (дата звернення : 10.02.2022).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо об'єктів підвищеної небезпеки : Закон України від 15.07.2021 р. № 1686-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1686-20#Text> (дата звернення : 10.02.2022).

8. Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.01.2014 р. № 37-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-%D1%80> (дата звернення : 10.02.2022).

ТЕМА 5

Порядок оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій. Сучасні підходи інформування у сфері цивільного захисту

План

5.1 Правові основи організації оповіщення населення у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій.

5.2 Порядок організації оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій та забезпечення зв'язку у сфері цивільного захисту.

5.3 Дії у разі сигналу «Увага всім».

5.4 Зразки повідомлень у разі надзвичайних ситуацій.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

5.1 Правові основи організації оповіщення населення у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій

Наявність великої кількості промислових, енергетичних, транспортних та інших техногенно-небезпечних об'єктів в Україні, виникнення катастроф природного характеру, які притаманні всім регіонам країни, спричиняють надзвичайні ситуації різного рівня небезпеки з завданням матеріальної шкоди населенню, народному господарству та виникненням медико-санітарних наслідків, для ліквідації яких потрібні значні сили цивільного захисту.

Одним із основних завдань цивільного захисту України як державної системи органів управління, сил і засобів, які створені для організації забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру, є оповіщення населення про загрозу і виникнення надзвичайних ситуацій у мирний і воєнний часи та постійне інформування його про наявну обстановку.

Правовою основою організації оповіщення населення області у разі загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій (НС) є Конституція України, Кодекс Цивільного захисту України, Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв'язку у сфері цивільного захисту», «Положення про єдину державну систему цивільного захисту», накази центрального органу виконавчої влади з питань НС, відповідні розпорядження обласної державної адміністрації та інші акти [1].

На сьогодні система оповіщення на всіх рівнях ЄДСЦЗ являє собою організаційно-технічне об'єднання оперативно-чергових служб органів управління ЦЗ, спеціальної апаратури управління і засобів оповіщення, а також ліній та каналів зв'язку, які забезпечують передавання команд управління і мовної інформації у разі надзвичайних ситуацій.

Оповіщення – доведення сигналів і повідомлень органів управління цивільного захисту про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, аварій, катастроф, епідемій, пожеж тощо до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення.

Система оповіщення – комплекс організаційно-технічних заходів, апаратури і технічних засобів оповіщення, апаратури, засобів та каналів зв'язку, призначених для своєчасного доведення сигналів та інформації про виникнення надзвичайних ситуацій до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення.

Інформування населення у сфері цивільного захисту – доведення органами управління цивільного захисту через засоби масової інформації, телерадіомережі відомостей про надзвичайні ситуації, що прогноуються або виникли [2].

Для забезпечення управління системою цивільного захисту, оповіщення населення України про НС створена багаторівнева система оповіщення (рис. 5.1.1) [2].

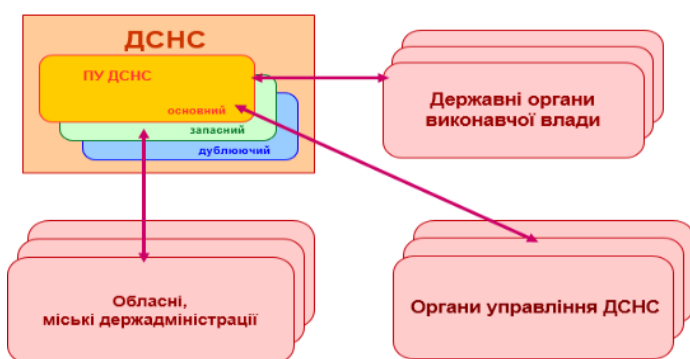

Рисунок 5.1.1 – Рівні систем оповіщення в Україні

Джерело: розробка автора

Загальнодержавна автоматизована система

– програмно-технічний комплекс, призначений для оповіщення чергових служб центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів управління ДСНС; здійснюється ДСНС через відповідну оперативно-чергову службу з використанням загальнодержавної автоматизованої системи централізованого оповіщення

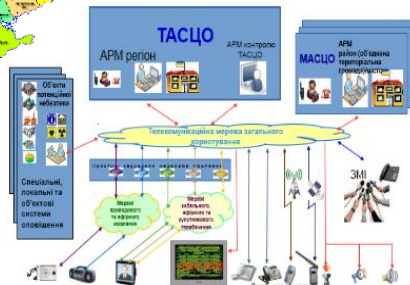

та системи автоматизованого виклику;

– утримання, реконструкція та підтримання у постійній готовності до використання за призначенням загальнодержавної автоматизованої системи централізованого оповіщення здійснюються ДСНС.

Територіальна автоматизована система

- функціонує в АР Крим, областях, мм. Києві та Севастополі;
- забезпечує прийом сигналів та інформації від загальнодержавної автоматизованої системи централізованого оповіщення;

- оповіщує осіб керівного складу місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, органів управління та сил ЦЗ, населення через місцеві автоматизовані системи оповіщення;

- утримання, забезпечення готовності до дій за призначенням здійснюються місцевими органами виконавчої влади;

- передбачає взаємодію із загальнодержавною автоматизованою системою централізованого оповіщення та місцевими автоматизованими системами централізованого оповіщення.

Місцеві автоматизовані системи

- функціонує у районах, містах обласного значення, інших адміністративно-територіальних одиницях (об'єднаних територіальних громадах);

- забезпечує прийом сигналів і повідомлень від територіальної автоматизованої системи оповіщення;

- здійснює оповіщення органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, де функціонують спеціальні, локальні, об'єктові системи оповіщення, місць масового перебування людей;

- утримання, забезпечення готовності до дій за призначенням здійснюються місцевими органами виконавчої влади (органами місцевого самоврядування);

- взаємодіє з територіальною системою оповіщення, локальними, спеціальними і об'єктовими системами оповіщення.

Спеціальні системи оповіщення створюються і функціонують:

- на атомних електростанціях, на гідротехнічних спорудах Дніпровського та Дністровського каскадів та в зонах їх можливого катастрофічного затоплення, на магістральних продуктопроводах;

- передбачають взаємодію з відповідними територіальними та місцевими автоматизованими системами централізованого оповіщення;

– забезпечення функціонування здійснюється на підставі рішення керівника об'єкта з її обов'язковою інтеграцією до відповідних територіальних та місцевих автоматизованих систем централізованого оповіщення.

На атомних електростанціях спеціальні системи оповіщення повинні забезпечувати:

передачу сигналу «Увага всім»;

передачу повідомлень на території атомної електростанції та її промислової зони;

оповіщення міста – супутника атомної електростанції;

оповіщення відповідних оперативно-чергових (чергових) служб місцевих органів виконавчої влади (органів місцевого самоврядування), територіальних органів ДСНС та Національної поліції.

Локальні системи оповіщення

– функціонують на об'єктах підвищеної небезпеки;

– забезпечують оповіщення і подальше інформування про загрозу виникнення або виникнення НС керівника та працівників об'єкта підвищеної небезпеки, інших підприємств, установ, організацій

та населення, які перебувають у зоні можливого ураження;

– забезпечення функціонування здійснюється на підставі рішення керівника об'єкта з її обов'язковою інтеграцією до місцевої та територіальної системи оповіщення;

– до складу входять пристрої для звуко- і відеовідтворення інформації, абонентські радіоточки, вуличні гучномовні пристрої, пристрої для запуску електросирен і електросирени.

Об'єктові системи оповіщення

– створюються і функціонують на об'єктах підвищеної небезпеки, об'єктах з масовим перебуванням людей, вузлових залізничних станціях, у шахтах, місцях збереження небезпечних речовин;

– забезпечують оповіщення керівників та інших працівників об'єкта;

– забезпечення функціонування здійснюється на підставі рішення керівника об'єкта з її обов'язковою інтеграцією до відповідної місцевої та територіальної автоматизованої системи централізованого оповіщення;

– до складу входять спеціалізовані технічні засоби попередження та інформування населення в місцях масового перебування людей;

Готовність систем оповіщення до використання за призначенням забезпечується шляхом:

- організації цілодобового чергування на пункті управління ДСНС, пунктах управління Ради міністрів АР Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, на об'єктах підвищеної небезпеки, атомних електростанціях, гідроелектростанціях, магістральних продуктопроводах;
- організації роботи всіх оперативно-чергових (чергових) та інших служб, що забезпечують оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайної ситуації;
- розроблення місцевими органами виконавчої влади (органами місцевого самоврядування) разом з операторами телекомунікацій та телерадіокомпаніями, які залучаються до оповіщення та перевірок автоматизованих систем централізованого оповіщення, порядку взаємодії оперативно-чергових (чергових) служб під час передачі сигналів оповіщення та інформації з питань цивільного захисту;
- забезпечення встановлення на об'єктах операторів телекомунікацій та телерадіокомпаній, які залучаються до оповіщення, спеціальних технічних засобів для передачі сигналів та інформації через програми теле- та радіомовлення;
- встановлення безпосереднього зв'язку між черговою (диспетчерською) службою об'єкта підвищеної небезпеки та оперативно-черговою (черговою) службою органу виконавчої влади (органу місцевого самоврядування);
- організаційно-технічної взаємодії систем оповіщення незалежно від рівня;
- здійснення своєчасної модернізації та реконструкції систем оповіщення всіх рівнів з урахуванням змін у структурі державного управління та розвитку інформаційних та телекомунікаційних технологій;
- планування і проведення разом з операторами телекомунікацій та телерадіокомпаніями, які залучаються до оповіщення, перевірок автоматизованих систем централізованого оповіщення, тренувань з передачею сигналів та інформації з питань цивільного захисту;
- проведення експлуатаційно-технічного обслуговування апаратури і технічних засобів оповіщення та технічних засобів телекомунікацій, а також технічних перевірок їх працездатності;
- проведення заходів із забезпечення резервного електроживлення апаратури і технічних засобів оповіщення та технічних засобів [2].

5.2 Порядок організації оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій та забезпечення зв'язку у сфері цивільного захисту

Оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій забезпечується шляхом:

- функціонування автоматизованих систем централізованого оповіщення, локальних та об'єктових систем оповіщення;
- централізованого використання телекомунікаційних мереж загального користування (мобільний зв'язок, відомчі телекомунікаційні мережі суб'єктів господарювання);
- автоматизації процесу передачі сигналів і повідомлень;
- функціонування на об'єктах підвищеної небезпеки автоматизованих систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій та оповіщення;
- організаційно-технічної інтеграції різних систем оповіщення та автоматизованих систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій;
- функціонування в населених пунктах і місцях масового перебування людей сигнально-гучномовних пристроїв, електронних інформаційних табло для передачі інформації

Рішення про оповіщення у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації приймають такі посадові особи [2]:

- на загальнодержавному рівні** – Прем'єр-міністр України за пропозиціями центральних органів виконавчої влади;
- на територіальному рівні** – Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій;
- на місцевому рівні** – голови місцевих держадміністрацій або органів місцевого самоврядування;
- на об'єктовому рівні** – керівники об'єктів

(ПКМУ № 733, п. 27)

Рішення про оповіщення у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації приймається на підставі (рис. 5.2.1):

- повідомлення про фактичну обстановку, що склалася у зоні можливого виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій;
- результатів аналізу прогнозованих даних, стану небезпеки природно-техногенного характеру у регіоні, що вимагають негайного проведення заходів для захисту населення і територій;
- пропозицій органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування та керівників об'єктів, на території яких існує загроза виникнення або виникла надзвичайна ситуація

(ПКМУ № 733, п. 29)

Рисунок 5.2.1 – Підстави для прийняття рішення про оповіщення
Джерело: розробка автора

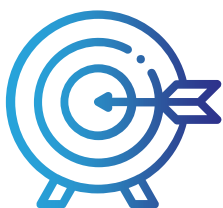
Експлуатаційно-технічне обслуговування технічних засобів оповіщення та зв'язку ЦЗ повинно забезпечувати підтримання їх у готовності до виконання завдань у разі загрози та забезпечення сталого управління заходами ЦЗ.

Відповідальність за збереженість і технічну готовність апаратури і технічних засобів оповіщення несуть керівники підприємств, установ, організацій, де встановлено ці засоби.

Відповідальність за попередження несанкціонованого запуску несуть підприємства електрозв'язку, що прийняли ці засоби на експлуатаційно-технічне обслуговування.

Категорично забороняється самостійно проводити відключення (перенесення на інше місце) апаратури і технічних засобів оповіщення та зв'язку ЦЗ без дозволу відповідного органу ЦЗ.

Для здійснення контролю за станом готовності систем черговими службами органів ЦЗ та НС передаються контрольні сигнали (команди).

5.3 Дії у разі сигналу «Увага всім»

«УВАГА ВСІМ!» – це головний сигнал цивільного захисту. Подається включенням електросирен, сирен звукового оповіщення цивільного захисту для привернення уваги населення в екстремальних випадках. Після подачі звукових сигналів (сирени, гудки тощо) передається мовна інформація про надзвичайну ситуацію [2].

Почувши такий сигнал, негайно увімкніть радіоприймач або телевізор і уважно прослухайте повідомлення центральних та місцевих органів влади з питань цивільного захисту. Прослухавши інформацію кожен громадянин повинен діяти без паніки і метушні згідно з отриманими інструкціями. Кожний громадянин, який знаходиться на роботі, повинен виконувати всі розпорядження керівника цивільного захисту суб'єкта господарської діяльності відповідно до плану цивільного захисту, а також брати участь у проведенні аварійно-рятувальних робіт у складі формувань або за вказівками органів управління цивільного захисту. Якщо громадянин знаходиться вдома, у разі виникнення надзвичайних ситуацій, він повинен:

– тримати вдома постійно включеними радіоприймач та телевізор щоб мати можливість своєчасно почути розпорядження центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань цивільного захисту;

- повідомити про отриману інформацію сусідів;
- постійно тримати при собі засоби індивідуального захисту, а також медичну аптечку, документи (паспорт, військовий квиток, документи про освіту, свідоцтво про народження дітей, пенсійне посвідчення, трудову книжку та інше), гроші, засоби зв'язку, предмети особистої гігієни, запас їжі та води;
- провести у квартирі (домі) протипожежні профілактичні заходи (виключити газ, водопостачання, електропостачання та інше), підвищити захисні властивості квартири: зачинити вікна, ущільнити їх;
- мати інформацію про місце найближчого укриття (підвальне приміщення, паркінг тощо).

Якщо сигнал застав вас у транспорті, громадському місці (магазині, театрі, на ринку тощо) уважно прослухайте повідомлення і дійте відповідно до отриманих інструкцій. Повідомлення містить: місце і час виникнення надзвичайної ситуації; розміри та її масштаби; час початку та тривалість дії факторів ураження; територія (район, вулиці, будинки тощо), яка потрапляє в осередки (зони) ураження; порядок дій під час надзвичайних ситуацій.

5.4 Зразки повідомлень у разі надзвичайних ситуацій

Аварія на атомній станції

Вказуються:

місце, час, масштаби аварії, інформація про радіаційну обстановку та дії населення. Якщо є загроза забруднення радіоактивними речовинами, даються вказівки про необхідність проведення герметизації житлових, виробничих приміщень, заходів захисту від радіоактивних речовин продуктів харчування і води, проведення йодної профілактики

Варіант повідомлення:

УВАГА! Говорить Управління з надзвичайних ситуацій.
ГРОМАДЯНИ! Виникла безпосередня загроза радіоактивного зараження.

Приведіть у готовність засоби індивідуального захисту і тримайте їх постійно при собі.

Користуйтеся засобами індивідуального захисту за командою органів ЦЗ.

Для захисту поверхні шкіри від зараження використовуйте одяг.

Перевірте герметизацію житлових приміщень.

Загерметизуйте харчові продукти та зробіть запаси води.

Оповістіть сусідів.

Надайте допомогу хворим і людям похилого віку.

Аварія на хімічно-небезпечному об'єкті

Повідомляються:

місце, час, масштаби аварії, інформація про можливе хімічне зараження території, напрямок та швидкість можливого руху зараженого повітря, райони, яким загрожує небезпека. Надається інформація про поведінку залежно від обставин: залишатись на місці, у закритих житлових приміщеннях, на робочих місцях чи залишити їх, застосувавши засоби індивідуального захисту, прямувати на місця збору для евакуації або в захисні споруди.

Варіант повідомлення:

УВАГА! Говорить відділ з питань надзвичайних ситуацій. ГРОМАДЯНИ!
Сталася аварія на _____ з виливом
сильнодіючої отруйної речовини – аміаку.

Хмара зараженого повітря поширюється у напрямку селища _____.
У зону хімічного зараження потрапляють _____ і повністю
селище _____. Населенню вулиць: _____, _____, – знаходиться
у будинках.

Провести герметизацію своїх квартир (будинків).
Населенню вулиць: _____, _____, – негайно залишити житлові
будинки, заклади, підприємства і вийти в район гори _____.
Надалі дійте згідно з вказівками управління з питань надзвичайних
ситуацій та цивільного захисту населення.

У разі загрози повені

Повідомляється:

район, в якому очікується затоплення в результаті підйому рівня води в річці чи аварія на дамбі.

Вказується населенню, яке проживає в зазначеному районі, що необхідно взяти речі, документи, продукти харчування, воду, відключити електроенергію, газ і зібратись у вказаному місці для евакуації, повідомити сусідів про стихійне лихо.

Варіант повідомлення:

УВАГА! Говорить управління з питань надзвичайних ситуацій.

ГРОМАДЯНИ! У зв'язку з підвищенням рівня води у річці _____ очікується підтоплення будинків у районі вулиць _____ і селища _____.

Населенню, яке проживає на цих вулицях і в селищі, зібрати необхідні речі, продукти харчування, воду, вимкнути газ і електроенергію та вийти в район гори _____ для реєстрації на збірному евакопункті (школа № _____) і відправлення в безпечні райони.

Штормове попередження

Повідомляється:

інформація про райони, де очікується посилення вітру, його очікувана швидкість.

Населенню вказується на дотримання правил безпеки, пильність та обережність під час перебування на вулиці.

Варіант повідомлення:

УВАГА! Говорить управління з питань надзвичайних ситуацій.

ГРОМАДЯНИ! О 20.00 можливе посилення вітру до 30 м/с. Населенню необхідно перебувати у приміщенні. Прибрати з балконів і лоджій все, що може бути скинуто вітром, зачинити вікна, двері, приміщення на горищі, відключити газ і електроенергію. Перебуваючи на відкритій місцевості, вибирайте місця, де не можливі травми від летючих предметів, електричного дроту, тримайтеся подалі від рекламних щитів та ліній електропередач.

Аналогічні повідомлення будуть передаватися і під час інших аварій і стихійних лих

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Оповіщення – доведення сигналів і повідомлень органів управління цивільного захисту про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, аварій, катастроф, епідемій, пожеж тощо до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення [1].

Інформування населення у сфері цивільного захисту – доведення органами управління цивільного захисту через засоби масової інформації, телерадіомережі відомостей про надзвичайні ситуації, що прогножуються або виникли.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Для чого призначена система оповіщення?
2. З якою метою передається попереджувальний сигнал «УВАГА ВСІМ»?
3. Хто забезпечує оповіщення керівників та інших працівників об'єкта?
4. Алгоритм дій після звучання сирен, переривчастих гудків підприємств.

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення : 05.06.2022).
2. Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв'язку у сфері цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2017 р. № 733. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення : 30.05.2022).
3. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 р. № 11. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення : 30.05.2022).
4. Сайт ДСНС України. URL : <https://www.dsns.gov.ua> (дата звернення : 10.02.2022).
5. Сайт ТОВ «Гідротехпроект» : URL : <http://195.26.92.251/ua> (дата звернення : 10.02.2022).
6. Сайт електронного журналу «Охорона праці і пожежна безпека» URL : <https://oppb.com.ua/news/poryadok-identyfikaciyi-obyektiv-pidvyshchenoyi-nebezpeky-rozlyasnennya-derzhprac> (дата звернення : 30.05.2022).
7. Фесенко Г. В., Д'яконов В. І., Курс лекцій з дисципліни «Цивільний захист» (для студентів 5-го (6-го) курсів усіх форм навчання всіх спеціальностей ХНУМГ ім. О. М. Бекетова). Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015.

ТЕМА 6

Інженерний захист територій. Організація укриття населення в захисних спорудах цивільного захисту

План

6.1 Планування та реалізація інженерно-технічних заходів цивільного захисту.

6.2 Зонування територій за наявністю потенційно небезпечних об'єктів і небезпечних геологічних, гідрогеологічних та метеорологічних явищ і процесів, а також ризику виникнення надзвичайних ситуацій.

6.3 Організація та реалізація інженерного захисту територій органами місцевої влади. Реалізація інженерного захисту територій на підприємствах, в установах та організаціях.

6.4 Організація укриття населення в захисних спорудах цивільного захисту, підтримання їх у готовності до використання.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

6.1 Планування та реалізація інженерно-технічних заходів цивільного захисту

Інженерний захист територій – це комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на:

- запобігання виникненню НС,
- забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання:

- від наслідків НС;

- від небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій;

- створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період.

Інженерний захист територій включає:

- 1) проведення зонування територій за наявністю об'єктів підвищеної небезпеки і небезпечних геологічних, гідрогеологічних та метеорологічних явищ і процесів, ризику виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з ними, а також інших небезпечних зон, визначених відповідно до державних будівельних норм;

2) віднесення території та населених пунктів до відповідних груп цивільного захисту та віднесення суб'єктів господарювання до відповідних категорій цивільного захисту;

3) розроблення та включення вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту до відповідних видів містобудівної і проектної документації та реалізація їх під час будівництва і експлуатації;

4) урахування можливих проявів небезпечних геологічних, гідрогеологічних та метеорологічних явищ і процесів та негативних наслідків аварій під час розроблення генеральних планів населених пунктів і ведення містобудування;

5) розміщення об'єктів підвищеної небезпеки з урахуванням наслідків аварій, що можуть статися на таких об'єктах;

6) розроблення і здійснення заходів щодо безаварійного функціонування об'єктів підвищеної небезпеки;

7) будівництво споруд, будівель, інженерних мереж і транспортних комунікацій із заданими рівнями безпеки та надійності;

8) будівництво протизсувних, протиповеневих, протиселевих, протилавинних, протиерозійних та інших інженерних споруд спеціального призначення, їх утримання у функціональному стані;

9) обстеження будівель, споруд, інженерних мереж і транспортних комунікацій, розроблення та здійснення заходів щодо їх безпечної експлуатації;

10) інші заходи інженерного захисту територій залежно від ситуації, що склалася.

Здійснення заходів інженерного захисту територій покладається на суб'єктів забезпечення цивільного захисту. Заходи цивільного захисту об'єктів будівництва визначаються у проектній документації відповідно до будівельних норм.

Розроблення містобудівної документації та проектування об'єктів, що належать суб'єктам господарювання і можуть спричинити виникнення надзвичайних ситуацій та вплинути на стан захисту населення і територій, здійснюються з урахуванням вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту.

Об'єкти, що належать суб'єктам господарювання, проектування яких здійснюється з урахуванням вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту, визначаються Кабінетом Міністрів України [10].

6.1.1 Планування та реалізація інженерно-технічних заходів цивільного захисту у містобудівній документації (просторове планування)

Обов'язковими складовими містобудівної документації (схем планування територій, генеральних планів, детальних планів територій) є розділи «Інженерно-технічні заходи цивільного захисту» (на особливий період та на мирний час).

Містобудівна документація, що виконана без розділу «Інженерно-технічні заходи цивільного захисту» (далі – ІТЗ ЦЗ), не може бути надана на затвердження.

Документи просторового планування (містобудівна документація), в яких включено вимоги щодо інженерного захисту території

Відповідно до ДБН В.1.2-4 ІТЗ ЦЗ повинні передбачатись:

- при розробленні схем планування територій АРК, областей, районів;
- при розробленні проектів планування і забудови міських і сільських поселень (генеральних планів, проектів детального планування, проектів забудови території мікрорайонів, кварталів, містобудівних комплексів або груп громадських будівель і споруд);
- при розробленні проектів планування промислових зон (районів) міст;
- при розробленні містобудівного обґрунтування розташування об'єкта;
- при розробленні проектно-кошторисної документації на нове будівництво, розширення, реконструкцію та технічне переоснащення підприємств, будівель та споруд [1].

1) Генеральна схема планування території України

Генеральна схема планування території України розроблена Державним підприємством «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст "ДІПРОМІСТО" імені Ю.М. Білоконя» (далі – Інститут «ДІПРОМІСТО») і затверджена Законом України «Про Генеральну схему планування території України» 7 лютого 2002 р.

Згідно з генеральною схемою планування території України окреслюються пріоритети та концептуальне вирішення планування і використання території країни.

Зокрема, у цьому Законі визначено території (зона) радіаційного забруднення, в тому числі:

- відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення;
- гарантованого добровільного відселення;
- посиленого радіоекологічного контролю.

Генеральна схема планування території України складається з графічних матеріалів, пояснювальної записки і табличних матеріалів. Графічні матеріали наведено на сайті Інституту «ДІПРОМІСТО» в розділі «Планування територій» [2].

2) Схема планування території

Схеми планування окремих частин території України розробляються у розвиток рішень Генеральної схеми планування території України і містять принципові рішення з функціонального

зонування території регіону за видами переважного використання, планувальної організації території, взаємопов'язаного комплексного розміщення основних об'єктів промисловості, транспорту та інженерної інфраструктури, захисту населених пунктів від небезпечних геологічних і гідрогеологічних процесів, охорони навколишнього природного середовища, охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини, формування національної екологічної мережі. Схеми планування окремих частин території України можуть розроблятися за рішенням Кабінету Міністрів України для кількох областей, узбережжя Чорного та Азовського морів, гірських територій Карпат, транскордонних регіонів, територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та інших територій з підвищеним техногенним навантаженням і ризиком виникнення надзвичайних ситуацій.

Схема планування окремої частини території України складається з графічних матеріалів, які відображають розташування території у планувальній структурі території України, сучасне використання території, її комплексну оцінку та розроблені проектні рішення, а також текстових матеріалів, у яких висвітлюється результати проведеного аналізу та пропозиції щодо планувальної структури, функціонального зонування і розвитку території.

Склад та зміст містобудівної документації з планування окремих частин території України визначається положеннями ДБН Б.1.1-13:2012 *Склад та зміст містобудівної документації на державному та регіональному рівнях*, ДБН Б. 2.2-12:2019 *Планування і забудова територій*.

Схема планування території області містить принципові рішення з функціонального зонування території за видами переважного використання, планувальної організації території, взаємопов'язаного комплексного розміщення основних об'єктів промисловості, транспорту та інженерної інфраструктури, захисту населених пунктів від небезпечних геологічних і гідрогеологічних процесів, охорони навколишнього природного середовища та культурної спадщини, формування національної екологічної мережі.

В Інституті «ДІПРОМІСТО» розроблено схеми планування територій Автономної Республіки Крим та 22 областей.

Зазначені графічні матеріали наведено на сайті Інституту «ДІПРОМІСТО» в розділі «Планування територій» [2].

Схема планування території, на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад, розробляється відповідно до вимог ДБН Б. 1.1.-21:2017 *Склад і зміст схеми планування території, на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад*.

Схеми планування територій районів забезпечують обґрунтування майбутніх потреб і визначення переважних напрямів використання

територій, урахування державних, громадських і приватних інтересів під час планування, забудови та іншого використання територій з дотриманням вимог містобудівного, санітарного, екологічного, природоохоронного, протипожежного та іншого законодавства, обґрунтування та визначення територій для містобудівних потреб, забезпечення раціонального розселення та визначення напрямів сталого розвитку населених пунктів, визначення територій, що мають особливу екологічну, рекреаційно-оздоровчу, наукову, естетичну, історико-культурну цінність, встановлення передбачених законодавством обмежень на їх планування, забудову та інше використання, розроблення містобудівних заходів щодо охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів, розроблення заходів щодо пожежної та техногенної безпеки.

3) Генеральний план населеного пункту

Генеральний план населеного пункту є основним видом містобудівної документації на місцевому рівні, призначеної для обґрунтування довгострокової стратегії планування та забудови території населеного пункту.

Він розробляється і затверджується в інтересах відповідної територіальної громади із урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. У генеральному плані визначаються основні принципи і напрями планувальної організації та функціонального призначення території, формування системи громадського обслуговування населення, організації вулично-дорожньої і транспортної мережі, інженерного обладнання, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту території та населення від небезпечних природних і техногенних процесів, охорони навколишнього природного середовища, охорони та збереження культурної спадщини і традиційного характеру середовища історичних населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території.

Відповідно до ДБН Б.1.1-15:2012 *Склад та зміст генерального плану населеного пункту*, ДБН Б. 2.2-12:2019 *Планування і забудова територій*, ДБН Б. 1.1-5:2007 *Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) у містобудівній документації* генеральний план складається з текстових і графічних матеріалів, та розділів «Інженерно-технічні заходи цивільного захисту» (в особливий період та мирний час).

До складу текстових матеріалів включаються: пояснювальна записка; основні положення генерального плану. Графічні матеріали містять десять схем, обумовлених державними будівельними нормами України, крім того можуть містити додаткові схеми.

Рішення про розроблення генерального плану ухвалює відповідна сільська, селищна, міська рада. Строк дії генерального плану населеного пункту не обмежується [2].

4) План зонування території населеного пункту

Розробляється відповідно до вимог ДБН Б.1.1-22:2017 *Склад та зміст плану зонування території*, ДБН Б. 2.2-12:2019 *Планування і забудова територій*.

План зонування території – це вид містобудівної документації місцевого рівня, який розробляється на основі генерального плану населеного пункту (у його складі або як окремий документ після затвердження генерального плану) та з урахуванням детальних планів території з метою визначення умов та обмежень використання території для містобудівних потреб у межах визначених зон.

У Плані зонування території розробляється з метою створення сприятливих умов для життєдіяльності людини, забезпечення захисту територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, запобігання надмірній концентрації населення та об'єктів виробництва, зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища, охорони та використання територій з особливим статусом, у тому числі ландшафтів, об'єктів історико-культурної спадщини, а також земель сільськогосподарського призначення і лісів.

У Плані зонування території встановлює функціональне призначення, вимоги до забудови окремих територій (функціональних зон) населеного пункту, їх ландшафтної організації. Рішення про розроблення Плану зонування території приймає відповідна сільська, селищна, міська рада. Зміст зонінгу конкретизується з урахуванням містобудівних особливостей населеного пункту та чинних нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування у сфері містобудування та архітектури.

План зонування території враховуються містобудівні регламенти стосовно обмеження використання земельних ділянок у зонах з особливими умовами використання територій. Відповідно до вимог ДБН Б.1.1-22 в зонінгу визначаються обмеження, що пов'язані з поширенням інженерно-геологічних умов, що є несприятливими для будівництва [2].

5) Детальний план території

Детальний план території розробляється відповідно до ДБН Б.1.1-14:2012 *Склад і зміст детального плану території*, ДБН Б. 2.2-12:2019 *Планування і забудова територій*, вимог наведених вище планів та відповідно до вимог ДБН Б. 1.1-5:2007 *Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) у містобудівній документації* обов'язково має розділи «ІТЗ ЦЗ» (на особливий період та мирний час).

У детальному плані території у межах населеного пункту уточнюється положення генерального плану населеного пункту та визначається планувальна організація і розвиток частини території.

Детальний план території за межами населених пунктів розробляється відповідно до схеми планування території (частини території) району та/або області з урахуванням державних і регіональних інтересів. Детальний план території розробляється з метою визначення планувальної організації і функціонального призначення, просторової композиції й параметрів забудови та ландшафтної організації кварталу, мікрорайону, іншої частини території населеного пункту, призначених для комплексної забудови чи реконструкції.

Відповідно до ДБН Б.1.1-14 детальний план складається з текстових та графічних матеріалів. Текстові матеріали детального плану відповідають графічним матеріалам та формуються у вигляді пояснювальної записки. Графічні матеріали містять схеми, обумовлені державними будівельними нормами України, а також, за окремим фінансуванням, можуть включати додаткові графічні матеріали, які обґрунтовують та ілюструють пропозиції щодо планування території. Матеріали детального плану території не можуть містити інформацію з обмеженим доступом та бути обмеженими в доступі [2].

Розділ «Інженерно-технічні заходи цивільного захисту» схеми планування території на мирний час – основний містобудівний документ, що визначає головні параметри комплексу інженерно-технічних заходів щодо забезпечення захисту та життєдіяльності населення від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на мирний час на регіональному рівні містобудівними засобами, зокрема щодо забезпечення проведення евакуації в замиську зону на основі сталого функціонування позамиських транспортно-інженерних систем із врахуванням місць захисту, що розміщені в населених пунктах [3;4].

Розділ «Інженерно-технічні заходи цивільного захисту» генерального плану на мирний час – основний містобудівний документ, в якому визначається комплекс інженерно-технічних заходів щодо забезпечення захисту та життєдіяльності населення від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на мирний час містобудівними засобами, зокрема забезпечення проведення евакуації до місць захисту, які сформовані на базі комплексного освоєння (з можливістю подвійного використання) підземного простору міста (населеного пункту), а також на базі будинків відпочинку, санаторіїв, дитячих оздоровчих таборів, дитячих закладів цілорічного використання, пансіонатів, шкіл-інтернатів, лікарень, дачних та садових будівель, об'єктів комунальної власності, соціально-культурного призначення, готельного комплексу незалежно від форм власності та підпорядкування

з визначенням необхідних інженерно-технічних заходів), в тому числі проведення евакуації і в заміську зону, на основі сталого функціонування транспортно-інженерних систем та обладнання міста [3,4].

ЗАВДАННЯ на розроблення розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту у складі містобудівної документації розробляється відповідно до вихідних даних, вимог та технічних умов. Вихідні дані та вимоги, технічні умови, необхідні для підготовки завдання на розроблення розділу ІТЗ ЦЗ, видає ДСНС або територіальний орган ДСНС протягом 10 робочих днів з дня реєстрації відповідного запиту замовника.

6.1.2 Основні містобудівні завдання розділу ІТЗ ЦЗ під час планування територій на регіональному та місцевому рівнях:

- проведення аналізу наявних ризиків виникнення НС та існуючого стану інженерного захисту територій;

- зонування територій за вимогами цивільного захисту, визначення узагальнених розмірів (меж) зон відповідно до ДБН В.1.2-4, а саме – зон можливого катастрофічного затоплення, можливих руйнувань, можливого хімічного забруднення, можливого радіоактивного забруднення, зони спостереження навколо атомних енергетичних об'єктів тощо (далі – зони можливого негативного впливу);

- узагальнені межі зон можливих руйнувань та радіоактивного забруднення від міст, віднесених до відповідних груп цивільного захисту, а також суб'єктів господарювання, віднесених до категорій цивільного захисту, визначають тільки для розділу ІТЗ ЦЗ на особливий період;

- визначення безпечних та небезпечних районів, місць для перспективного розміщення ОПН, ПНО та ХНО з урахуванням наслідків аварій, що можуть виникнути на таких об'єктах;

- визначення місць для можливого розміщення евакуйованого населення у безпечних районах, зокрема на ландшафтно-рекреаційних територіях, у курортних зонах, у загальнокурортних, санаторно-курортних, оздоровчих та курортно-рекреаційних установах, закладах освіти, установах культури і мистецтва, відпочинку і туризму, готельних комплексах та інших придатних для цього об'єктах всіх форм власності;

- надання пропозицій щодо улаштування природних та штучних перешкод для розповсюдження масових пожеж на відповідних територіях;

- визначення перспективної потреби фонду ЗСЦЗ на відповідних територіях з урахуванням кількості населення, що проживає на цій території, а також евакуйованого населення, що може бути розміщено на ній;

- визначення місткості наявного фонду захисних споруд;

- визначення вимог до захисних властивостей захисних споруд цивільного захисту та споруд подвійного призначення, що мають проєктуватися та будуватися на відповідній території згідно з ДБН В.2.2-5

з урахуванням їх належності до зон можливого негативного впливу, що визначені відповідно до ДБН В.1.2-4;

- визначення місць для перспективного розміщення захисних споруд цивільного захисту та споруд подвійного призначення, з урахуванням нормативних радіусів збору населення, визначених згідно з додатком 1 ДБН В.2.2-5 (для розділів ІТЗ ЦЗ у складі детального плану території та генерального плану населеного пункту);

- містобудівне забезпечення завдань евакуації населення з небезпечних до безпечних районів на основі формування транспортної інфраструктури;

- визначення напрямів містобудівного забезпечення евакуйованого населення відповідними автономними інфраструктурними ресурсами (забезпечення підземними джерелами водопостачання, напрямки розвитку автономних енергопостачальних технологій та інші);

- встановлення умов та обмежень забудови територій, на яких передбачено провадження містобудівної діяльності, за вимогами цивільного захисту;

- обґрунтування пропозицій щодо зниження ризиків виникнення надзвичайних ситуацій, зменшення територій небезпечних районів, зокрема зон можливого хімічного забруднення, розвитку безпечних районів, будівництва протизсувних, протиповеневих, протиселевих, протилавинних, протиерозійних та інших інженерних споруд спеціального призначення, підвищення сталого функціонування інженерної інфраструктури;

- надання пропозицій щодо організації оповіщення населення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій.

Глави щодо оповіщення населення у розділі ІТЗ ЦЗ під час планування території на державному та регіональному рівнях не розробляються.

У розділі ІТЗ ЦЗ під час планування територій на особливий період додатково зазначають завдання щодо:

- визначення місць для перспективного розміщення (будівництва) швидкоспоруджуваних захисних споруд цивільного захисту та найпростіших укриттів (фортифікаційних споруд);

- визначення необхідності та обґрунтування пропозицій щодо створення додаткових джерел протипожежного водопостачання (штучних водойм та резервуарів, організації водозаборів з наявних водних об'єктів).

Основні містобудівні завдання розділу ІТЗ ЦЗ в мирний час та особливий період під час розроблення містобудівної документації місцевого рівня (схеми (плану) території об'єднаної територіальної громади, генерального плану населеного пункту, детального плану території) додатково повинні містити завдання щодо:

- визначення місць встановлення штучних перешкод для обмеження розповсюдження масових пожеж у межах населеного пункту (території), зокрема протипожежних розривів, у залежності від функціонального призначення, загальної поверховості та ступеня вогнестійкості будівель і споруд, що переважають на відповідній території;

- визначення системи магістральних вулиць сталого функціонування, розроблення плану «жовтих ліній»;

- визначення місць для встановлення вуличних гучномовців та інших технічних пристроїв, призначених для оповіщення населення про загрозу виникнення та виникнення надзвичайних ситуацій [5;6;7].

Вихідні дані та вимоги, технічні умови, необхідні для підготовки завдання на розроблення розділу ІТЗ ЦЗ у складі схем планування територій, містять відомості про наявність факторів потенційної небезпеки, зокрема:

- раніше виконані роботи (науково-дослідні, проектні та інші) нормативні документи, врахування яких є обов'язковим при проєктування;

- переліки хімічно небезпечних об'єктів з їх характеристикою;

- переліки потенційно небезпечних об'єктів;

- державний реєстр об'єктів підвищеної небезпеки;

- реєстр зсувонебезпечних ділянок області, розвитку карсту, підтоплених територій з їх характеристиками;

- розміщення складів боєприпасів, в тому числі застарілих, із зоною розлітання боєприпасів у разі надзвичайної ситуації;

- негативні впливи на певні території області найбільш масштабних природних стихійних явищ та шляхи евакуації у разі необхідності;

- обмежуючі фактори, що розміщені поза межами області або поза межами України (в тому числі – зони можливого катастрофічного затоплення від одночасного прориву гребель);

- наявність сховищ та їх основні характеристики, зокрема щодо їх придатності або непридатності за цільовим використанням в цілому у містах та районах, в тому числі в інших потенційних місцях розміщення евакуйованих (поза населеними пунктами) [3;4;5;6;7].

Вихідні дані для розроблення розділу ІТЗ ЦЗ надаються територіальним органом ДСНС.

Пояснювальна записка розділу ІТЗ ЦЗ на мирний час до генерального плану міста повинна містити містобудівне обґрунтування проєктних пропозицій щодо забезпечення сталого функціонування населеного пункту (з урахуванням рівня та обсягів розроблення генерального плану згідно з ДБН Б.1. 1-15):

- основні показники розділу ІТЗ ЦЗ;

- оціночний розрахунок чисельності населення, що підлягає евакуації із міста;

- оціночний розрахунок ємності сховищ з трьома режимами фільтровентиляції для укриття населення міста із оціночним врахуванням комплексного освоєння підземного простору міста;

- заходи щодо забезпечення функціонування на мирний час систем водопостачання, водовідведення, електропостачання, проводового мовлення, телефонізації та телеінформаційного забезпечення, газопостачання, теплопостачання;

- гідротехнічні заходи та основні протипожежні заходи в умовах мирного часу.

За наявності таких вихідних даних вони можуть бути відображені на кресленні та включені у пояснювальну записку:

- існуюче розміщення збірних евакопунктів (ЗЕП) на території міста;

- існуюче розміщення проміжних пунктів евакуації (ППЕ) на території міста;

- існуюче розміщення вихідних пунктів пішохідних маршрутів (ВППМ) на території міста;

- існуючі маршрути евакуації населення по місту.

Графічні матеріали розділу ІТЗ ЦЗ генерального плану розробляються у такому складі:

А. Схема розміщення місць захисту за межами міста, які (місця захисту) визначено, виходячи з потреби забезпечення безпечної життєдіяльності населення, що потребує цивільного захисту (в розділі на особовий період – Схема розміщення безпечних районів).

На схемі розміщення зазначаються:

- межі адміністративних районів;

- зони можливого сильного радіоактивного забруднення (від аварій на АЕС), можливого хімічного забруднення від аварій на інших потенційно небезпечних об'єктах;

- зони катастрофічного затоплення;

- території місць захисту населених пунктів, що приймають евакуйоване населення;

- мережа шпиталів та інших пунктів надання допомоги постраждалим;

- лісові масиви, насадження всіх видів, акваторії;

- сільськогосподарські території;

- інші території, опорна та проектована мережа транспортних, інженерних комунікацій та споруд обласного або районного значення (електропідстанції, високовольтні лінії електропередачі, споруди, каналізації);

- зони та місця тривалого та сезонного відпочинку;

- бази і склади матеріально-технічних, продовольчих та інших резервів;

- склади відбудовного періоду.

Б. Креслення «Інженерно-технічні заходи цивільного захисту (цивільної оборони)», на якому, включаючи рішення проектного плану, зазначаються:

- житлові райони, промислово-житлові райони, промислові зони (райони) із зазначенням чисельності жителів, а також чисельності виробничого та обслуговуючого персоналу;

- потенційно небезпечні об'єкти з їх зонами впливу в разі НС (у тому числі зони впливу щодо ризиків транскордонних загроз);

- території з наявністю небезпечних геологічних та гідрогеологічних процесів як природних (в тому числі катастрофічне затоплення, сейсмічна небезпека), так і викликаних господарською діяльністю людини;

- зони розповсюдження зсувів, селів та карсту;

- підтоплені території та порушені підземними виробками території, зокрема, гірничими виробками;

- система вулиць та доріг, в тому числі магістралі сталого функціонування збору та розподілення евакопотоків (зокрема, збірні евакопункти і вихідні пункти руху пішки);

- основні об'єкти транспортної інфраструктури (мости, шляхопроводи, дамби та інші інженерні споруди; залізниці, вокзали, платформи, порти, аеродроми, злітно-посадочні смуги, лінії та станції метрополітену, швидкісного трамваю та інших транспортних споруд);

- магістральні інженерні мережі та головні споруди каналізації, електро-, газо- та теплопостачання;

- загальна кількість населення, що розміщується в місцях захисту центрів загальноміського та районного значення, а також громадських центрів промислових зон;

- чисельність населення, що розміщується в місцях захисту у спорудах підземного простору.

В. Схема розміщення місць захисту (в розділі на особовий період – Схема розміщення захисних споруд цивільного захисту).

Система ЗС ЦЗ повинна:

- забезпечити укриття всього населення міста з урахуванням розміщення населення і працюючих у денний та нічний час (з урахуванням рівня та обсягів розроблення генерального плану згідно з ДБН Б.1.1-15);

- визначити основні напрямки освоєння зони підземного простору із врахуванням переважного розміщення в місцях великого скупчення людей та районах з високою щільністю населення (з урахуванням рівня та обсягів розроблення генерального плану згідно з ДБН Б.1.1-15).

Проведення експертизи розділу ІТЗ ЦЗ схем планування території Автономної Республіки Крим, областей, кількох районів та району або генеральних планів населених пунктів здійснюється у складі

експертизи відповідної містобудівної документації із залученням спеціалістів територіальних органів ДСНС.

Під час виконання розділу ІТЗ ЦЗ додатково до раніше розроблених схем планування території Автономної Республіки Крим, областей, декількох районів та району або генеральних планів населених пунктів експертиза здійснюється окремо.

6.1.3 Планування та реалізація інженерно-технічних заходів цивільного захисту в складі проєктної документації на будівництво об'єктів

Урядом визначено перелік об'єктів, що належать суб'єктам господарювання, проектування яких здійснюється з урахуванням вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту.

Невід'ємною частиною проєктної документації на будівництво (реконструкцію), зазначених у цьому переліку об'єктів є розділ інженерно-технічних заходів цивільного захисту.

Зміст розділу ІТЗ ЦЗ у складі проєктної документації на будівництво об'єктів залежить від класу наслідків (відповідальності) об'єкта, визначеного згідно з ДБН В.1.2-14, ДСТУ-Н Б В.1.2-16 та видів будівництва. Вихідні дані та вимоги, технічні умови, необхідні для розроблення розділу ІТЗ ЦЗ, включаються до складу завдання на проектування об'єкта будівництва. Якщо розділ ІТЗ ЦЗ розробляється окремим проєктом, то розробляється окреме завдання на проектування розділу ІТЗ ЦЗ об'єкта.

Завдання на розроблення розділу ІТЗ ЦЗ надаються ДСНС або його територіальними органами протягом 10 робочих днів з дня реєстрації відповідного запиту замовника. Форма запиту на видачу вихідних даних та вимог, технічних умов для підготовки завдання на розроблення розділу ІТЗ ЦЗ, форма завдання на розроблення розділу ІТЗ ЦЗ визначені у ДСТУ 8773:2018. У вихідних даних та вимогах на розроблення розділу ІТЗ ЦЗ, що надаються ДСНС або його територіальними органами, наводиться детальна інформація про таке.

1. Категорію об'єкта, що проєктується, з цивільного захисту відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 2010 р. № 227дк «Про затвердження Порядку віднесення об'єктів національної економіки до категорій з цивільної оборони (цивільного захисту)».

Вказується категорія об'єкта та яким розпорядчим документом органу виконавчої влади затверджено присвоєння цієї категорії. Якщо згідно з додатком 1 цього Порядку у результаті будівництва об'єкта його категорія змінюється, то необхідно відповідно до вимог пунктів 18–9 цього Порядку вказати про наявність підстав для віднесення (зміни) категорії з цивільного захисту об'єкта.

2. Групу з цивільної оборони міста, на території якого планується розміщення об'єкта будівництва відповідно до Порядку віднесення об'єктів національної економіки до категорій з цивільної оборони (цивільного захисту).

3. Групу та категорію з цивільного захисту поблизу розташованих міст та об'єктів. Вказується перелік міст(а), віднесених до груп з цивільної оборони, відстань до них від об'єкта, що проектується (у разі якщо ця відстань не перевищує 7 км від проектної забудови міста).

Вказується перелік категоризованих об'єктів, яким розпорядчим документом органу виконавчої влади затверджено присвоєння цієї категорії та відстань до них від об'єкта, що проектується (якщо ця відстань не перевищує 10 км від проектної забудови категоризованого об'єкта) або глибину зони можливого хімічного забруднення.

4. Характеристику небезпечних зон, у межах яких перебуває запланований до будівництва об'єкт або траси (ділянки траси), споруд і мереж об'єкта, що проектується. Вказується характеристики зони можливого хімічного забруднення, зони можливого небезпечного або сильного радіаційного забруднення (назви небезпечних речовин, глибину зони можливого забруднення тощо), зони можливого катастрофічного затоплення тощо.

5. Вимоги до типу, захисних властивостей та технічних характеристик ЗС ЦЗ, які передбачаються для проектування, а також терміну приведення їх у готовність відповідно до вимог ДБН В.2.2-5-97 «Будинки і споруди. Захисні споруди цивільного захисту» (зміна № 4 ДБН В.2.2-5-97 набула чинності 1 серпня 2019 року), ДБН В.1.2-4:2019. Вказується тип захисної споруди (сховища, протирадіаційного укриття), клас (для сховищ) або група (для протирадіаційних укриттів), коефіцієнт захисту, мінімальна місткість захисної споруди, режими вентиляції, призначення захисної споруди (укриття персоналу, пункт управління), наявність автономного джерела енергозабезпечення. У разі наявності на об'єкті, що проектується, захисних споруд доцільно передбачити проведення їх капітального ремонту із заміною (модернізацією) обладнання та устаткування.

6. Відомості про наявні ЗС ЦЗ та їх характеристики на території поруч розташованих об'єктів (у радіусі 500 м). Вказується облікові номери захисних споруд (сховищ, протирадіаційних укриттів), рік введення їх в експлуатацію, типи захисних споруд (окремо розташовані, вбудовані) та їх місткість і стан готовності, проходження технічної інвентаризації, термін приведення їх у готовність.

7. Уточнені відомості про небезпечні геологічні, гідрологічні та інші природні процеси (землетруси, зсуви, селі, лавини, абразії, переробка берегів, карсти, повені, підтоплення, урагани, смерчі, цунамі тощо), які спостерігаються або прогнозуються у районі площадки (траси) будівництва і вимагають реалізації превентивних заходів захисту.

Вказуються уточнені відомості про зазначені небезпечні процеси у районі площадки (траси) будівництва або вимоги щодо проведення інженерно-геодезичних вишукувань для уточнення раніше отриманої інформації.

8. Уточнені відомості щодо існуючих та запланованих до будівництва ПНО, транспортних комунікацій, інших джерел техногенної небезпеки на поряд розташованих об'єктах (існуючих та запланованих до будівництва), аварії на яких можуть призвести до утворення зон НС, із зазначенням характеристик вражаючих факторів. У цьому пункті доцільно вказувати усю вичерпну (наявну) інформацію, необхідну для розробки розділу ІТЗ ЦЗ стосовно основних вражаючих факторів при аваріях на розташованих поблизу ПНО і транспортних комунікаціях.

9. Додаткові відомості щодо джерел НС на об'єкті будівництва, які необхідно врахувати при проектуванні (вказується інформація про техногенні небезпеки, які обумовлено технологічними та експлуатаційними особливостями об'єкта, що проектується. Також вимоги до проектних рішень розділу, які пов'язані результатами ідентифікації об'єкта та декларацією його безпеки, якщо цю процедуру проведено до початку проектування.

10. Додаткові дані, які визначено розділом ІТЗ ЦЗ відповідної містобудівної документації, розроблені відповідно до вимог ДБН Б.1.1.5. Вказуються вимоги, які наведено у розділі ІТЗ ЦЗ відповідної містобудівної документації (генеральні плани міст та схеми планування територій), що стосуються території, на якій розташовується об'єкт будівництва (реконструкції).

11. Технічні вимоги щодо проектування та створення систем раннього виявлення НС і локальних систем оповіщення. Вказуються вимоги щодо необхідності обладнання об'єкта будівництва системою раннього виявлення НС та локальною системою оповіщення з посиланням на відповідні нормативні документи.

12. Вимоги щодо світломаскування на об'єкті, що проектується. Вказуються виключно заходи світломаскування, що повинні передбачатися при проектуванні та будівництві об'єкта.

13. Вимоги щодо заходів запобігання стороннього втручання у діяльність об'єкта будівництва.

Вказуються проектні заходи щодо охорони об'єкта (у разі необхідності), недопущення порушення умов його експлуатації у результаті проявів терористичної діяльності злочинних угруповань.

14. Перелік нормативних документів, вимоги яких повинні бути враховані при розробленні розділу ІТЗ ЦЗ, проектуванні окремих інженерних систем, технологічного устаткування, будинків і споруд.

Завдання на розроблення розділу ІТЗ ЦЗ у складі проектної документації на будівництво об'єктів, розроблене територіальними органами ДСНС, підлягає погодженню з структурними підрозділами

з питань надзвичайних ситуацій місцевих органів виконавчої влади відповідного рівня (Ради міністрів АР Крим, облдержадміністрацій, міських державних адміністрацій у містах Києві та Севастополі).

Під час погодження органи виконавчої влади підтверджують наведену у Завданні інформацію у частині:

- віднесення до групи з цивільного захисту міст, розташованих поблизу об'єкта будівництва (якщо такі є) та відстань до них;

- віднесення до категорії з цивільного захисту об'єктів економіки (з врахуванням вимог пунктів 18, 19 постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 2010 р. № 227дк), розташованих поблизу об'єкта будівництва (якщо такі є) та відстань до них;

- відповідностей інформації щодо захисних споруд цивільного захисту (цивільної оборони) їх документальному обліку;

- обґрунтування чисельності найбільшої працюючої зміни об'єкта проектування;

- можливості укриття персоналу об'єкта проектування в захисних спорудах цивільного захисту (цивільної оборони), які розташовані у радіусі збору поруч;

- рішень щодо проектування захисних споруд цивільного захисту (цивільної оборони) з урахуванням схеми розміщення захисних споруд цивільного захисту (цивільної оборони), яка розробляється у відповідній містобудівній документації та показників плану цивільного захисту населення на особливий період відповідної території;

- вимог щодо оповіщення населення згідно постанови Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 р. № 733 «Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв'язку у сфері цивільного захисту» (у тому числі наявність та необхідність підключення локальної системи оповіщення до централізованої системи оповіщення, встановлення електросирен централізованого запуску необхідної потужності та/або гучномовців, радіоточок тощо);

- вимог стосовно розміщення на об'єкті, що проектується, збірних евакуаційних пунктів, безпечних міст розміщення;

- вимог щодо проектування диспетчерських пунктів, створення постів радіаційного і хімічного спостереження, розміщення пунктів зберігання та видачі СІЗ;

- вимог щодо пристосування об'єкта для санітарної обробки людей і спеціальної обробки одягу рухомого складу, що зазнали забруднення небезпечними хімічними речовинами, радіаційними речовинами або бактеріологічного забруднення;

- вимог щодо світломаскування на об'єкті, що проектується;

- необхідності проектування пункту управління об'єкта та об'єднання пункту управління об'єкта з пунктом управління начальника цивільного захисту району, міста [8].

6.1.4 Аналіз сучасного стану реалізації інженерно-технічних заходів цивільного захисту у схемах планування території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, генеральних планах населених пунктів

Аналіз сучасного стану реалізації ІТЗ ЦЗ у схемах планування територій здійснюється за системою показників, яка характеризує рівень реалізації ІТЗ ЦЗ щодо забезпечення захисту та життєдіяльності населення у місцях захисту від НС техногенного та природного характеру у мирний час та на особливий період, зокрема, із врахуванням населення, що може прибувати в результаті евакуації, а саме – визначення рівня реалізації заходів щодо:

а) наявності та відповідної місткості заміських територій із ормування місць захисту для розміщення евакуйованих;

б) вирішення транспортних проблем забезпечення транспортування евакуйованих до місць захисту;

в) інженерного забезпечення місць захисту у межах та за межами населених пунктів відповідної адміністративно-територіальної одиниці, зокрема, водопостачанням, гідротехнічними заходами, енергопостачанням, зв'язком та іншими заходами.

Аналіз реалізації здійснюється один раз на три роки станом на 1 січня наступного за останнім роком (за окремою договірною документацією).

Аналіз сучасного стану реалізації ІТЗ ЦЗ у генеральних планах здійснюється за системою показників, яка характеризує рівень реалізації ІТЗ ЦЗ щодо забезпечення захисту та життєдіяльності його населення від НС техногенного та природного характеру у мирний час та на особливий період, а саме - визначення рівня реалізації заходів щодо:

а) розміщення населення в межах міста (населеного пункту) у місцях захисту у мирний час, які сформовані на базі комплексного освоєння (подвійного використання), у тому числі підземного простору міста (населеного пункту);

б) безперешкодного транспортування або переміщення населення по території міста (населеного пункту) з метою евакуації до місць захисту;

в) забезпечення транспортного зв'язку із місцями захисту, зокрема, із віддаленими – у заміській зоні;

г) відповідного інфраструктурного розвитку місць захисту у заміській зоні, зокрема, забезпечення мережами та спорудами водопроводу, каналізації, газопостачання, електропостачання, теплопостачання та інших інженерних комунікацій;

д) обслуговування евакуйованого населення щодо відповідного розвитку мережі додаткових закладів медичного, торгово-побутового обслуговування та громадського харчування у населеному пункті розміщення евакуйованих;

є) інженерної підготовки та благоустрою території міста (населеного пункту), які спрямовані на зниження дії НС техногенного та природного характеру [1].

Аналіз реалізації інженерно-технічних заходів цивільного захисту здійснюється один раз на три роки станом на 1 січня наступного за останнім роком (за окремою договірною документацією).

На основі проведеного аналізу сучасного стану реалізації ІТЗ ЦЗ у схемах планування території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, генеральних планах населених пунктів робляться відповідні висновки щодо виявлених проблем та формуються принципові пропозиції щодо розроблення інженерно-технічних заходів, які відповідають сучасним потребам безпеки населення і територій від НС техногенного та природного характеру у мирний час, а також сучасним потребам безпеки населення і територій в особливий період.

6.2 Зонування територій за наявністю потенційно небезпечних об'єктів і небезпечних геологічних, гідрогеологічних та метеорологічних явищ і процесів, а також ризику виникнення надзвичайних ситуацій

Вимоги ІТЗ ЦЗ, дотримання яких обов'язкове під час розроблення містобудівної та проектної документації, визначаються відповідно до Закону України «Про будівельні норми» [9]. Дія Закону України «Про будівельні норми» поширюється на суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, які провадять будівельну, містобудівну, архітектурну діяльність і забезпечують виготовлення продукції будівельного призначення, а також на органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Застосування будівельних норм або їх окремих положень є обов'язковим для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, які провадять будівельну, містобудівну, архітектурну діяльність. Якщо у будівельних нормах є посилання на стандарти, то ці стандарти є обов'язковими до застосування.

Відповідальність за недотримання вимог будівельних норм визначається відповідно до закону [9].

Протисейсмічні інженерні заходи:

1. Проектування й будівництво об'єктів при землетрусі:
 - силою до VI (5) балів спецзаходи не проводяться;
 - при силі VII–IX (6,7) балів спеціальні заходи проводяться;
 - при силі більш IX (8) балів, будівництво об'єктів заборонено.
2. Підвищення сейсмостійкості побудованих будинків.
3. Розосередження об'єктів під час будівництва міст та населених пунктів.

4. Забезпечення підвищення пожежостійкості об'єктів.
5. Будівництво доріг з твердим покриттям.
6. Заборона будівництва ПНО у регіонах із підвищеною сейсмічністю.

Протизсувні інженерні заходи:

- заборона підрізки зсувних схилів;
- недопущення усякого підсипання у межах небезпечної смуги;
- заборона будівництва на схилах;
- заборона проведення вибухових і гірських робіт поблизу зсувних ділянок;
- охорона дерево-кущової і трав'янистої рослинності;
- недопущення скидання на зсувні схили зливних, талих, стічних вод;
- встановлення підпірних конструкції у підшви зсуву.

Протилавинні інженерні заходи:

- регулювання режиму збирання снігу у зонах зародження лавин (щити);
- утримання снігового покриву на схилах (терасування схилів, обладнання траншей, камінних стінок, установка щитів, решіток, сіток тощо); зменшення швидкості руху лавин (сітки із тросів, надовби, обладнання горбів, клинків тощо);
- зміну напрямку руху лавини (лавинорізи, направляючі стінки);
- пропускання лавин над захисними спорудами (галереї, навіси).

Протиселеві інженерні заходи:

- нарізання терас лісонасадження, будівництво дамб;
- будівництво протиселевих гідротехнічних споруд: селерегулюючих (селепропускні, селенаправляючі, селевідбійні);
- селерозподільних (запруды, селезагородки);
- селезатримуючих (греблі, котловани, обваловки);
- селетрасформуючі (водосховища для селевого потоку).

Противіневі інженерні заходи:

- проектування і будівництво об'єктів, особливо ПНО, ОПН за межами високих рівнів можливого затоплення;
- використання перших поверхів будинків за адміністративним призначенням;
- раціональне розміщення об'єктів з урахуванням зон МКЗ;
- регулювання паводкового стоку за допомогою водосховищ;
- укріплення берегів річок дамбами та іншими інженерними спорудами;
- забезпечення стійкості функціонування мостів, мереж зв'язку, електромереж на випадок повені.

Протиабразійні інженерні заходи:

В результаті абразії створюються специфічні форми рельєфу; абразійні уступи (кліфи) , підводні абразійні тераси або платформи (тераси). В Україні абразійний процес найбільш поширений на Чорноморському узбережжі.

У береговій зоні Криму щорічно зникає 22 га, між дельтою Дунаю та Кримом – 24 га, у північній частині Азовського моря – 19 га. Абразії підпадає до 60% берегів Азовського та до 30% – Чорного морів. Швидкість абразії становить 1,3–4,2 метри на рік.

Зонування території АРК, області на мирний час

Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» передбачено розроблення Плану зонування території (далі – зонінгу) – містобудівної документації на місцевому рівні, яка визначає умови та обмеження використання території населених пунктів.

Порядок проведення зонування територій за результатами визначення рівнів ризиків виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних із наявністю об'єктів підвищеної небезпеки, а також впливом небезпечних геологічних, гідрологічних та метеорологічних явищ і процесів, встановлюється центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Належність територій до небезпечних зон визначається у містобудівній документації відповідно до державних будівельних норм та враховується у містобудівних умовах і обмеженнях на проектування та будівництво.

Згідно з норми ДБН Б.1.1-22:2017 *Містобудування. Склад та зміст плану зонування території* встановлюються вимоги до складу та змісту плану зонування території (зонінгу) населеного пункту.

Ці норми призначені для застосування органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами, незалежно від форм власності та господарювання, під час розроблення планів зонування території (зонінгу) населеного пункту.

Виконання розділу ІТЗ ЦЗ на мирний час починається з визначення зон за вимогами цивільного захисту від найбільш небезпечних об'єктів, розташованих як на території АРК, області, так і тих об'єктів, що впливають на територію АРК або області за їх межами.

Під час виконання зонування території області за вимогами цивільного захисту (цивільної оборони) на мирний час пропонується концепція зонування від одночасної дії надзвичайних ситуацій всіх хімічно небезпечних об'єктів, від АЕС, від гідроелектростанцій (зони можливого катастрофічного затоплення).

Всі інші зони розглядаються як зони локального впливу на деякі локальні території АРК, області (зони від можливих аварій на складах боєприпасів тощо).

Територія за межами впливу зони можливого хімічного забруднення та за межами зони можливого катастрофічного затоплення (також враховуються інші небезпечні локальні зони) відноситься до безпечних районів. Визначені на графічному матеріалі зони характеризуються чисельністю населення, що розміщується в цих межах, у тисячах осіб.

Одним із головних завдань виконання зонування є визначення безпечних районів (тип 1 та тип 2) за параметрами чисельності місцевого населення та параметрами житлового фонду, який розміщено в межах зазначених районів [1;10].

6.3 Організація та реалізація інженерного захисту територій органами місцевої влади. Реалізація інженерного захисту територій на підприємствах, в установах та організаціях

6.3.1 Організація та реалізація інженерного захисту територій органами місцевої влади

Заходи інженерного захисту території Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій мають передбачати:

- проведення зонування територій за наявністю небезпечних геологічних, гідрогеологічних та метеорологічних явищ і процесів та потенційно небезпечних об'єктів, а також ризику виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з ними;

- розроблення та забезпечення реалізації регіональних, місцевих програм та планів заходів у сфері цивільного захисту, зокрема спрямованих на захист територій від НС та запобігання їх виникненню, забезпечення техногенної та пожежної безпеки;

- прийняття рішення щодо розміщення об'єктів підвищеної небезпеки з урахуванням наслідків аварій, що можуть статися на таких об'єктах;

- розроблення і здійснення заходів щодо безаварійного функціонування об'єктів підвищеної небезпеки;

- участь в реалізації інженерно-технічних заходів цивільного захисту при розробленні містобудівної та проектної документації, у тому числі заходів, спрямованих на забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання, що належать до сфери управління місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування;

- підготовка пропозицій щодо віднесення міст до відповідних груп цивільного захисту та подання їх центральному органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту;

- віднесення відповідно до основних показників суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, до відповідних

категорій цивільного захисту та затвердження їх переліку у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України [11];

- організація та здійснення будівництва протизсувних, протиповіневих, протиселевих, протилавинних, протиерозійних та інших інженерних споруд спеціального призначення та утримання їх у функціональному стані;

- обстеження будівель, споруд, інженерних мереж і транспортних комунікацій, розроблення та здійснення заходів щодо їх безпечної експлуатації;

- організація аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на відповідній території, а також інженерного захисту територій від наслідків таких ситуацій.

Для реалізації цих заходів Рада міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації разом із заінтересованими міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади:

- під час розроблення генеральних планів забудови населених пунктів і ведення містобудування враховують можливі прояви небезпечних і катастрофічних явищ і раціональне розміщення об'єктів підвищеної небезпеки з урахуванням можливих наслідків їхньої діяльності у разі виникнення аварії;

- спорудження будинків, будівель, споруд, інженерних мереж і транспортних комунікацій здійснюють із заданими рівнями безпеки та надійності; враховують під час розроблення і здійснення заходів інженерного захисту безаварійне функціонування об'єктів підвищеної небезпеки, створення комплексної схеми захисту населення пунктів та об'єктів господарювання від небезпечних природних процесів;

- щорічно здійснюють першочергові та профілактичні заходи інженерного захисту територій, промислових та житлових об'єктів і споруд від зсувів;

- організують будівництво протизсувних, протиповіневих, протиселевих, протилавинних, протиерозійних та інших інженерних споруд спеціального призначення;

- передбачають у відповідних проектах планів соціального і економічного розвитку та бюджетів виділення асигнувань на будівельні, ремонтно-експлуатаційні роботи і утримання протизсувних та інших споруд інженерного захисту територій;

- встановлюють у зсувонебезпечних зонах спеціальний протизсувний режим, забезпечують належну технічну експлуатацію водонесучих комунікацій, упорядковують відведення поверхневих вод та живають заходів щодо заборони на зсувних схилах поливу і оранки;

- здійснюють реалізацію заходів санітарної охорони території.

Органи місцевого самоврядування з питань інженерного захисту територій здійснюють:

– забезпечення розроблення та реалізацію оперативних заходів і довгострокових програм розвитку інженерної інфраструктури, насамперед об'єктів інженерного захисту, ефективного використання території району (міста), на які впливають небезпечні інженерно-геологічні процеси (зсуви, підтоплення ґрунтовими водами, провалля та просідання поверхні над підземними виробками);

– контроль у межах своїх повноважень за діяльністю підприємств та організацій усіх форм власності відносно забезпечення належного утримання, ефективної експлуатації території та її інженерної інфраструктури, відповідно до вимог чинного законодавства та актів місцевого самоврядування;

– замовлення всіх робіт, пов'язаних з інженерними мережами, шляховими роботами, водовідведенням та водопостачанням, енергозабезпеченням, будівництвом чи реконструкцією споруд інженерного захисту на територій;

– містобудівне планування території району (міста), з урахуванням містобудівних обґрунтувань і містобудівної документації відповідно до діючого законодавства;

– забезпечення технічної експлуатації існуючих гідротехнічних, протизсувних та дренажних споруд, що знаходяться на балансі;

– моніторинг технічного стану об'єктів інженерного захисту, що знаходяться на балансі інших організацій на території району (міста), за угодами з власниками;

– організацію та здійснення постійного моніторингу небезпечних інженерно-геологічних процесів та явищ на всій території району (міста);

– своєчасне інформування відповідних служб та населення, у випадку очікуваного (прогнозного) небезпечного розвитку інженерно-геологічних процесів;

– залучення відповідних районних (міських) комунальних підприємств та підрядних організації для своєчасного попередження, усунення чи мінімізації катастрофічних наслідків інженерно-геологічних процесів і явищ;

– організацію виконання маркшейдерської зйомки підземних виробок, здійснення ведення обліку виробок та штучних порожнин у межах території району (міста);

– контроль за підтопленням території міста з використанням районної (міської) мережі спостережних гідрогеологічних свердловин;

– видачу дозволу та погодження на інженерно-геологічні, спеціалізовані гідрогеологічні та геофізичні вишукування для обґрунтування проектних рішень всіх видів будівництва, пошукові роботи на підземні виробки, технічні умови для проектування та будівництва об'єктів на ділянках, що мають вплив небезпечних інженерно-геологічних

процесів, контроль їх виконання з залученням госпрозрахункових підрозділів, погоджує проектну документацію на будівництво та землекористування для осіб, які ведуть нове будівництво;

- проектування, буріння, монтаж та експлуатацію спостережних свердловин;

- видачу висновків і рекомендацій стосовно стану територій та умов їх безпечної експлуатації; розроблення проектів актів місцевого самоврядування про інженерний захист території району (міста);

- контроль виконання нормативних вимог з експлуатації зсувних, зсувонебезпечних, підтоплених та підроблених підземними виробками міських територій;

- контроль за забезпеченням надійності та безпечності будинків і споруд незалежно від форм власності в районах, що зазнають впливу небезпечних природних і техногенних явищ та процесів і спрямовує відповідну інформацію до управління з надзвичайних ситуацій та цивільного захисту.

Розділи ІТЗ ЦЗ генеральних планів міст Києва, Севастополя, Сімферополя, обласних центрів та інших міст із чисельністю населення більше 100 тис. осіб підлягають погодженню із територіальними органами управління ДСНС та зі структурними підрозділами з питань цивільного захисту державних адміністрацій та виконавчих органів міських рад. Крім того, розділи підлягають погодженню з підрозділом з питань містобудування та архітектури відповідних державних адміністрацій та виконавчих органів міських рад.

6.3.2 Організація та реалізація інженерного захисту територій на підприємствах, в установах і організаціях

Відповідно до положень Кодексу цивільного захисту України суб'єкти господарювання у сфері цивільного захисту зобов'язані:

- проводити оцінку ризиків виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах суб'єкта господарювання, здійснювати заходи щодо неперевищення прийнятних рівнів таких ризиків;

- здійснювати декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки; розроблення планів локалізації та ліквідації наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки;

- здійснювати заходи інженерного захисту територій суб'єктами господарювання, що належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади.

Розроблення містобудівної документації та проектування об'єктів, що за певних умов можуть спричинити виникнення надзвичайних ситуацій та вплинути на стан захисту населення і територій, здійснюються з урахуванням вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту. Перелік таких об'єктів затверджено постановою Кабінету Міністрів від 09 січня 2014 року № 6 [11].

6.3.3 Стійкість роботи суб'єктів господарювання в умовах надзвичайної ситуації

Підвищення стійкості роботи об'єктів досягається завчасним проведенням цілого комплексу інженерно-технічних, технологічних та організаційних заходів, які спрямовані на максимальне зниження дії уражуючих факторів і створення умов для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Інженерно-технічні заходи – це комплекс робіт, що забезпечує підвищення стійкості виробничих будинків і споруд, обладнання, комунально-енергетичних систем. Технологічні заходи забезпечують підвищення стійкості роботи об'єкта шляхом зміни технологічного процесу, що сприяє спрощенню виробництва продукції та усуває можливість виникнення вторинних уражуючих факторів.

Організаційні заходи передбачають розроблення і планування дій керівного складу, служб і формувань ЦЗ під час захисту робітників і службовців, проведення рятувальних та інших невідкладних робіт, відновлення виробництва.

З метою забезпечення стійкості роботи важливих виробничих підприємств (об'єктів) в надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу завчасно проводиться комплекс організаційних і інженерно-технічних заходів цивільного захисту, спрямованих на забезпечення захисту населення і зменшення руйнувань, на підвищення, стійкості роботи об'єкта, на утворення необхідних умов для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

Забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання є одним із важливих питань інженерного захисту територій, які потребують вирішення в умовах надзвичайної ситуації.

Під стійкістю роботи об'єкта розуміється його спроможність в умовах надзвичайної ситуації випустити продукцію в запланованому обсязі та номенклатурі, а у разі отримання середніх руйнувань або порушення зв'язків з кооперації та поставок – відновлювати виробництво у мінімальні терміни.

Під стійкістю роботи об'єктів, які безпосередньо не виробляють матеріальні цінності, розуміється їх спроможність виконувати свої функції в умовах надзвичайних ситуацій.

На стійкість роботи об'єкта в умовах надзвичайних ситуацій впливають такі фактори:

- надійність захисту робітників та службовців;
- спроможність інженерно-технічного комплексу об'єкта протистояти у визначеному ступеню уражуючим факторам стихійного лиха, аварій, катастроф та сучасних видів зброї;
- захищеність об'єкта від вторинних уражуючих факторів (пожеж, вибухів, зараження отруйними речовинами та небезпечними хімічними речовинами);

- надійність системи забезпечення об'єкта всім необхідним для виробництва (сировиною (паливом), комплектуючими вузлами і деталями, електроенергією, водою, газом тощо);

- стійкість та безперервність управління виробництвом та заходами цивільного захисту;

- підготовленість об'єкта до ведення рятувальних та інших невідкладних робіт до поновлення порушеного виробництва.

Зазначені фактори є основними і загальними для усіх об'єктів. Шляхами підвищення стійкості роботи об'єктів в умовах надзвичайних ситуацій є:

- забезпечення надійного захисту робітників та службовців від уражуючих факторів сучасної зброї, аварій, катастроф і стихійного лиха;

- захист основних виробничих фондів від уражуючих факторів, у тому числі і від вторинних, які виникають внаслідок надзвичайних ситуацій;

- стійке забезпечення всім необхідним для випуску запланованої продукції;

- підготовка до відновлення порушеного виробництва;

- підвищення надійності та оперативності управління виробництвом та заходами ЦЗ.

Велику роль у підвищенні стійкості роботи об'єкта має створення надійних систем електро-, водо- та теплозабезпечення, стійкість яких своєю чергою досягається:

а) підвищенням стійкості електрозабезпечення:

- розподіл схеми електромереж на незалежно працюючі частини; закільцювання електромереж та підключення їх до декількох джерел енергозабезпечення;

- створення резерву дизельних електростанцій;

б) підвищенням стійкості систем водопостачання:

- водопостачання від двох незалежних джерел, одне з яких підземне; захист вододжерел та резервуарів чистої води;

- створення обвідних ліній навколо водонапірних веж;

в) підвищенням стійкості систем газо-, тепло- та паливозабезпечення:

- розподільні газопроводи робляться підземними та передбачається їх кільцювання:

- газорозподільні станції та опорні пункти обвідних газопроводів передбачаються в підземному варіанті;

- встановлюються в основних вузлових точках систем газозабезпечення автоматичні вимикаючі пристрої, які спрацьовують при аваріях.

Підвищення протипожежної стійкості досягається:

- максимальним скороченням запасів паливо-та вибухонебезпечних речовин;
- проведення профілактичних протипожежних заходів;
- підготовкою сил і засобів пожежогасіння.

Для підвищення стійкості системи матеріально-технічного постачання на об'єктах створюються запаси сировини, палива, комплектуючих вузлів і деталей, обладнання, які дають змогу продовжувати роботу на випадок дезорганізації постачання.

З метою прискореного (негайного) відновлення порушеного виробництва проводиться:

- розроблення необхідної технічної та технологічної документації;
- створення запасів матеріальних засобів для відновлювальних робіт і розрахунки сил і засобів для їх проведення;
- визначення вірогідної черговості робіт з відновлення виробництва з урахуванням наявних ресурсів та місцевих умов.

Крім того, на стійкість роботи об'єкта буде впливати наявність підготовленої робочої сили. Підвищення надійності та оперативності управління виробництвом досягається за рахунок:

- створення на об'єкті стійкої системи зв'язку;
- високої підготовки керівного складу;
- своєчасного прийняття правильних рішень та постановка завдань підлеглим відповідно до обстановки, що склалася.

6.4 Організація укриття населення в захисних спорудах цивільного захисту, підтримання їх у готовності до використання

Інтерес населення та суб'єктів підприємницької діяльності до питань, пов'язаних зі збереженням, утриманням, експлуатацією та організацією використання за призначенням захисних споруд цивільного захисту останнім часом невпинно зростає, про що свідчить кількість звернень із зазначених питань до Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Якщо пересічних громадян насамперед цікавлять питання, що пов'язані зі збереженням та організацією практичного використання захисних споруд цивільного значення у разі виникнення надзвичайних ситуацій, зокрема й воєнного характеру, то суб'єкти підприємницької діяльності найчастіше звертаються з питань щодо економічної доцільності подальшого утримання захисних споруд, що морально й фізично застаріли та внаслідок тривалого використання втратили захисні властивості, можливості їх реконструкції або будівництва на їх заміну інших споруд, в яких може бути забезпечено укриття населення.

Зазначене зумовлено тим, що значній кількості підприємств середнього та малого бізнесу у спадок з радянських часів залишився такий вид складних та матеріально затратних захисних споруд, як сховища.

Сховища – це споруди, конструкції та спеціальне обладнання яких забезпечують їхню герметичність та автономність життєзабезпечення у режимі використання за призначенням впродовж певного часу (48 годин).

Зазначені захисні споруди будувалися для укриття працівників найбільш важливих підприємств військово-промислового комплексу на випадок застосування зброї масового ураження, насамперед ядерної.

Звісно, утримання таких споруд у готовності до використання за призначенням потребує значних матеріальних ресурсів та коштів.

На сьогодні відповідно до законодавства потребу в таких спорудах має обмежена кількість суб'єктів господарювання.

З урахуванням цього та досвіду захисту населення під час військових дій на сході країни переважна частина населення має укриватися у спорудах, призначених для захисту від звичайних засобів ураження, для чого насамперед можуть використовуватися протирадіаційні укриття (далі – ПРУ) та споруди подвійного призначення з відповідними захисними властивостями.

Перелік категорій населення, що підлягають укриттю у сховищах, визначено у **статті 32 Кодексу цивільного захисту України**.

До них, зокрема, належать працівники об'єктів атомної енергетики, інших важливих для економіки країни суб'єктів господарювання, окремі категорії хворих, медичного та обслуговуючого персоналу охорони здоров'я. Усі інші категорії населення підлягають укриттю у ПРУ, спорудах подвійного призначення, швидкоспоруджуваних захисних спорудах та найпростіших укриттях.

На сьогодні у захисних спорудах цивільного захисту (сховищах та ПРУ) з урахуванням місця їхнього розташування та готовності до використання за призначенням може бути укрито майже 10% населення.

З огляду на це переважна частина населення місцевими органами виконавчої влади планується до укриття в інших спорудах фонду захисних споруд: спорудах подвійного призначення (споруди, що використовуються за основним функціональним призначенням та для укриття населення і мають захисні властивості відповідних захисних споруд, до яких належать споруди підземного простору населених пунктів – метрополітени, тунелі, підземні склади, переходи, паркінги, торговельні центри тощо) та найпростіших укриттях (фортифікаційних спорудах, цокольних або підвальних приміщеннях, що знижують комбіноване ураження людей від небезпечних наслідків надзвичайних ситуацій, а також дії засобів ураження в особливий період).

Вимоги до найпростіших укриттів до 2018 року унормовані не були, через це виникали проблеми з ефективністю їх використання для захисту населення під час бойових дій та терористичних актів.

На сьогодні у захисних спорудах з урахуванням місця їхнього розташування та готовності до використання за призначенням може бути укрито майже 10% населення.

З урахуванням зазначених проблем, а також за результатами вивчення світового досвіду ДСНС розроблено останні нормативно-правові документи та будівельні норми, що стосуються питань проектування, будівництва, утримання та експлуатації захисних споруд.

До таких документів, зокрема, належать: постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання використання захисних споруд цивільного захисту», наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.07.2018 № 579 «Про затвердження вимог з питань використання та обліку фонду захисних споруд», а також Зміна № 3, Зміна № 4 до ДБН В.2.2.5 – 97 *Будинки і споруди. Захисні споруди цивільного захисту*.

Враховуючи зміст та спрямованість звернень, що надходять до ДСНС від фізичних та юридичних осіб, значна частина населення недостатньо поінформована про основні вимоги зазначених вище документів.

Так, постановою КМУ затверджено три нормативні документи, а саме:

Порядок створення, утримання фонду захисних споруд цивільного захисту та ведення його обліку;

Порядок використання у мирний час захисних споруд цивільного захисту для господарських, культурних та побутових потреб;

Типовий договір оренди захисних споруд цивільного захисту.

З прийняттям цієї постанови втратила чинність Інструкція про порядок списання непридатних захисних споруд цивільної оборони.

Необхідно зазначити, що до затвердження зазначеної вище постанови відповідного нормативно-правового акта в Україні не було.

Згідно з постановою КМУ, зокрема, встановлено механізм визначення потреби фонду захисних споруд, шляхи задоволення таких потреб, зокрема через будівництво таких споруд та взяття на облік за результатами обстеження споруд (будівель, приміщень) підземного простору населених пунктів, що можуть бути використані для укриття населення, порядок постановки таких споруд на облік та його ведення, запроваджено загальнодержавний електронний облік захисних споруд, який ДСНС веде на підставі даних документальних обліків місцевих органів виконавчої влади.

Крім цього, удосконалено порядок використання захисних споруд у мирний час для господарських, культурних та побутових потреб.

Зазначений порядок не передбачає отримання дозволів на таке використання від органів виконавчої влади, у ньому розширено перелік потреб, відповідно до яких можуть використовуватися захисні споруди, встановлені чіткі обмеження під час використання не за основним призначенням, а також надано можливість здавати захисні споруди в оренду.

На виконання вимог та у розвиток положень постанови КМУ було затверджено наказ МВС, згідно з яким визначено:

- вимоги щодо утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту;

- вимоги щодо забезпечення нумерації та здійснення паперового обліку фонду захисних споруд цивільного захисту;

- вимоги щодо визначення критеріїв неможливості подальшого утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту, оформлення документів, що підтверджують таку неможливість.

Разом з цим наказ МНС «Про затвердження Інструкції щодо утримання захисних споруд цивільної оборони у мирний час» втратив чинність.

Чим же наказ МВС суттєво відрізняється від скасованого наказу МНС? На відміну від наказу МНС Вимоги щодо утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту містять положення щодо утримання та експлуатації захисних споруд не тільки у мирний, а й у воєнний час.

Ці Вимоги містять три основні блоки (розділи) з нормами щодо утримання та експлуатації фонду захисних споруд, а саме: загальні вимоги для усіх споруд, окремі вимоги до сховищ та до ПРУ, а також вимоги до споруд подвійного призначення та найпростіших критіїв.

Додатково вони містять інформацію щодо порядку проведення перевірок працездатності обладнання захисних споруд, їх обслуговування та ремонту, способів усунення найпоширеніших дефектів та несправностей.

Разом з цим встановлено періодичність проведення оцінки стану готовності захисних споруд, розподіл повноважень за цим напрямом між суб'єктами господарювання та органами виконавчої влади, порядок переведення захисних споруд у режим використання за призначенням, правила заповнення захисних споруд та поведінки у них населення, визначено склад та обов'язки формувань з обслуговування захисних споруд, визначено переліки та зразки необхідної документації із зазначених питань, критерії визначення стану готовності захисних споруд до використання за призначенням тощо.

Щорічну оцінку стану готовності захисних споруд до використання за призначенням забезпечують їх балансоутримувачі, за результатами складається відповідний акт.

До проведення цієї оцінки за бажанням балансоутримувача можуть бути залучені фахівці ДСНС, а також структурних підрозділів з питань цивільного захисту органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Щорічну оцінку стану готовності захисних споруд до використання за призначенням забезпечують їхні балансоутримувачі, за результатами складається відповідний акт

ДСНС здійснює контроль за станом захисних споруд виключно під час здійснення щодо їхніх балансоутримувачів заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

У розділі VIII цих Вимог передбачено можливість для суб'єктів господарювання, що є балансоутримувачами сховищ, але відповідно до закону не мають потреби в укритті у них персоналу і можуть забезпечити його укриття у більш простих спорудах фонду захисних споруд, на організацію за погодженням з ДСНС утримання та експлуатацію сховищ у режимі ПРУ.

Зазначену процедуру максимально спрощено, а спеціальне обладнання, що не буде використовуватися у режимі ПРУ, підлягає консервації і подальших перевірок та обслуговування не потребує.

Необхідно зазначити, що хоча під час використання сховищ у режимі ПРУ вони залишаються в обліках у статусі сховищ, але оцінюються за вимогами, що передбачені для ПРУ.

Вимоги щодо забезпечення нумерації та здійснення паперового обліку фонду захисних споруд цивільного захисту містять зразки облікових документів фонду захисних споруд.

На сьогодні найбільшої уваги суб'єктів господарювання – балансоутримувачів захисних споруд – потребують питання реалізації норм Вимог щодо визначення критеріїв неможливості подальшого утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту, оформлення документів, що підтверджують таку неможливість.

Враховуючи те, що утримання захисних споруд безпосередньо пов'язане з відповідними витратами, окремі балансоутримувачі намагаються позбутися належних їм захисних споруд будь-якими способами. Згідно з вимогами визначено вичерпний перелік випадків, за яких відповідними органами виконавчої влади за погодженням з ДСНС може бути ухвалено рішення щодо виключення захисних споруд з фонду таких споруд.

До таких випадків належать:

– набуття захисними спорудами, будівлями й спорудами, до складу яких входять захисні споруди (для вбудованих захисних споруд), аварійного стану внаслідок фізичного зношення або внаслідок пожежі, стихійного лиха, аварії та технічної неможливості або економічної недоцільності їхнього відновлення (цю норму можна застосовувати й до захисних споруд, що повністю зруйновані, – коментар автора);

- технічної неможливості або економічної недоцільності збереження захисних споруд під час будівництва (нового будівництва, капітального ремонту, реконструкції, реставрації);
- постійного затоплення (підтоплення) захисних споруд ґрунтовими чи паводковими водами і технічної неможливості або економічної недоцільності проведення заходів із водозниження (водовідведення) та/або відновлення гідроізоляції захисних споруд;
- фізичної ліквідації гірничих або шахтних виробок, у яких розміщено захисні споруди;
- передання в установленому порядку територій, на яких розміщені захисні споруди, для видобутку корисних копалин загальнодержавного значення відкритим (кар'єрним) способом і відсутності потреби в таких захисних спорудах;
- в інших передбачених законодавством випадках (зокрема, за рішенням суду).

Оскільки в законі визначено обов'язки органів виконавчої влади організувати укриття населення у фонді захисних споруд, а суб'єктів господарювання забезпечити ними своїх працівників, відповідно до законодавства передбачається можливість виключення захисних споруд з фонду таких споруд лише за умови одночасного поповнення такого фонду (захисними спорудами або спорудами подвійного призначення).

Основним документом, що складається балансоутримувачем з метою ухвалення рішення щодо виключення за погодженням з ДСНС захисної споруди з фонду таких споруд є акт про подальше використання захисної споруди, форма якого встановлюється згідно з додатком 1 до Вимог щодо виключення захисних споруд.

Також визначено перелік документів, що додаються до згаданого акта. Зокрема, однією з підстав для ухвалення відповідного рішення є довідка про потребу в захисній споруді, яка складається органом виконавчої влади за формою, що визначена у додатку 2 до Вимог щодо виключення захисних споруд.

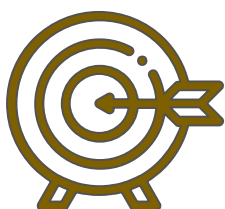
Відповідно до законодавства, ініціатива стосовно ухвалення рішень щодо виключення захисних споруд з фонду таких споруд має надходити від їхніх балансоутримувачів, погодження зазначеного питання з ДСНС та ухвалення відповідного рішення належить до повноважень центральних органів виконавчої влади (для захисних споруд державної форми власності, що належать до сфери їхнього управління), місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (для усіх захисних споруд, що розташовані на відповідних територіях, незалежно від форми власності). Для балансоутримувачів захисних споруд таких повноважень у законодавстві не визначено. Питання, пов'язані з утриманням, експлуатацією та створенням фонду захисних споруд, на сьогодні загалом унормовані.

Виконання вимог зазначених вище нормативно-правових актів було б неможливе без затвердження Зміни № 3 до ДБН В.2.2.5 – 97 *Будинки і споруди. Захисні споруди цивільного захисту*, що було розроблено в Українському науково-дослідному інституті цивільного захисту спільно з фахівцями ДСНС і якими, зокрема, визначено вимоги до захисних властивостей споруд подвійного призначення, будівництва швидкоспоруджуваних захисних споруд, розширено перелік будівель і споруд, які можуть використовуватися для розміщення захисних споруд та споруд подвійного призначення із відповідними захисними властивостями.

Таким чином, питання пов'язані з утриманням, експлуатацією та створенням фонду захисних споруд, на сьогодні повністю унормовані.

Водночас ДСНС узагальнює практику застосування відповідних нормативно-правових актів та технічних норм і передбачає їхнє наступне удосконалення. Унормовано питання, що пов'язані з визначенням захисних властивостей найпростіших укриттів та шляхів їх досягнення, внесені до будівельних норм вимоги щодо передбачення у проєктах будівництва, зокрема метрополітенів, житлових і громадських будинків, закладів охорони здоров'я, освіти, дошкільних навчальних закладів тощо, споруд, призначених для укриття населення, насамперед – споруд подвійного призначення.

Компетентності після вивчення теми

Засвоєння основної термінології з теми.

Знання основних положень нормативних документів з питань планування та реалізації заходів інженерного захисту територій.

Засвоєння основних положень захисту населення від наслідків НС та організації укриття населення у захисних спорудах цивільного захисту.

Знання основних положень нормативних документів щодо створення та підтримання фонду захисних споруд цивільного захисту у готовності до використання.

Уміння практично відпрацювати пропозиції щодо реалізації заходів інженерного захисту територій на діорамі Інституту.

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Базова організація з науково-технічної діяльності у будівництві – науково-дослідна або науково-технічна (проектна) організація, що виконує у напрямі науково-технічної діяльності у будівництві функції щодо здійснення

робіт із нормування.

Будівельні норми – нормативний акт технічного характеру, що встановлює обов'язкові вимоги до об'єкта нормування у будівництві.

Нормування у будівництві – діяльність із розроблення, погодження, перевірки, затвердження, внесення змін, скасування або визнання такими, що втратили чинність, будівельних норм.

Державні будівельні норми – нормативний акт, затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері будівництва.

Національний стандарт (ДСТУ) – стандарт, прийнятий національним органом стандартизації та доступний для широкого кола користувачів. Державні стандарти України – це нормативні документи, які діють на території України і використовуються усіма підприємствами незалежно від форми власності та підпорядкування, громадянами-суб'єктами підприємницької діяльності, міністерствами (відомствами), органами державної виконавчої влади, на діяльність яких поширюється дія стандартів.

Галузеві будівельні норми – нормативний акт, затверджений центральним органом виконавчої влади в межах своїх повноважень у разі відсутності державних будівельних норм або необхідності встановлення вимог до будівництва окремих видів споруд, що конкретизують вимоги державних будівельних норм.

Захисні споруди цивільного захисту – інженерні споруди, призначені для захисту населення від впливу небезпечних факторів, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів.

Зона можливого ураження – окрема територія, акваторія, на якій внаслідок настання надзвичайної ситуації виникає загроза життю або здоров'ю людей та заподіяна шкода майну.

Зона надзвичайної ситуації – окрема територія, акваторія, де сталася надзвичайна ситуація.

Інженерний захист територій – комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання від їх наслідків та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період.

Інженерно-технічні заходи цивільного захисту – комплекс інженерно-технічних рішень, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту населення і територій від них та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період.

Об'єкт підвищеної небезпеки – об'єкт, який згідно із законом вважається таким, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру.

План зонування території – це вид містобудівної документації місцевого рівня, який розробляється на основі генерального плану населеного пункту (у його складі або як окремий документ після затвердження генерального плану) та з урахуванням детальних планів території з метою визначення умов та обмежень використання території для містобудівних потреб у межах визначених зон.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Назвіть нормативні документи, що регламентують інженерний захист території.
2. Вкажіть основні положення щодо збереження, утримання, експлуатації та організації використання за призначенням захисних споруд цивільного захисту.
3. Назвіть, що входить до містобудівної документації.
4. Назвіть, що входить до проектної документації на будівництво об'єктів.
5. Розгляньте розділ «Інженерно-технічні заходи цивільного захисту».
6. Проаналізуйте інформацію, що надається ДСНС або його територіальними органами у вихідних даних та вимогах на розроблення розділу ІТЗ ЦЗ.
7. Розгляньте основні містобудівні завдання розділу ІТЗ ЦЗ під час планування територій на регіональному та місцевому рівні.

Список використаних джерел

1. Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій. Т. 4. Евакуація населення у надзвичайних ситуаціях. За заг. ред. В. В. Могильниченко. Київ : КІМ, 2008. 288 с.
2. Матеріали ДП «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст "ДІПРОМІСТО" імені Ю. М. Білокозя». URL : <http://www.dipromisto.gov.ua/> (дата звернення : 07.07.2022).

3. ДБН Б. 1.1-5:2007 Система містобудівної документації. Друга частина. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) на мирний час у містобудівній документації. [Чинні від 2008-04-01]. Вид. офіц. Київ : Мінрегіонбуд України, 2008. URL : <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-172>. (дата звернення : 07.07.2022).

4. ДСТУ-Н ББ.1.1-19:2013 Настанова з виконання розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) у містобудівній документації на мирний час. [Чинний від 2014-04-01]. Вид. офіц. Київ. : ДП «УкрНДНЦ», 2013. URL : https://dbn.co.ua/load/normativy/dstu/nastanova_civilniy_zakhist/5-1-0-1190 (дата звернення : 07.07.2022).

5. ДБН Б. 1.1-5:2007 Система містобудівної документації. Перша частина. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) на особливий період у містобудівній документації. [Чинні від 2008-04-01]. Вид. офіц. Київ : Мінрегіонбуд України, 2008. (ДСК).

6. ДСТУ-Н ББ.1.1-20:2013 Настанова з виконання розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) у містобудівній документації на особливий період. [Чинний від 2014-04-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2013. (ДСК).

7. ДБН В.1.2-4:2019 Система надійності та безпеки в будівництві. Інженерно-технічні заходи цивільного захисту (цивільної оборони). [Чинні від 2019-08-01]. Вид. офіц. Київ : Мінрегіонбуд України, 2019. (ДСК).

8. ДСТУ 8773:2018 Склад та зміст розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту в складі проектної документації на будівництво об'єктів. Вид. офіц. [Чинний від 2019-07-01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2018.

9. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення : 07.07.2022).

10. Сингаївська О., Чередніченко О. Структура інформаційно-аналітичного забезпечення містобудівної діяльності в галузі інженерної підготовки території. Містобудування та територіальне планування, 2021, 76 : 271-296.

11. Про затвердження переліку об'єктів, що належать суб'єктам господарювання, проектування яких здійснюється з урахуванням вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту: постанова КМУ від 09.01.2014 р. № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення : 07.07.2022).

ТЕМА 7

Основи психологічного захисту населення, постраждалого внаслідок надзвичайної ситуації

План

7.1 Особливості організації психологічного захисту населення в Україні.

7.2 Нормативні документи, що регламентують психологічний захист.

7.3 Організація психологічної допомоги (підтримки) в Україні.

7.4 Чинники, які можуть зумовити нервові перевантаження в екстремальних ситуаціях. Стрес. Психофізіологія стресу.

7.5 Негативні психічні стани людей, які опинились в екстремальній ситуації. Особливості перебігу. Прояви. Екстрена психологічна допомога (підтримка).

Стислий виклад теоретичного матеріалу

7.1 Особливості організації психологічного захисту населення в Україні

Психологічний захист населення України як процес, регульований Державою, вперше згадувався в 2004 році в Законі України «Про правові засади цивільного захисту», та передбачав необхідність запобігання або зменшення ступеню негативного психологічного впливу на населення та своєчасне надання ефективної психологічної допомоги.

У Кодексі цивільного захисту України [1], на підставі якого цей нормативний документ втратив чинність, визначено психологічний захист як заходи, спрямовані на зменшення та нейтралізацію психічних станів і реакцій населення у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, і покладено організацію та здійснення заходів психологічного захисту населення на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, тобто на Державну службу України з надзвичайних ситуацій.

На сьогодні психологічна служба в Україні не є централізованою. Вона представлена окремими структурами, які належать до різних міністерств і відомств, мають різну організацію, функції, нормативне та кадрове забезпечення.

Міжвідомча взаємодія між цими службами сьогодні потребує удосконалення.

Наявна нормативна база є досить сучасною, але координаційна роль центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту в її створенні не відслідковується; не визначена єдина концепція та алгоритм надання екстреної психологічної допомоги; потребує уточнення формула залучення кількості психологів пропорційно до кількості постраждалого населення, яке опинилось в осередку надзвичайної ситуації (події); немає механізму залучення волонтерів – психологів; проблемою є оцінка психологічних ризиків населення, яке перебуває в зоні бойових дій; перелік психологічних ризиків дасть змогу створити концепцію мінімізації негативного впливу бойових дій, та розробити заходи щодо зменшення й нейтралізації негативних психічних станів і реакцій серед постраждалого населення.

7.2 Нормативні документи, що регламентують психологічний захист

Державне регулювання психологічного захисту у сфері цивільного захисту включає розпорядчі документи, які встановлюються державою, а також спеціально уповноваженим органом виконавчої влади, якому держава делегувала регуляторні повноваження в цій сфері.

Згідно зі статтею 38 Кодексу цивільного захисту України [1] та пунктом 15 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2], організація та здійснення заходів психологічного захисту населення покладаються на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

На сьогодні існують такі правові підстави до проведення заходів психологічного захисту населення в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Відповідно до наказу МВС України від 31.08.2017 № 747 затверджує «Порядок психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» [3].

У разі надзвичайних ситуацій державного (регіонального) рівня за рішенням Голови ДСНС або особи, яка виконує його обов'язки, створюється зведена група екстреної психологічної допомоги для роботи з постраждалими, котра виконує такі завдання (рис. 7.2.1).

У наказі МНС України «Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС» [4] передбачено створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги за територіальним принципом розташування (центральна; східна; західна; південна) та їх оснащення.

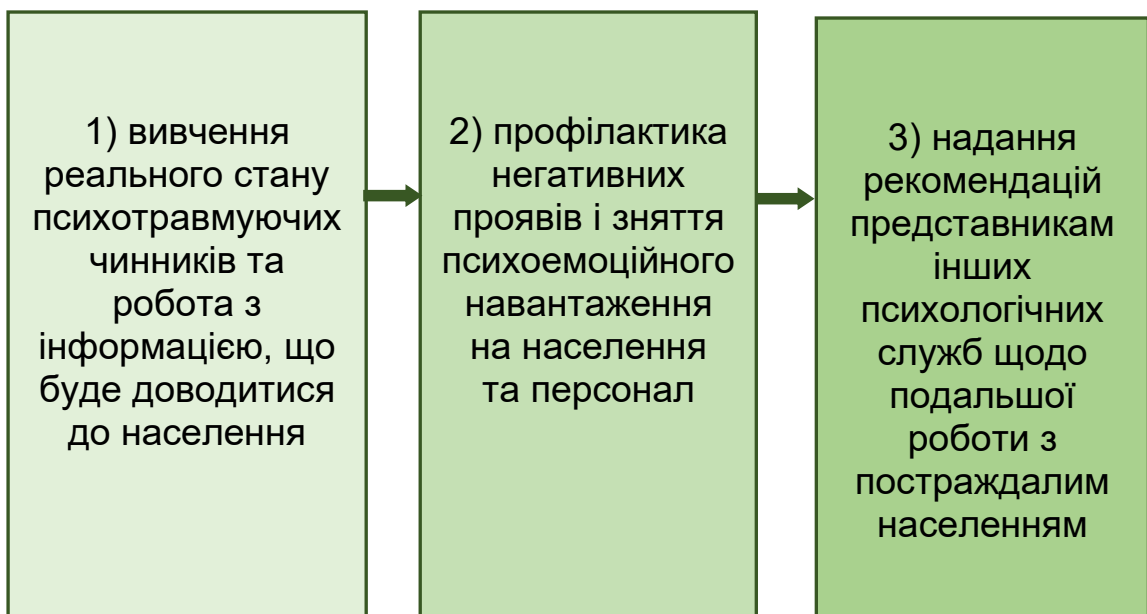

Рисунок 7.2.1 – Завдання зведеної групи екстреної психологічної допомоги

Джерело: розробка автора

Існує ряд нормативних документів інших міністерств і відомств загальнодержавного значення.

Так, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України затверджений Порядок проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності, в якому визначено механізм організації проведення психологічної реабілітації цих категорій осіб структурними підрозділами з питань соціального захисту населення [5].

Відповідно до наказу Міністерства соціальної політики України [6] затверджено «Стандарт психологічної діагностики та форм документів з організації психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності.

У Стандарті наведено показники якості психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції, зазначено, що таку послугу можуть надавати суб'єкти всіх форм власності й господарювання, унормовано обсяг, умови та порядок проведення психологічної діагностики.

7.3 Організація психологічної допомоги (підтримки) в Україні

Відповідно до наказу МВС «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 14 листопада 2017 р. за № 1390/31258, визначено надання безоплатної екстреної психологічної допомоги постраждалим унаслідок надзвичайних ситуацій одним з основних завдань психологічної служби ДСНС.

Термін «екстрена психологічна допомога» в цьому наказі формулюється як система короткострокових заходів, націлених на регуляцію актуального психологічного, психофізіологічного стану та негативних переживань людини або групи людей, постраждалих унаслідок надзвичайної ситуації, за допомогою професійних методів, які відповідають вимогам ситуації.

Психологічна ж допомога в загальному розумінні терміна – це допомога, спрямована на оптимізацію психічних станів, пізнавальних процесів, поведінки, спілкування та їх реалізації у груповій діяльності. Зазначений вид допомоги є достатньо пролонгованим і може тривати роками [3].

Психологічна служба ДСНС, через свою невелику чисельність, має змогу надавати лише екстрену психологічну допомогу саме в осередку надзвичайної події (ситуації) паралельно з проведенням робіт з ліквідації наслідків.

У разі надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів за рішенням Голови ДСНС створюється зведена група екстреної психологічної допомоги [4].

Пункт екстреної психологічної допомоги утворюється при штабі ДСНС з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Завданнями групи є:

- 1) вивчення реального стану психотравмуючих чинників та робота з інформацією, що буде доводитися до населення;
- 2) профілактика негативних проявів і зняття психоемоційного навантаження на населення та персонал;
- 3) надання рекомендацій представникам інших психологічних служб щодо подальшої роботи з постраждалим населенням.

Цей порядок розроблений для посадових осіб, залучених до ліквідації НС (НП), які не мають фахової психологічної чи медичної освіти.

Порядок не складний, не потребує спеціальних навичок і легкий у застосуванні.

7.4 Чинники, які можуть зумовлювати нервове перевантаження в екстремальних ситуаціях. Стрес. Психофізіологія стресу

Стрес – основна причина негативних психічних станів людини в осередку екстремальної ситуації.

Незважаючи на те, що стрес-реакція є пристосовницькою, еволюційно необхідною реакцією організму на зміни в довколишньому середовищі, стрес великої інтенсивності може зумовлювати негативні психічні стани, які потребують допомоги чи підтримки.

Дія позитивного і негативного стресу на організм людини майже однакова, не залежить від спрямованості, а лише від рівня інтенсивності.

У разі великої інтенсивності стрес-фактора, дія якого перевищує фізичні чи психологічні сили організму, його реакція стає суто-фізіологічною.

На декілька секунд (від 1 до 5) лобні долі, тобто свідомість, відключаються від керування діями людини.

Керування перебирає на себе «древній мозок», а саме – його частина – амігдала, яка за частки секунди передає команду внутрішнім органам на синтез певних гормонів та інших хімічних сполук.

Ці сполуки й керують діями людини.

Гормональний фон провокує три провідні реакції людини на стрес «бігти», «ховатися», «битися».

Ці реакції є генетично зумовленими та не змінюються протягом життя.

Єдине, на що можна вплинути, це на рівень стресостійкості, який завдяки певним тренуванням може бути підвищений.

Гормональний фон спричиняє фізіологічні зміни в організмі людини та провокує певні психогенні порушення, розвиток яких умовно можна поділити на періоди (рис. 7.4.1)

Реакції на стрес відрізняються різноманітністю:

фізичні реакції – головний біль, втрата апетиту, проблеми зі сном, біль в животі, блювання, ускладнене дихання, тремор, підвищене потовиділення, сухі губи, прискорене серцебиття;

емоційні – страх, гнів, небажання розмовляти, плач, відчуття невпевненості, напруженість;

когнітивні – порушення концентрації уваги, дотримання правил, байдужість, нав'язливі думки про подію;

поведінкові – замкненість в собі, уникання контактів, «чіпляння» і залежність, неспокій, страх певних звуків, істерія, імпульсивна втеча, надмірне збудження (підозрілість), плутана мова.

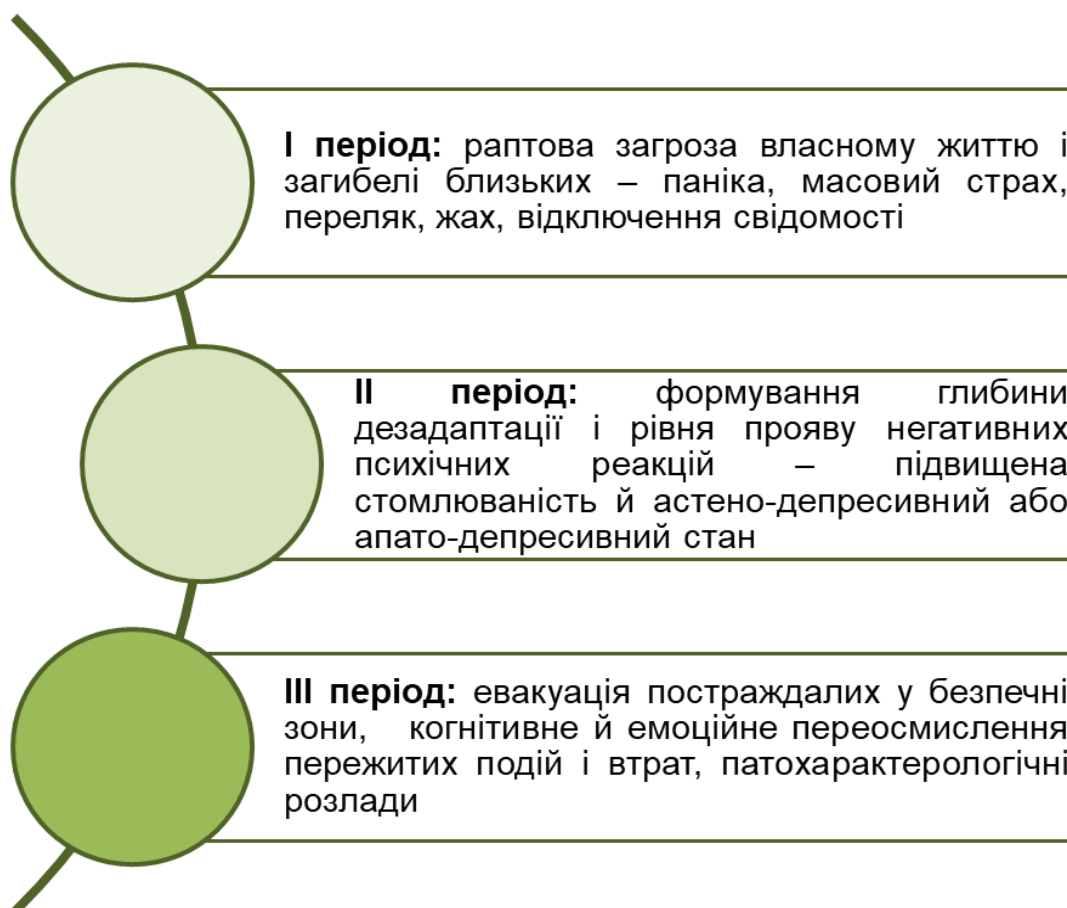

Рисунок 7.4.1 – Періоди розвитку психогенних порушень

Джерело: розробка автора

Стадії стресу:

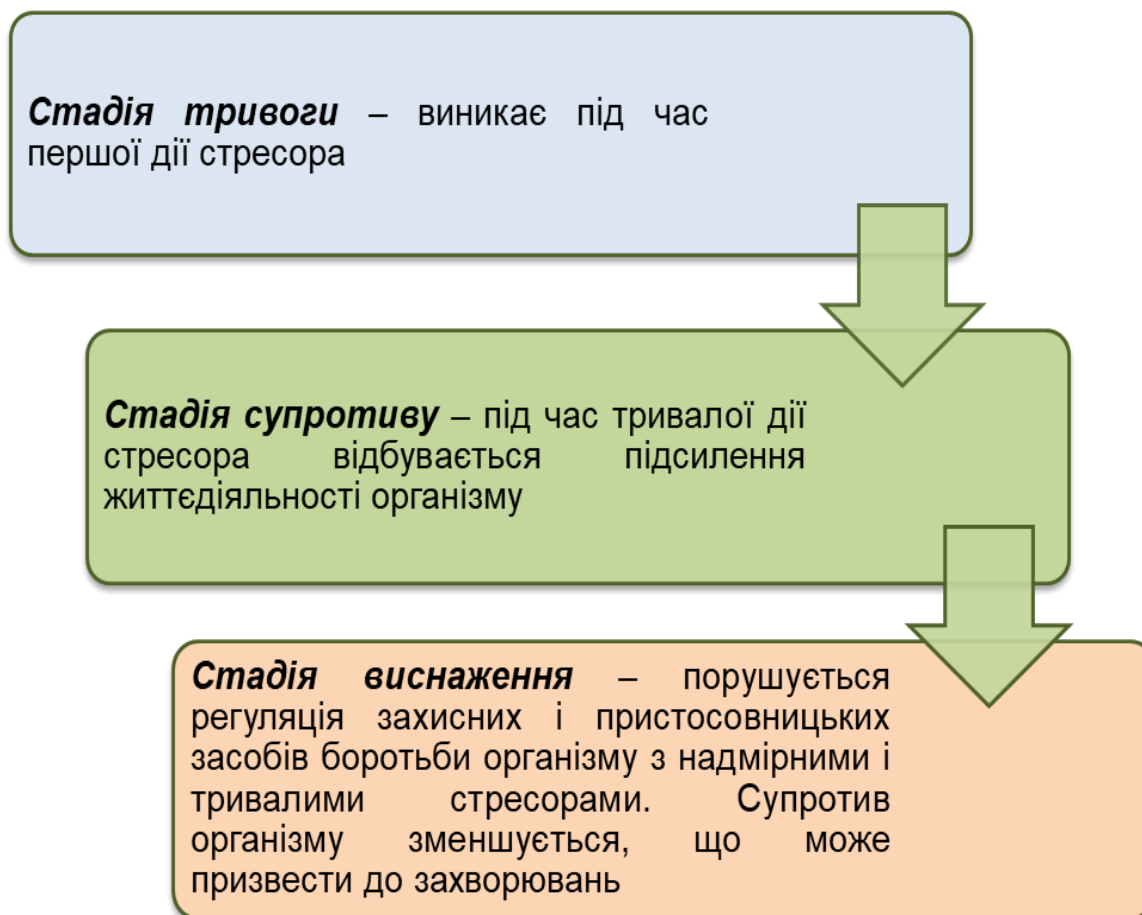

Рисунок 7.4.2 – Стадії стресу

Джерело: розробка автора

Окрім індивідуальних реакцій на стрес в осередку надзвичайної події (ситуації), ми можемо спостерігати групові негативні психічні стани, які виникають під дією емоційного зараження.

Прямий наслідок емоційного зараження – паніка, яка ускладнює роботи з ліквідації наслідків, знижує швидкість та ефективність евакуації та призводить до травмування чи загибелі осіб, які опинились в панічному натовпі.

Під час безпосередньої дії психотравмуючих факторів надзвичайної ситуації на постраждале населення профілактичними заходами, що запобігають паніці, є такі:

- організація медичної і психологічної допомоги постраждалим;
- негайне вилучення з натовпу постраждалих осіб, схильних до панічних вчинків, висловлювань і настроїв;
- надання населенню об'єктивної інформації про масштаби біди, не приховуючи її соціальних, медичних і психологічних наслідків;

– залучення легко постраждалих до активних дій, постійне інформування щодо масштабів аварійно-відбудовних і рятувальних робіт.

Останній етап включає такі заходи:

– надання допомоги у створенні лабільних психотерапевтичних бригад і тимчасових кабінетів або відділень;

– залучення легко постраждалих до негайної медичної допомоги постраждалим.

Як відомо, найвищу ефективність має не усунення якогось небажаного явища, а його попередження, тобто профілактика.

Отже, з метою профілактики негативних психічних проявів учасників надзвичайних ситуацій потрібно дотримуватись таких психопрофілактичних заходів, що наведені на рис. 7.4.3:

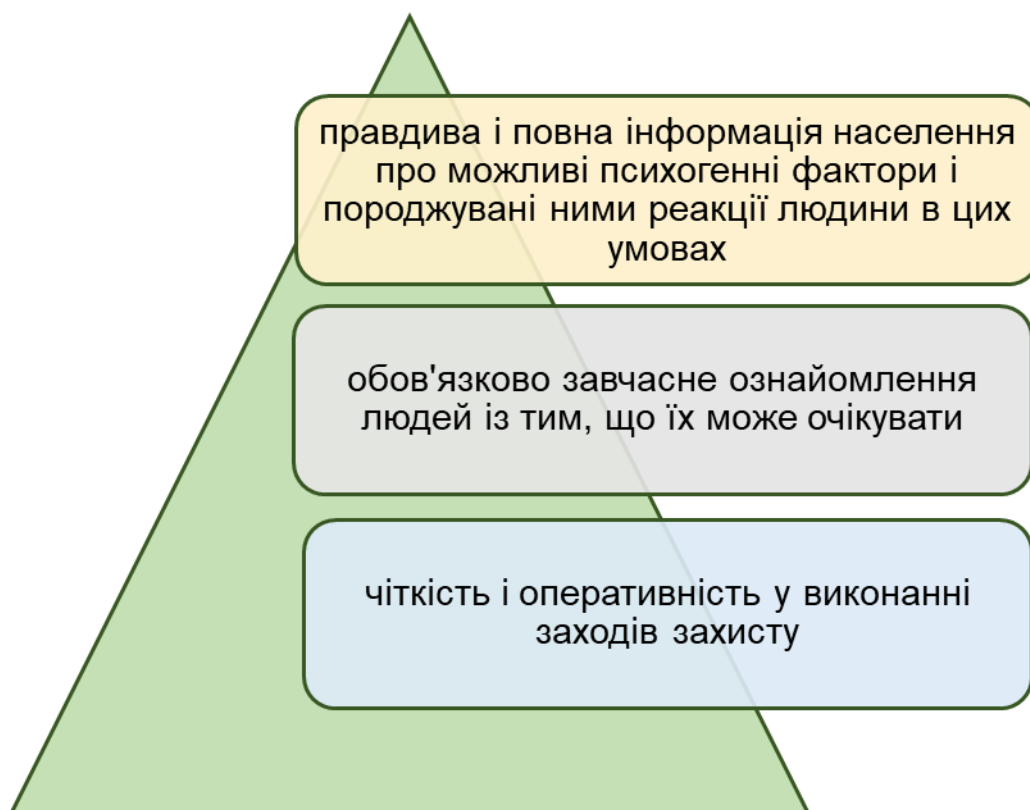

Рисунок 7.4.3 – Психопрофілактичні заходи

Джерело: розробка автора

Психічні стани, які виникають внаслідок дії стрес-факторів на психіку людини, не дають змоги будувати звичайні ділові відносини, необхідні для нормалізації ситуації. Змінюється поведінка не тільки пересічних громадян, а й співробітників аварійно-рятувальних підрозділів. Змінюються правові, моральні, етичні норми поведінки.

Більшість потерпілих перебувають в стані дезадаптації, не можуть повною мірою регулювати власну поведінку та ухвалювати виважені рішення.

У значної кількості людей підвищується нервово-психічне напруження, активізуються негативні емоції, виникає почуття страху, відчаю, безнадійності, гніву.

Головним завданням посадовців, які прибули на місце, де сталася аварія або виникла інша надзвичайна ситуація, є її стабілізація та позитивний психологічний вплив на емоційний стан потерпілих.

Для реалізації цих завдань необхідно:

- триматися спокійно, впевнено, щоб люди відчували в рятувальниках надійну опору і професійних захисників їх безпеки;
- з'ясувати зону враження та організувати заходи з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;
- дії рятувальника мають зумовити у громадян почуття його лідерства.

Отже, на сьогодні для успішної ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій лише знання рятувальної тактики стає недостатнім. Знання фізіології стресу, комунікативна, психологічна та етична компетентність працівників аварійно-рятувальних підрозділів – це головна умова успішного вирішення оперативно-службових завдань у надзвичайних ситуаціях.

7.5 Негативні психічні стани людей, які опинились в екстремальній ситуації. Особливості перебігу. Прояви. Екстрена психологічна допомога (підтримка)

Під час розгляду особливостей поведінки людини в умовах надзвичайної ситуації значну увагу потрібно приділяти психології страху. В екстремальних умовах людині постійно доводиться долати небезпеки, загрози життю та здоров'ю, що спричиняє страх.

Страх – це сигнал тривоги, що викликає відповідні зворотні дії. У відповідь на лячний чинник людина реагує трьома способами: «Бий, ховайся, біжи».

Реакції в різних ситуаціях є різними, але існують домінуючі типи реагування, тобто звичні способи реакції на стрес, притаманні конкретній людині.

Потрібно пам'ятати, що реакція організму на стрес є підсвідомою, зумовленою обмінними процесами, які відбуваються в організмі. Найбільшу небезпеку для людини являють чинники, які можуть спричинити її загибель – це різні фізичні, хімічні, біологічні фактори, високі і низькі температури, іонізуючі (радіоактивні) випромінювання.

Усі вони потребують різних способів захисту людей, тобто індивідуальних і колективних способів захисту, до яких належать:

прагнення людини віддалитися за межі дії вражаючих чинників (втекти від небезпеки, захиститися екраном тощо);

енергійна атака людиною джерела можливих вражаючих чинників для послаблення їх дії або їх знищення.

Групова поведінка людей у надзвичайних ситуаціях. Під груповою поведінкою людей в НС розуміють поведінку більшості осіб, які входять до групи і опинилися перед лицем раптової і небезпечної події або загрози такої події. Це пов'язано з реальними або потенційними матеріальними втратами, людськими жертвами і характеризується помітною дезорганізацією громадського порядку.

Групова поведінка людей пов'язана з однією і тією ж зовнішньою подією і залежить від таких емоційних чинників, які пов'язані з груповим настроєм, а не з індивідуальними властивостями психіки людини. Випадки, що мають негативний, патологічний характер, відрізняються відсутністю адаптації до обстановки, коли люди своєю нераціональною поведінкою та небезпечними для оточення діями збільшують кількість жертв і дезорганізують громадський порядок.

У цьому випадку може настати «шокова загальмованість», коли маса людей стає розгубленою і безініціативною. Частим різновидом «шокової загальмованості» є паніка, коли страх перед небезпекою опановує групу людей.

Зазвичай паніка проявляється як некерована дезорганізувальна втеча (примітивна реакція людини на страх). Вона може провокувати нелогічні, деструктивні дії, особливо, якщо на шляху зустрічаються перешкоди. Їх подолання супроводжується значною кількістю людських жертв. Панічні реакції можуть спостерігатися і у групи людей в замкнутих приміщеннях, коли людина відчуває загрозу свого життя. Багато хто в цих випадках вважає, що врятуватися майже неможливо, миттєво піддаються почуттю масового страху, особливо, якщо в групі є неврівноважені люди, навіть якщо їх не більше 2% від числа усієї групи. У психологічному плані паніка дуже заразна, оскільки пов'язана з проявом «стадного інстинкту».

Необхідно знати, що заздалегідь вжиті заходи обережності не можуть повністю унеможливити виникнення паніки, але можуть її істотно зменшити, тому такі заходи є обов'язковими.

Надзвичайна ситуація зумовлює у людини стрес та призводить до сильного нервового перенапруження, тому під час ліквідації НС рятувальники можуть спостерігати такі негативні психічні прояви:

Плач. Сльози – одна з двох рідин нашого організму, за допомогою якої назовні виводяться гормони стресу та інші токсичні речовини.

Основні ознаки стану:

– людина вже плаче або готова розплакатись (тремтять губи, сльози в очах);

– спостерігається відчуття пригніченості;

– на відміну від істерики, немає ознак збудження.

Якщо людина стримує сльози, то не відбувається емоційної розрядки, полегшення. Коли ситуація затягується, внутрішня напруга може завдати шкоди фізичному і психічному здоров'ю.

Перша допомога:

– якщо людина вже плаче – допомоги вона не потребує.

– якщо стримує себе – спонукати до плачу:

– звернувши увагу на її стан («я бачу, у вас очі на мокрому місці, але ви чомусь не плачете» зазвичай така фраза вже може спричинити сльози;

– в окремих випадках, особливо у чоловіків, є підсвідома заборона плакати, родом з дитинства. Забороняли плакати ззовні, тому такі люди потребують і дозволу ззовні: «Не стримуйтеся, плакати корисно»;

– іноді в дитинстві люди, яким забороняли плакати, тікали в іншу кімнату і плакали наодинці. Звичка збереглася. Таким потерпілим потрібно створити ілюзію усамітнення, наприклад запропонувати побути в зачиненій машині, або накритися ковдрою з головою зі словами: «Можливо наодинці ви зможете дозволити собі поплакати, стримування сліз може зашкодити вашому здоров'ю».

НЕ МОЖНА:

– втішати;

– забороняти плакати («заспокойся», «все минеться», «не варто сліз»).

ВАЖЛИВО!!!! Якщо потерпілий все ще перебуває в небезпеці, або в оточенні великої кількості людей (наприклад під час евакуації – негайно переключати з емоцій на інтелектуальну діяльність («порахуй ...», «де ти зараз?», «який зараз час доби?» тощо), через те, що ефект емоційного зараження може спричинити масові ридання оточуючих, а слідом – паніку.

Істерика. Істеричний напад триває від декількох хвилин до декількох годин.

Основні ознаки стану:

- театральні пози, надмірне збудження, безліч рухів;
- крики, ридання, іноді биття кінцівками і головою об підлогу або інші опори;
- мова емоційно насичена, швидка;
- зберігається свідомість, але реакція на довколишніх знижена.

Перша допомога:

зробити щось, чого людина не очікує, наприклад гучно ляснути в долоні біля вуха, або поставити запитання, не доречно за цих умов: «як пройти на вулицю Печерську...», для літньої жінки допоміжною може бути фраза: «У вас молоко втекло ...».

Такі дії, запитання чи фрази допомагають переключити увагу та пришвидшують повернення до реальності потерпілих.

НЕ МОЖНА:

- давати ляпаси (може бути розцінено як хуліганські дії);
- поливати (бризкати) холодною водою, давати нюхати нашатирний спирт – може спровокувати миттєве підвищення тиску.

Рухове збудження. Іноді потрясіння від критичної ситуації (вибухи, стихійні лиха) настільки сильне, що людина перестає розуміти, що з нею відбувається, де вона перебуває, який час доби.

Іноді не знає, як її звати. Втрачається здатність логічно мислити і приймати рішення.

Основні ознаки стану:

- різкі рухи, часто безцільні і безглузді дії;
- ненормально гучна мова або підвищена мовна активність (людина говорить без зупинки, іноді абсолютно безглузді речі);
- часто немає реакції на оточення (на зауваження, прохання, накази).

Перша допомога:

намагатися повернути в стан «тут і тепер», ставлячи запитання, які дають змогу задіяти логіку і повернути почуття реальності: «Зараз день, чи ніч», «Як вас звати?», «Чи бачите ви мене? Якого кольору моя куртка? Скільки на ній ґудзиків?», «Де ми зараз перебуваємо?», «Вас щось налякало, що ви робили перед цим? Що було потім?».

Дати якесь посильне завдання: «взьміть склянку, випийте води». Або «порахуйте чоловіків, жінок, дітей довкола, скажіть мені цифру».

НЕ МОЖНА:

- силоміць втримувати на місці;
- говорити про емоції;
- говорити що: «боятись – це нормально».

Агресія. Агресивна поведінка – один з мимовільних способів, яким організм людини «намагається» понизити високу внутрішню напруженість.

Прояв злості або агресії може зберігатися досить тривалий час і заважати самому постраждалому і оточенню.

Основні ознаки стану:

- вербальна агресія (крик, лайка);
- фізична агресія (нанесення ударів руками або якими-небудь предметами);
- м'язове напруження;
- підвищення кров'яного тиску;
- зберігається свідомість, але реакція на оточення знижена

Перша допомога:

Надавати психологічну підтримку людині в такому стані необхідно лише впевнившись, що вам нічого не загрожує.

Пам'ятати, що людина перебуває в свідомості, не зважаючи на її стан (тобто може чути ваші слова і її інстинкт самозбереження наявний).

Інстинкт самозбереження не дасть змоги виявляти надмірну агресію на людину, сильнішу за себе, тому необхідно створити ілюзію, що ви сильніші.

Чітко і впевнено надавати команди: «Кинь негайно», «Викличу поліцію» тощо. Пам'ятати, що більше 2–3 слів людина в стані агресії не сприймає.

НЕ МОЖНА:

- відповідати агресією на агресію;
- заспокоювати і просити. Можна лише віддавати накази!!!

Нервово тремтіння. Після екстремальної ситуації з'являється неконтрольоване нервово тремтіння (людина не може за власним бажанням припинити цю реакцію). Так організм «скидає» напруження.

Якщо цю реакцію зупинити, то вона залишиться усередині, в тілі, і спричинить м'язові болі, а надалі може привести до розвитку таких серйозних захворювань, як гіпертонія, виразка тощо.

Основні ознаки стану:

- тремтіння починається несподівано - відразу після інциденту або через якийсь час;
- виникає сильне тремтіння усього тіла або окремих його частин (людина не може утримати в руках дрібні предмети, запалити сигарету);
- реакція триває достатньо довго (до декількох годин);
- потім людина відчуває сильну втому і потребує відпочинку.

Перша допомога:

збільшити інтенсивність тремтіння, для чого, з дозволу потерпілого, взяти його за плечі та інтенсивно струснути декілька разів, коментуючи власні дії: «Зараз я візьму вас за плечі і потрушу, вам має допомогти».

НЕ МОЖНА:

- стримувати тремтіння;
- притискати до себе потерпілого;
- закутувати й гріти.

Апатія. Може виникнути після тривалої напруженої, але безуспішної роботи; в ситуації, коли людина зазнає серйозної невдачі, перестає бачити сенс своєї діяльності; чи коли не вдалося когось врятувати, особливо через ушкодження чи загибель близької людини.

Навалюється відчуття втоми – таке, що не хочеться ні рухатися, ні говорити, рухи і слова даються через силу, немає сили навіть на прояв почуттів.

Якщо людину залишити без підтримки і допомоги в такому стані, то апатія може перейти в депресію (важкі і тяжкі емоції, пасивність поведінки, відчуття провини, відчуття безпорадності, безперспективність, тощо). В стані апатії людина може перебувати від декількох годин до декількох тижнів.

Основні ознаки стану:

- байдуже ставлення до оточення;
- млявість, загальмованість;
- повільна, з довгими паузами мова.

Ступор – один з найнебезпечніших негативних психічних станів. Він настає після сильних нервових потрясінь.

Може тривати від декількох хвилин до декількох годин, якщо не надати допомогу і потерпілий перебуватиме в такому стані достатньо довго, це призведе до його повного фізичного виснаження.

Основні ознаки стану:

- немає довільних рухів і мови;
- немає реакцій на зовнішні подразники (шум, світло, дотики);
- «застигання» в певній позі, заціпеніння, стан повної нерухомості;
- можлива напруженість окремих груп м'язів.

Перша допомога під час обох станів:

розтирати руки потерпілого, у разі відсутності реакції – розтирати больові точки на руках, які розташовані між великим і вказівним пальцями.

Швидкими рухами розтерти по краю вуха потерпілого для збільшення інтенсивності кровообігу.

НЕ МОЖНА:

- підходити ззаду або зверху – спереду. Потрібно знаходитись на рівні очей потерпілого і нижче;
- мовчати, коли робиш розтирання кінцівок;
- потрібно постійно проговорювати власні дії монотонним спокійним голосом.

Марення та галюцинації можуть бути спричинені токсичним отруєнням (алкогольним, наркотичним, хімічним ...) або загостренням психічної хвороби.

Навіть якщо людина не виявляла ознак хвороби, саме перебування в екстремальних умовах могло стати «спусковим гачком» для прояву генетично зумовленої хвороби.

Основні ознаки стану:

– марення – помилкові висновки, в помилковості яких потерпілого неможливо переконати;

– галюцинації характеризуються тим, що потерпілий переживає відчуття присутності уявних об'єктів, які в даний момент не впливають на відповідні органи чуття (чує голоси, бачить людей, відчуває запахи та інше).

Перша допомога під час обох станів:

Знерушити потерпілого, щоб не завдав шкоди собі і оточенню, та додатково повідомити диспетчера швидкої допомоги про наявність в потерпілого марень і галюцинацій.

НЕ МОЖНА:

- сперечатись з потерпілим, доводити йому хибність його думок;
- залишати без нагляду.

Особливості спілкування з постраждалими

Правила для співробітників рятувальних служб:

Дайте знати потерпілому що ви поруч і що вже вживаються заходи щодо порятунку.

Потерпілий повинен відчувати, що в ситуації, яка трапилась, він не самотній. Підійдіть до нього і скажіть, наприклад: «Я залишуся з вами, поки не приїде «Швидка допомога».

Потерпілий також має бути інформований про те, що зараз відбувається: «Швидка допомога вже в дорозі». Намагайтеся ізолювати потерпілого від сторонніх поглядів. Чужі погляди дуже неприємні людині в кризовій ситуації.

Обережно налаштовуйте тілесний контакт, він зазвичай заспокоює потерпілого. Візьміть потерпілого за руку або обережно за плече.

Торкатися до голови або інших частин тіла не рекомендується. Займіть положення на тому ж рівні, що і потерпілий.

Навіть надаючи домедичну допомогу, прагніть знаходитися на одному рівні з потерпілим.

Говоріть та слухайте. Уважно слухайте, не перебивайте, будьте терплячі, виконуючи свої обов'язки.

Говоріть і самі, бажано спокійним тоном, навіть якщо потерпілий без свідомості.

Не виявляйте нервозності.

Уникайте докорів. Запитайте потерпілого: «Чи можу я що-небудь для вас зробити?»

Якщо ви відчуваєте співчуття, не соромтеся про це сказати.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Дайте характеристику періодам розвитку психогенних порушень під час НС.

2. Розкрийте особливості психопрофілактичних дій рятувальників в осередку НС, які проводяться з метою зменшення дії психотравмуючих факторів на психіку постраждалого населення.

3. Надайте перелік стадій стресу.

4. Назвіть негативні психічні стани людини, які можуть мати прояви в осередку НС.

5. Схематично покажіть порядок надання екстреної психологічної допомоги особам, постраждалим унаслідок НС.

Тематика повідомлень і рефератів

1. Особливості підтримки людини в прийнятті рішень під впливом екстремальних умов.

2. Значення психопрофілактичних заходів у попередженні посттравматичних стресових розладів постраждалих.

3. Паніка. Особливості виникнення та перебігу. Методи профілактики.

4. Негативні психічні стани. Загальні поняття.

5. Специфічні види екстремальних станів. Особливості надання екстреної психологічної допомоги.

6. Сутність та види психологічної підтримки.

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту: Закон України від 02.10.2013 р.
URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення : 25.01.2022).

2. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052.
URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF> (дата звернення: 25.01.2022).

3. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій : наказ МВС України від 31.08.2017 р. № 747 URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17> (дата звернення : 25.01.2022).

4. Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС: наказ МНС України від 27.02.2008 р. № 148. URL : kyiv.dsns.gov.ua/files/2013/1/28/3.doc (дата звернення : 25.01.2022).

5. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1057. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF> (дата звернення : 25.01.2022).

6. Про затвердження Стандарту психологічної діагностики та форм документів з організації психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності: наказ Міністерства соціальної політики України від 01.06.2018 р. № 810. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32175.html (дата звернення : 25.01.2022).

ТЕМА 8

Використання сучасних форм з навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях і забезпечення просвітницької роботи з громадами про правила поведінки та методи захисту від їх наслідків

План

8.1 Механізм організації та проведення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях.

8.2 Особливості навчання працюючого і непрацюючого населення, здобувачів освіти.

8.3 Сучасні форми навчання населення.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

8.1 Механізм організації та проведення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях

Більшість надзвичайних ситуацій відбувається та поширюється через свідомі чи несвідомі дії людини, тому вирішення проблеми компетентності з питань цивільного захисту закріплене Кодексом цивільного захисту України як обов'язок громадян вивчати способи захисту від надзвичайних ситуацій та дій у разі їх виникнення.

З метою створення необхідних умов для реалізації в інтересах громадян України зазначеної правової норми Уряд визначив механізм навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях.

Так, роботодавці у рамках професійного навчання працівників на виробництві зобов'язані організувати вивчення ними Програм загальної підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях та для практичного закріплення і перевірки рівня знань тих, хто навчався, проводити спеціальні об'єктові навчання та тренування з питань цивільного захисту.

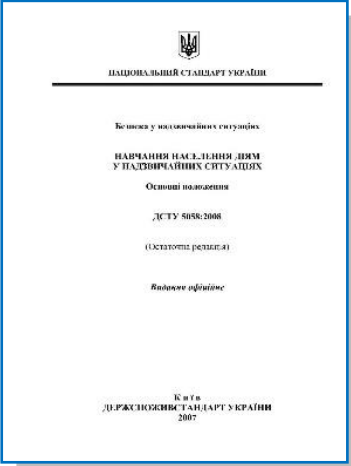
За місцем проживання органами місцевого самоврядування створюються умови для самостійного вивчення населенням правил поведінки в умовах надзвичайних ситуацій через видання навчальних і наочних посібників, соціальної реклами, буклетів, пам'яток, розміщення у засобах масової інформації та консультаційних пунктах при органах

місцевого самоврядування відомостей про надзвичайні ситуації, у зоні яких або у зоні можливого ураження від яких може опинитися місце проживання громадян, та методи реагування на них.

Вирішення проблеми компетентності організаторів заходів цивільного захисту з-поміж керівників, їх заступників та фахівців, із урахуванням характеру завдань, що вони виконують, відбувається через проходження ними курсової підготовки на спеціально утворених ДСНС спільно з місцевими органами влади НМЦ ЦЗ та БЖД.

Визначений Урядом механізм організації та проведення навчання населення конкретизується основними положеннями ДСТУ 5058:2008 *Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях* Національного стандарту України *Безпека у надзвичайних ситуаціях*.

У цьому стандарті встановлено основні положення щодо організації та проведення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, поділено населення на групи навчання для подальшої його підготовки, залежно від участі в реалізації заходів ЄДСЦЗ.

The image shows the cover of the national standard DСТU 5058:2008. At the top is the Ukrainian coat of arms and the text 'НАЦІОНАЛЬНИЙ СТАНДАРТ УКРАЇНИ'. Below that, the title 'Безпека у надзвичайних ситуаціях' and 'НАВЧАННЯ НАСЕЛЕННЯ ДІЯМ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ' are written. The standard number 'ДСТУ 5058:2008' and '(остаточні редакція)' are also present. At the bottom, it says 'Київ Державний стандарт України 2007'.

Положення цього стандарту мають використовувати органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, навчальні заклади та навчально-методичні центри (курси), незалежно від форм власності, які навчають населення діям у НС за місцем роботи та проживання [1].

Метою організації навчання населення діям у НС, незалежно від групи, є забезпечення на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях єдності і поступовості з обов'язкового вивчення населенням України основних способів захисту у НС, набуття та засвоєння ним практичних навичок щодо дій у НС [2].

Необхідно постійно працювати над удосконаленням системи навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях і вирішенням завдань з максимального охоплення усіх верств населення навчанням із питань цивільного захисту та вмінням використовувати отримані знання та навички, спрямовані на забезпечення індивідуальної та колективної безпеки, постійно підвищуючи кваліфікацію педагогічних працівників як за фаховим, так і професійним спрямуванням.

8.2 Особливості навчання працюючого і непрацюючого населення, здобувачів освіти

У статтях 39–42 Кодексу цивільного захисту України визначено, що навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях здійснюється [3]:

- за місцем роботи – працюючого населення;
- за місцем навчання – здобувачів освіти;
- за місцем проживання – непрацюючого населення.

Навчання працюючого населення діям у надзвичайних ситуаціях є обов'язковим і здійснюється в робочий час за рахунок коштів роботодавця за програмами підготовки населення діям у надзвичайних ситуаціях, а також під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту.

Навчання працівників центральних органів виконавчої влади, інших органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання із числа керівного складу і фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту, організовується роботодавцем відповідно до порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів цивільного захисту, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

Програми підготовки працівників до дій у НС поділяються на програми:

- загальної підготовки працівників підприємств, установ та організацій;
- спеціальної підготовки працівників, що входять до складу спеціалізованих служб і формувань цивільного захисту;
- додаткової підготовки з техногенної безпеки працівників об'єктів підвищеної небезпеки;
- пожежно-технічного мінімуму для працівників, зайнятих на роботах з підвищеною пожежною небезпекою;
- прискореної підготовки працівників до дій в особливий період.

Інструктажі та перевірка знань з питань цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки проводяться особами, які пройшли навчання у структурних підрозділах за програмами навчальних курсів спеціальної підготовки.

Організація вивчення Програми загальної підготовки працівників до дій у НС

Для організації вивчення працівниками питань цивільного захисту на кожному підприємстві, в установі, організації на основі затвердженої ДСНС Програми розробляються та затверджуються власні Програми загальної підготовки працівників до дій у НС.

Зміст таких програм вивчається працівниками за курсовою (груповою) та індивідуальною формами навчання, для чого згідно з наказом (розпорядженням) керівника підприємства, установи, організації всі працівники розподіляються за навчальними групами, які утворюються в структурних підрозділах підприємства, установи, організації.

На кожен навчальну групу складається розклад занять, який затверджується керівником (заступником керівника відповідно до затвердженого розподілу обов'язків) підприємства, установи, організації та ведеться журнал обліку занять.

Заняття за курсовою (груповою) формою навчання проводяться в робочий час керівниками навчальних груп, призначеними з-поміж керівників (заступників керівників) відповідних структурних підрозділів підприємства, установи, організації.

Для набуття знань та методичних навичок у проведенні занять і консультацій призначені керівники навчальних груп проходять короткострокову спеціальну підготовку у НМЦ ЦЗ та БЖД.

До проведення занять із окремих тем роботодавці можуть залучати керівників медичних формувань та працівників з питань ЦЗ підприємств, установ, організацій.

За індивідуальною формою навчання працівник вивчає визначені програмою теми самостійно та через консультування з керівником навчальної групи у визначені відповідними графіками дні та години.

Для організації індивідуального навчання підприємством, установою та організацією має бути створений необхідний фонд спеціальної навчальної літератури, яка рекомендована ДСНС для використання у системі навчання населення діям у НС, як навчальний посібник.

Навчання за програмою завершується перевіркою рівня знань тих, хто навчався у період проведення на підприємствах, в установах, організаціях спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань ЦЗ [2].

Заходами практичної підготовки з питань ЦЗ є:

- спеціальні об'єктові навчання з питань цивільного захисту (один раз на три роки);
- спеціальні об'єктові тренування з питань цивільного захисту спеціалізованих служб ЦЗ (не менше одного разу на рік);
- спеціальні об'єктові тренування з питань цивільного захисту формувань цивільного захисту (не менше одного разу на рік).

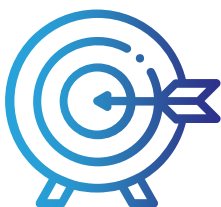
Ефективність дій з упровадження заходів мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій на суб'єктах господарювання, до моменту прибуття професійних служб порятунку, залежить від рівня готовності та здатності персоналу підприємств, установ та організацій до виконання завдань, передбачених планами цивільного захисту.

Важливим засобом забезпечення і підтримання такого рівня готовності та здатності персоналу адекватно реагувати на НС вважаються спеціальні об'єктові навчання і тренування з питань цивільного захисту, що завершують певний період об'єктової підготовки суб'єктів господарювання до дій у НС.

Для організації проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань на підприємствах, в установах, організаціях щороку складаються та, за узгодженням з місцевими органами публічної влади, зокрема територіальними органами ДСНС, затверджуються графіки їх проведення.

На підготовчому етапі спеціальних об'єктових навчань і тренувань його учасникам надається інформація про зміст та структуру їх дій за планами цивільного захисту у складі утворених суб'єктом господарювання постійних чи тимчасових органів управління або сил цивільного захисту.

На етапі проведення навчання, тренування через імітаційне моделювання елементів обстановки за надзвичайних ситуацій проходить практичне відпрацювання персоналом підприємств, установ та організацій завдань, передбачених планами цивільного захисту, та проробка алгоритму організованих у визначений період часу дій в умовах, наближених до реальних.

Основні положення з організації, підготовки та проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту надані у Порядку, затвердженому наказом МВС від 28.11.2019 р. № 991 [4].

Події надзвичайного характеру останніх років наочно показують, що серед інших прав громадян одним із важливих залишається право на кваліфіковане управління.

Водночас питома вага керівників та інших посадових осіб у складі органів влади і адміністративного управління підприємств, установ та організацій, які забезпечують виконання завдань функціональними і територіальними підсистемами ЄДСЦЗ, не мають професійної освіти у сфері ЦЗ та необхідного досвіду роботи у цій сфері.

Сприяє подоланню зазначеної проблеми і забезпеченню необхідного рівня спроможності органів влади, підприємств, установ та організацій до виконання завдань ЦЗ з очікуваною результативністю створена Урядом система навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань ЦЗ.

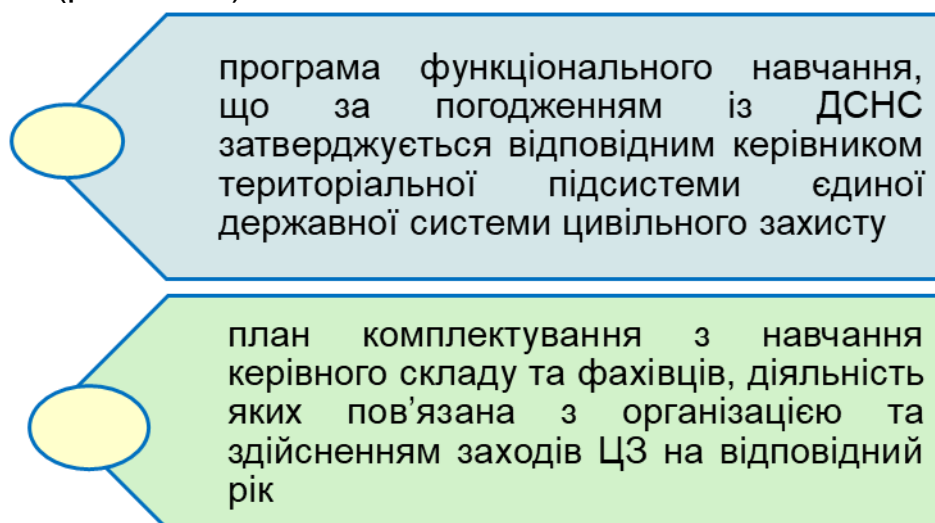
Основу такої системи становлять спеціально утворені в областях і містах України **навчально-методичні центри сфери цивільного захисту**, управління якими та облік яких здійснює ДСНС [5–6].

Підставою (рис. 8.2.1) для проведення НМЦ ЦЗ та БЖД освітньої діяльності з функціонального навчання є:

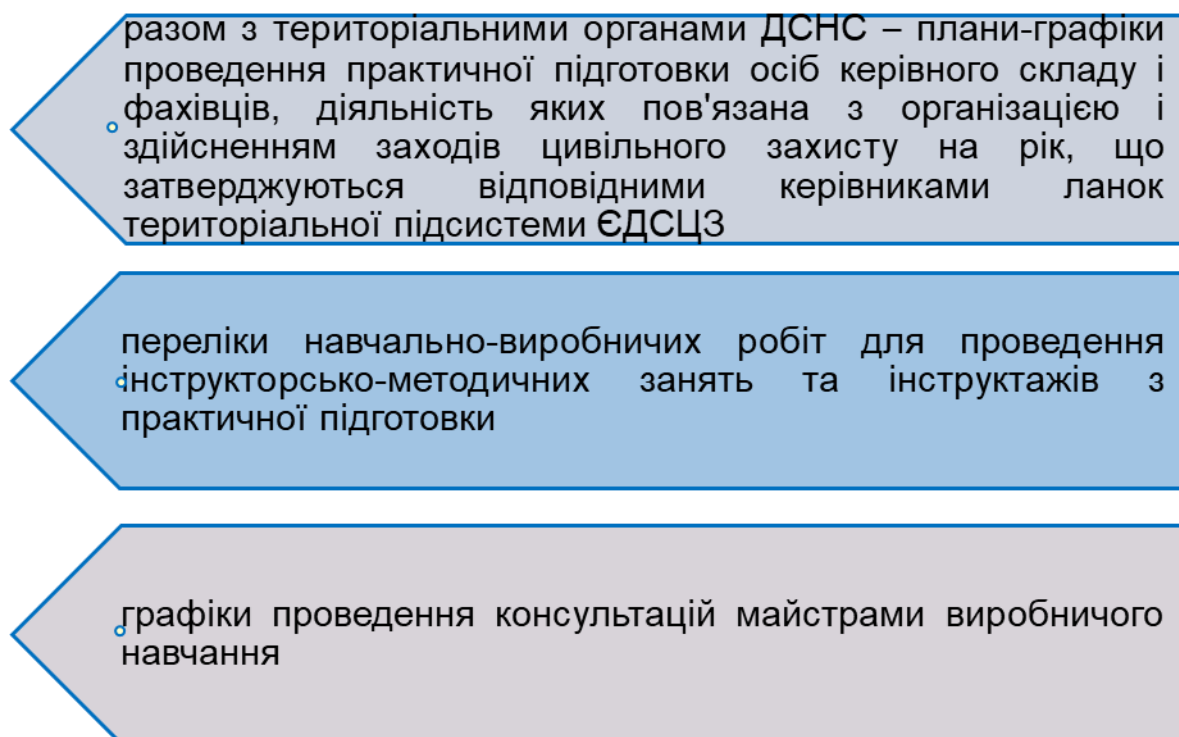
Рисунок 8.2.1 – Необхідні умови освітньої діяльності НМЦ ЦЗ та БЖД
Джерело: розробка автора

Для організації навчального процесу з функціонального навчання навчально-методичними центрами сфери цивільного захисту розробляються (рис. 8.2.2):

*Рисунок 8.2.2 – Необхідні умови функціонального навчання
Джерело: розробка автора*

Для організації практичної підготовки осіб керівного складу і фахівців, які організують та здійснюють заходи цивільного захисту навчально-методичними центрами сфери цивільного захисту, розробляються (рис. 8.2.2–8.2.4):

*Рисунок 8.2.3 – Необхідні умови практичної підготовки
Джерело: розробка автора*

за межами підприємств, установ, організації	1. Функціональне навчання (для осіб керівного складу та фахівців, на яких поширюється дія законів у сфері цивільного захисту). 2. Підготовка органів управління та сил цивільного захисту (для посадових осіб органів влади, підприємств, установ, організацій).
на підприємстві, установі, організації	3. Навчання з питань пожежної безпеки. 4. Спеціальні об'єктові навчання і тренування з питань цивільного захисту. 5. За програмами практичної підготовки до дій за призначенням. 6. Інструктажі з питань пожежної безпеки та цивільного захисту.

Рисунок 8.2.4 – Навчання працюючого населення

Джерело: розробка автора

Навчання здобувачів освіти діям у надзвичайних ситуаціях та правилам пожежної безпеки є обов'язковим і здійснюється під час освітнього процесу дітей старшого дошкільного віку за навчальними планами і програмами розвитку дітей, учнів - за навчальними планами і програмами з навчальних предметів, студентів на кожному рівні вищої освіти - за програмами навчальних дисциплін та планами об'єктових тренувань з питань цивільного захисту за рахунок коштів, передбачених на фінансування закладів освіти, що забезпечують здобуття освіти відповідного рівня. Процес навчання населення діям у НС розпочинається із дошкільного віку (рис. 8.2.5).

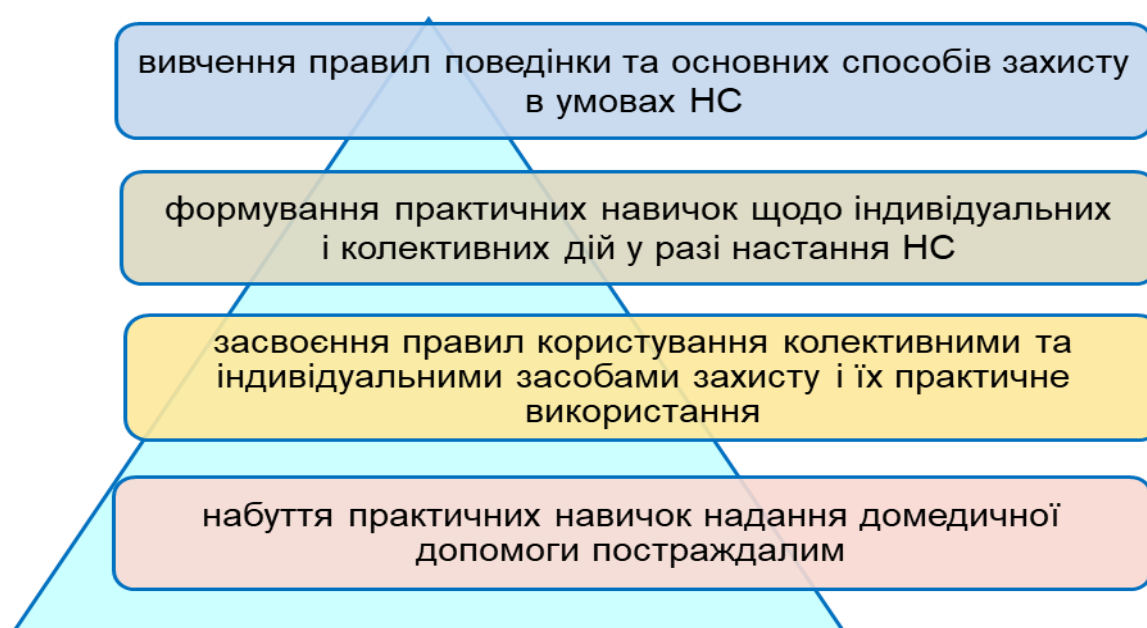

Рисунок 8.2.5 – Особливості навчання діям у НС здобувачів освіти

Джерело: розробка автора

Навчально-виховна робота з дітьми дошкільного віку згідно з вимогами Базового компонента дошкільної освіти спрямовується на забезпечення мінімально необхідного рівня компетентності дитини для безпечного перебування в навколишньому середовищі та засвоєння елементарних, доступних віку норм поведінки у НС, запобігання пожежам унаслідок дитячих пустощів з вогнем.

Формування у кожної дитини активної життєвої позиції щодо власного життя та власної безпеки, озброєння його знаннями та навичками безпечної поведінки вдома, на вулиці, у дитячому садочку, збереження та зміцнення здоров'я, формування здорового способу життя дошкільнят – одне з найактуальніших завдань педагогічного колективу кожного дошкільного навчального закладу.

 Навчально-виховна робота у дошкільних навчальних закладах із зазначених питань поліпшується завдяки щорічному проведенню **Тижня безпеки дитини**, де вирішуються завдання із забезпечення безпеки життєдіяльності такими групами учасників:

- керівним складом дошкільного навчального закладу;
- керівним та особовим складом ОРС ЦЗ;
- батьками дітей та працівниками, які не входять до формувань ЦЗ;
- вихованцями дошкільного навчального закладу.

Підсумком роботи з дітьми є проведення міських, районних та обласних огляд-конкурсів серед дошкільних закладів на кращий стан організаційної, практичної, навчально-виховної роботи з питань захисту життя і здоров'я дітей від НС.

Наступним періодом є підготовка дітей, що здійснюється в освітніх установах початкової, середньої та вищої освіти за відповідними стандартами коштом, передбаченим на фінансування навчальних закладів. Загальноосвітня школа має забезпечувати знання з безпечного перебування учнів у навколишньому середовищі та засвоєння ними елементарних, доступних віку норм поведінки у НС; дії основних небезпечних чинників, що ініціюють виникнення НС; користування засобами захисту.

 Вивчення учнями навчальних закладів загальної середньої та професійно-технічної освіти основ ЦЗ та дій у НС завершується щорічним практичним проведенням **Дня цивільного захисту**.

Позашкільна освітня робота з питань формування культури безпеки життєдіяльності серед дітей та молоді, формування громадянської відповідальності, здорового способу життя, оволодіння навичками

самозахисту і рятування здійснюється через проведення олімпіад, змагань, огляд-конкурсів, а також через організацію шкільних, районних (міських), обласних та всеукраїнських змагань з безпеки життєдіяльності, встановлених форм роботи в літніх таборах відпочинку та оздоровлення, проведення польових навчальних практикумів, тематичних дитячих акцій.

Підготовка до дій у НС студентів вищих навчальних закладів здійснюється за спеціальними програмами нормативних навчальних дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Цивільний захист», які передбачають необхідний мінімум щодо формування у студентів, які навчаються.

Студенти навчаються розвивати діяльність стосовно захисту населення і персоналу підприємств від НС, здійснювати заходи з підвищення стійкості роботи об'єктів економіки, володіти сучасними методами управління підприємством у разі загрози та настання НС.

Закріплення теоретичного матеріалу учасниками навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів щороку завершується проведенням практичного відпрацювання дій за умов виникнення НС під час об'єктового тренування.

Навчання непрацюючого населення (населення, яке не зайняте у сферах виробництва та обслуговування) діям у НС відбувається через (рис. 8.2.6):

- проведення організованої місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування інформаційно-просвітницької роботи за місцем проживання через запровадження постійних рубрик у засобах масової інформації, зокрема друкованих, а також за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, аудіовізуальних та інтерактивних засобів та соціальної реклами
- самостійне вивчення мешканцями регіону загальної програми навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, пам'яток та іншого інформаційно-довідкового матеріалу з питань цивільного захисту

Рисунок 8.2.6 – Особливості навчання непрацюючого населення
Джерело: розробка автора

Для задоволення потреби у самостійному вивченні загальної програми навчання населення діям у НС місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування за методичного супроводження територіальних курсів, НМЦ ЦЗ та БЖД видають навчальні, навчально-наочні посібники, брошури, розповсюджують інформаційні матеріали, буклети тощо.

Отримання необхідної інформації про поведінку осіб в умовах НС на консультаційних пунктах з питань цивільного захисту при органах місцевого самоврядування за місцем проживання, що передбачає [7]:

- інформування населення про методи реагування у разі спричинених надзвичайних ситуацій;

- створення в консультаційних пунктах умов для оволодіння громадянами навичками користування найбільш поширеними засобами захисту і надання першої само- та взаємодопомоги;

- вивчення правил пожежної безпеки у побуті та громадських місцях;

- отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування через засоби масової інформації інших відомостей про надзвичайні ситуації, у зоні яких або у зоні можливого ураження від яких може опинитися місце проживання непрацюючих громадян, а також про способи захисту від впливу небезпечних факторів, спричинених такими НС. Для надання консультаційно-методичної допомоги населенню щодо вивчення загальної програми підготовки у сфері ЦЗ, інформування його за місцем проживання щодо НС, а також діям під час НС функціонують **консультаційні пункти** – спеціальні приміщення, оснащені наочними засобами навчання та навчальними посібниками.

Методичне керівництво роботою консультаційних пунктів здійснюють навчально-методичні центри сфери ЦЗ.

У консультаційних пунктах володіють мінімально достатніми відомостями про стан безпеки в місцях проживання населення з урахуванням ризику виникнення техногенних та природних загроз, заходи щодо усунення і мінімізації їх наслідків, способи інформування та оповіщення населення, порядок укриття в захисних спорудах ЦЗ, забезпечення засобами індивідуального захисту та дій під час проведення евакуації.

Обладнання консультаційних пунктів дає змогу мешканцям засвоїти елементарні навички з використання (виготовлення) засобів індивідуального захисту (найпростіших засобів захисту) та надання самопомоги і домедичної допомоги постраждалим.

Консультації проводяться призначеними інструкторами консультаційних пунктів, які пройшли попередню підготовку на територіальних курсах, та за сприяння і під контролем підрозділів з питань ЦЗ на місцях.

Під час навчання особлива увага звертається на моральну і та психологічну підготовку до вмілих і рішучих дій в екстремальних ситуаціях, вміння прогнозувати можливі НС, характерні для місць їх проживання, а також виховання відповідальності за свою власну підготовку та підготовку сім'ї до захисту від НС.

Також при навчально-методичних центрах цивільного захисту та безпеки життєдіяльності створюються та функціонують **мобільні навчально-консультаційні пункти** з навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, що є осередком консультаційної, просвітницько-інформаційної роботи і пропаганди знань з питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності серед мешканців населеного пункту, де він розгортається.

Мобільний навчально-консультаційні пункт створюється з метою ведення інформаційно-просвітницької роботи і пропаганди знань серед населення щодо правил поведінки в умовах надзвичайних ситуацій, у зонах яких або у зоні можливого ураження від яких може опинитися населення, а також про способи захисту від впливу небезпечних факторів, зумовлених такими ситуаціями.

Все населення повинно мати достовірну інформацію про небезпеки, які загрожують за місцем проживання, роботи, навчання, завчасно знайти відповідь щодо захисту і дій за таких умов.

Отже, визначальним критерієм навчання буде задоволеність навчальним процесом, в першу чергу, тих, хто навчається. Кожен має відчувати власну успішність та інтелектуальну спроможність. Упорядкована взаємодія сприятиме досягненню визначеної мети – ефективно використовувати отримані знання у своєму житті та професійній діяльності.

8.3 Сучасні форми навчання населення

Сьогодні неможливо навчати старими методами. Знань стало так багато, професійні навички стали настільки різноманітними, що їх не можна передати в повному обсязі в межах традиційних методів.

Завдяки використанню новітніх технологій можливим та доступним є навчання з використанням таких інтерактивних методів навчання, як: презентація, мозковий штурм, кейс-метод, метод критичного мислення, вікторина, педагогічна реклама, бліцопитування тощо.

Екскурсія – форма організації педагогічного процесу, спрямована на вивчення поза межами навчального закладу під керівництвом педагога явищ, процесів через безпосереднє їх сприймання.

Метод демонстрації забезпечує об'ємне комплексне, багатоаспектне сприйняття інформації, сприяє розвитку у слухачів усіх систем сприйняття, особливо чуттєвого, такого, що підвищує якість засвоєння навчального матеріалу; надбання як теоретичних,

такі практичних навичок і вмінь; розвиває пізнавальну активність та мотивацію до навчальної і дослідницької діяльності.

Робота в групах – це спільна діяльність для досягнення загальних цілей. За такої діяльності слухачі прагнуть отримати результат, що буде найкращим для кожного члена групи.

Роботу в малих групах використовують для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму.

Мозковий штурм (брейнсторм, брейншторм) – це метод пошуку нових ідей і рішень.

Суть його полягає в тому, що учасники озвучують якомога більше варіантів, зокрема й найнеймовірніші, а потім з усіх вибираються найкращі ідеї або рішення, які можна реалізувати на практиці.

Рольова гра – гра розважального характеру, в якій учасники вибирають конкретні ролі та колективно створюють історію або дотримуються наявної, у вигаданих ситуаціях діючи відповідно до своїх ролей.

Учасники ухвалюють рішення, спираючись на власний досвід.

Метод навчання за допомогою ситуаційних вправ (case method) ґрунтується на описі проблеми або ситуації, який дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності слухачів.

Скайбінг – новітня техніка презентації (від англ. Scribe – накидати ескізи або малюнки), винайдена британським художником Ендрю Парком.

Скрайбінг – це графічний спосіб привернути увагу слухачів і забезпечити їх додатковою інформацією. Скрайбінг перетворює тези презентації в слова і образи, описує зв'язки і підкреслює ключові моменти.

Гейміфікація або ігрофікація – це використання окремих елементів ігор у неігрових практиках. Це система, в якій гравці задіяні у вирішенні штучного конфлікту, що визначається правилами та має вираження у кількісному результаті.

Гейміфікація є методом підвищення ефективності навчання або роботи.

Карти пам'яті допомагають створити цілісний образ інформації (навчального матеріалу) – ключових понять і взаємозв'язків між ними.

Карти знань можуть стати мотиватором до більш інтенсивного навчання, а також заміною текстових конспектів.

Під час використання ментальних карт людина розвиває мислення (творче та логічне), пам'ять і уяву, задіює творчі процеси й використовує весь потенціал.

Коучинг, коуч (тренер, наставник, репетитор) людина, яка займається коучингом, допомагає клієнту вносити позитивні зміни в особистісний та професійний розвиток, а також підтримує його у досягненні поставлених цілей.

Коуч підтримує процес змін у всіх сферах життя людини: виявляє невикористаний людський потенціал на індивідуальних та колективних заняттях, спонукає до дії, разом з людиною знаходить ефективні рішення.

Отже, ефективність освіти в сучасних умовах залежить від уміння педагога правильно вибрати методи і прийоми навчання в конкретних умовах для кожного заняття, зокрема під час навчання населення діям у НС.

Компетентності після вивчення теми

Засвоєння основної термінології з теми.
 Поглиблення знань про нові сучасні методики та технології
 Уміння застосовувати отримані знання на практиці

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Функціональне навчання – це навчання осіб, які за класифікацією професій належать до керівників, професіоналів і фахівців, з метою набуття та систематичного оновлення спеціальних знань, умінь і навичок з питань цивільного захисту.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Як здійснюється навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях?
2. Хто здійснює функціональне навчання?

Список використаних джерел

1. ДСТУ 5058:2008 Безпека у надзвичайних ситуаціях. Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях. Основні положення. 3 поправкою. [Чинний від 10.10.2010]. Київ : МНС України, 2008. (Державний Стандарт України).
2. Навчання населення : вебсайт. URL: <https://www.dsns.gov.ua/> (дата звернення : 02.02.2022).
3. Кодекс цивільного захисту України. Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення : 02.02.2022).
4. Про затвердження Порядку організації та проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту : наказ МВС від 28.11.2019 р. № 991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-20#Text> (дата звернення : 02.02.2022).
5. Про затвердження Типового положення про територіальні курси цивільного захисту та безпеки життєдіяльності, навчально-методичні центри цивільного захисту та безпеки життєдіяльності : наказ МВС України від 16.10.2018 р. № 835. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-18#Text> (дата звернення : 02.02.2022).
6. Про затвердження порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 23.10.2013 р. № 819. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення : 02.02.2022).
7. Організаційно-методичні вказівки з підготовки населення до дій у НС на 2022–2023 роки : наказ ДСНС від 14.12.2021 р. № 821 URL : <https://dsns.gov.ua/upload/8/0/8/0/2/6/d3Zn83dm2GaQuRY97TwMuHnTuHoxzm9ijxNLUKLU.pdf> (дата звернення : 02.02.2022).

ТЕМА 9

Сутність і особливості реагування на надзвичайні ситуації, порядок утворення сил цивільного захисту, їх завдання та можливості

План

- 9.1 Основи реагування на надзвичайні ситуації.
- 9.2 Система управління в надзвичайних ситуаціях.
- 9.3 Склад і основні завдання сил цивільного захисту.
- 9.4 Організація взаємодії сил цивільного захисту під час реагування на надзвичайні ситуації.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

9.1 Основи реагування на надзвичайні ситуації

На сьогодні новітні технології виробництва, обсяги промислових виробництв, систем передавання енергії та енергоносіїв супроводжуються зростанням техногенного навантаження. Внаслідок чого частіше виникають надзвичайні ситуації, аварії і катастрофи.

В Україні функціонує понад 20000 потенційно небезпечних підприємств та інших об'єктів, аварії на яких можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій.

З огляду на зазначене заходи захисту населення і ліквідації надзвичайних ситуацій на сьогодні дуже актуальні.

І саме від скоординованих дій підрозділів єдиної державної системи, уточнених планів локалізації та ліквідації аварій, правильного застосування підпорядкованих підрозділів залежить ефективність реагування на надзвичайні ситуації, а в підсумку – це збереження життя і здоров'я людей.

Реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їх наслідків – скоординовані дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що здійснюються відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації, уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної ситуації, і полягають в організації робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони надзвичайної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заподіяння шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну.

Сили цивільного захисту – аварійно-рятувальні формування, спеціалізовані служби та інші формування цивільного захисту, призначені для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій [1].

Реагування на НС та ліквідація наслідків здійснюється через:

Загальне керівництво організацією та проведенням робіт з реагування на НС та ліквідацію наслідків здійснюють:

- організації робіт з реагування на надзвичайні ситуації
- застосування системи екстреної допомоги населенню
- ліквідації наслідків надзвичайної ситуації

залежно від рівня та характеру походження НС:

- Кабінет міністрів України;
- центральні органи виконавчої влади;
- місцеві державні адміністрації;
- органи місцевого самоврядування;
- суб'єкти господарювання

Заходи для забезпечення реагування на НС, оперативного надання допомоги населенню, мінімізації наслідків НС:

- забезпечення підтримання в постійній готовності системи управління на державному і територіальному рівнях;
- утворення угруповання сил цивільного захисту з метою оперативного залучення необхідної кількості особового складу і техніки;

- уточнення складу сил цивільного захисту і засобів центральних та місцевих органів влади, що залучаються до реагування на НС;
- організація чергування оперативних груп в апараті та територіальних органах ДСНС;
- організація взаємодії ДСНС з центральними та місцевими органами влади, сил цивільного захисту під час реагування на НС;
- переведення у вищі ступені готовності органів управління і сил цивільного захисту, визначених для реагування на НС у разі загрози або виникнення НС.

Переведення органів управління, сил і засобів суб'єктів реагування на НС у режим підвищеної готовності та у режим НС

У разі істотного погіршення виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, біологічної, сейсмічної та гідрометеорологічної обстановки або отримання інформації (прогнозу) про загрозу виникнення НС державного чи регіонального рівня, або у разі виникнення НС місцевого рівня, що може зрости до регіонального, вводиться режим підвищеної готовності.

У разі виникнення НС державного чи регіонального рівня вводиться режим НС: керівниками центральних органів виконавчої влади – для органів управління функціональних підсистем ЄДС; керівниками місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, територіям яких загрожує НС, – для органів управління територіальних підсистем ЄДС ЦЗ, а також розміщених на цій території органів управління і структурних підрозділів функціональних підсистем ЄДС ЦЗ (суб'єкти реагування на НС). Регіональна комісія з питань ТЕБ та НС переводиться у режим підвищеної готовності та у режим НС за рішенням голови цієї комісії.

Переведення у режим підвищеної готовності та у режим НС органів управління та підрозділів ГУ(У) ДСНС в областях, аварійно-рятувальних загонів ОРС ЦЗ (АРЗ) та спеціалізованих формувань ДСНС здійснюється їх керівниками на підставі рішення: Голови Служби; начальників ГУ(У) ДСНС в областях (начальників гарнізонів ДСНС); керівників місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, територіям яких загрожує НС, або регіональних комісій з питань ТЕБ та НС. Пожежно-рятувальні підрозділи за місцем дислокації, чергові підрозділи АРЗ та спеціалізованих формувань ДСНС у зонах відповідальності залучаються до реагування у встановленому порядку незалежно від рівня НС. Крім того, у режим підвищеної готовності приводяться: ОГ центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, розташованих на територіях, яким загрожує НС; місцеві комісії з питань ТЕБ та НС, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, територіям яких загрожує НС; підрозділи з питань НС та інші підрозділи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; сили та засоби суб'єктів реагування [2].

9.2 Система управління у надзвичайних ситуаціях

Для координації дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, органів управління та сил цивільного захисту, а також організованого та планового виконання комплексу заходів та робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій:

- 1) використовуються пункти управління та центри управління в надзвичайних ситуаціях;
- 2) утворюються спеціальні комісії з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- 3) призначаються керівники робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- 4) утворюються штаби з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- 5) визначається потреба у силах цивільного захисту;
- 6) залучаються сили цивільного захисту до ліквідації наслідків надзвичайної ситуації [1].

Систему управління в надзвичайних ситуаціях складають:

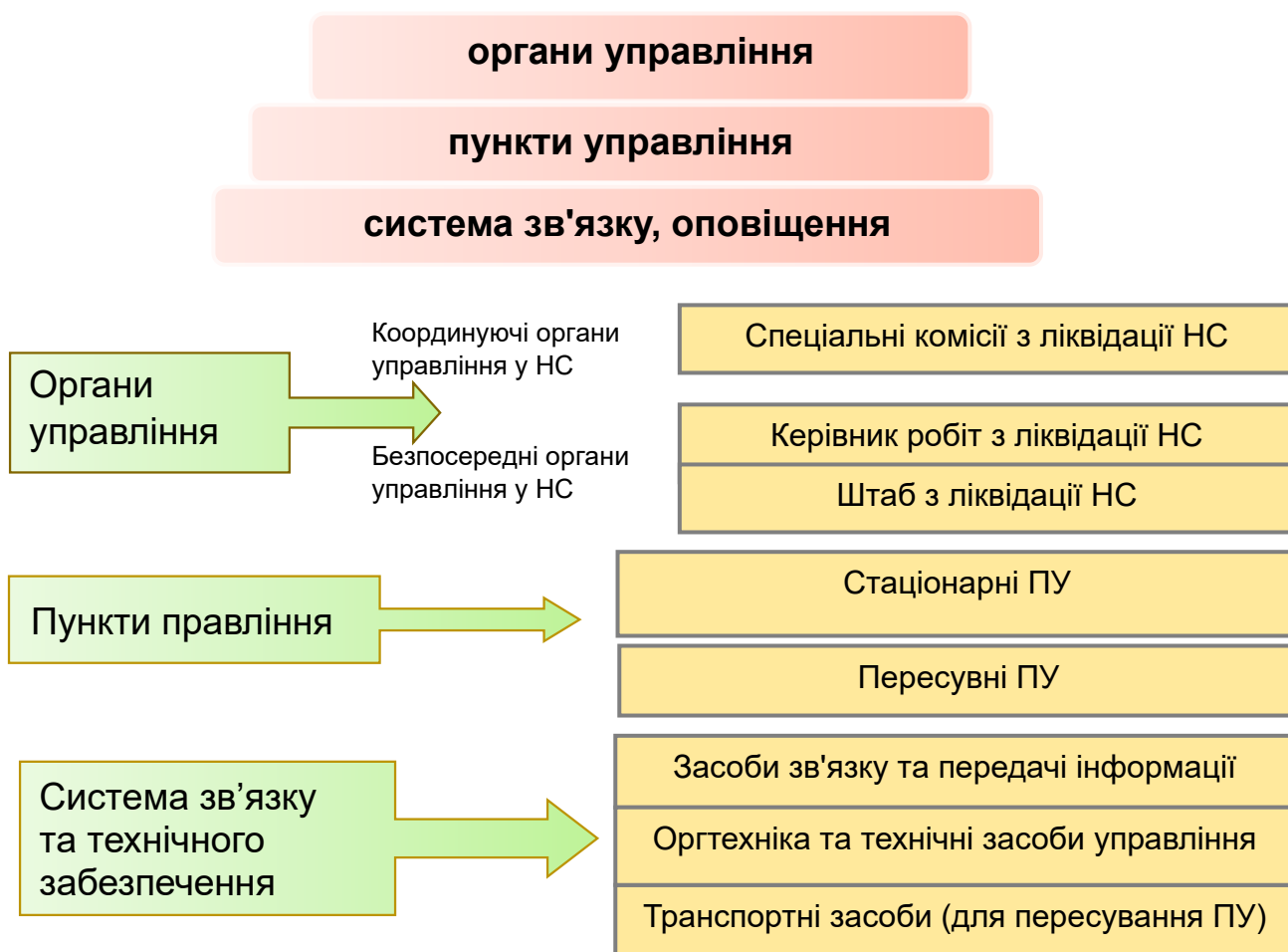

Рисунок 9.2.1 – Система управління в надзвичайних ситуаціях

Джерело: розробка автора

Комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій (ТЕБ та НС)

Комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій (ТЕБ та НС) – постійно діючий орган, який координує діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, пов'язану з безпекою та захистом населення і територій, реагуванням на НС техногенного і природного походження.

Комісії ТЕБ та НС надається право:

- застосовувати сили і засоби, призначені виконувати завдання із запобігання НС та реагування на них (без попереднього узгодження з відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади);
- заслуховувати керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань, що належать до її компетенції, давати їм доручення розглядати матеріали про причини виникнення і наслідки НС,
- вносити пропозиції щодо адміністративної або кримінальної відповідальності винних у виникненні НС [3].

Режими функціонування комісії ТЕБ та НС:

- режим повсякденної діяльності;
- режим підвищеної готовності;
- режим надзвичайної ситуації;
- режим надзвичайного стану.

Спеціальна Урядова комісія з ліквідації надзвичайної ситуації

Спеціальна Урядова комісія з ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру

– координаційний орган, який утворюється згідно з рішенням Кабінету Міністрів України у разі виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру загальнодержавного рівня.

Основні завдання:

- організація виконання комплексу заходів щодо ліквідації НС техногенного та природного характеру;
- визначення комплексу заходів щодо захисту населення і територій від наслідків НС;

- безпосередня організація та координація діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, що пов'язана з виконанням комплексу заходів щодо ліквідації наслідків НС;
- забезпечення життєдіяльності постраждалого населення [4].

Штаб з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій

Для безпосередньої організації і координації аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації утворюється **штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації**, який є робочим органом керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Рішення про утворення та ліквідацію штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, його склад ухвалює керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Керівництво роботою штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації здійснює його начальник, який призначається керівником робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

До складу штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації входять працівники центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, керівники аварійно-рятувальних служб, що беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, представники або експерти відповідних центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками).

Штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації розгортається і працює, як правило, у районі виникнення надзвичайної ситуації. На період функціонування штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації відповідні центри управління в надзвичайних ситуаціях безпосередньо взаємодіють з ним і забезпечують його роботу.

Під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації ведеться оперативно-технічна документація, пов'язана з ліквідацією наслідків надзвичайної ситуації, та складається звіт про роботу залучених аварійно-рятувальних служб, який є складовою матеріалів з розслідування цієї надзвичайної ситуації.

Завдання, функції та порядок діяльності штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, види та зразки оперативно-технічної і звітної документації встановлюються центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, за погодженням із заінтересованими центральними органами виконавчої влади [5].

Керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації

Керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації призначається для безпосереднього управління аварійно-рятувальними та іншими невідкладними роботами під час виникнення будь-якої надзвичайної ситуації.

Залежно від рівня надзвичайної ситуації керівником робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації призначається:

– Кабінетом Міністрів України у разі виникнення надзвичайної ситуації державного рівня – Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністр чи керівник одного з центральних органів виконавчої влади або його перший заступник (заступник);

– Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями у разі виникнення надзвичайної ситуації регіонального рівня – перший заступник або один із заступників Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласної, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій;

– районною державною адміністрацією у разі виникнення надзвичайної ситуації місцевого рівня – один із заступників голови районної державної адміністрації;

– виконавчим органом міської, сільської, селищної ради у разі виникнення надзвичайної ситуації місцевого рівня – один із заступників голови територіальної громади;

– керівником суб'єкта господарювання у разі виникнення надзвичайної ситуації відповідного об'єктового рівня – керівник або один із керівників суб'єкта господарювання відповідно до затвердженого розподілу обов'язків [1].

Керівник робіт з ліквідації наслідків НС ухвалює рішення щодо:

- здійснення заходів з евакуації;
- зупинення діяльності суб'єктів господарювання, розташованих у зоні НС, та обмеження доступу населення до такої зони;
- залучення в установленому порядку до проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт необхідних транспортних засобів, іншого майна суб'єктів господарювання, розташованих у зоні НС, аварійно-рятувальних служб, а також громадян за їх згодою;

- зупинення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, якщо виникла підвищена загроза життю або здоров'ю рятувальників та інших осіб, які беруть участь у ліквідації наслідків НС;
- інші рішення, необхідні для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та забезпечення безпеки постраждалих.

Пункти управління

Для забезпечення сталого управління суб'єктами забезпечення цивільного захисту та реалізації функцій, передбачених на особливий період, органами державної влади, органами місцевого самоврядування,

суб'єктами господарювання використовується державна система пунктів управління.

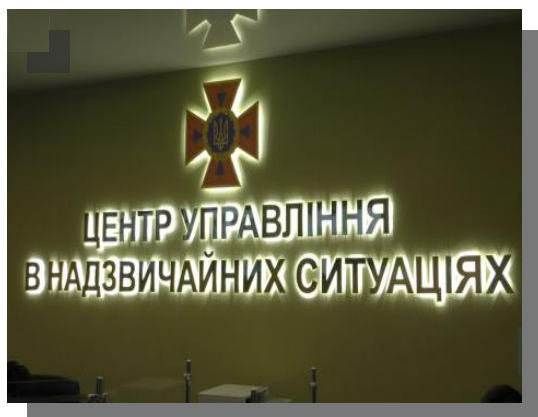
Перелік органів державної влади, які створюють пункти управління державної системи, та вимоги до них визначаються

Кабінетом Міністрів України.

Перелік та кількість засобів управління, якими обладнуються пункти управління, порядок їх використання визначаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, яким вони належать, залежно від завдань, що вирішуються на такому пункті управління [1].

Центри управління в надзвичайних ситуаціях

Для управління у режимі повсякденного функціонування суб'єктами забезпечення цивільного захисту, координації дій органів управління та сил цивільного захисту, здійснення цілодобового

чергування та забезпечення функціонування системи збору, оброблення, узагальнення та аналізу інформації про обстановку в районах надзвичайних ситуацій у системі центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, функціонує державний центр управління

в надзвичайних ситуаціях.

На регіональному рівні у системі центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, функціонують центри управління в надзвичайних ситуаціях.

У разі виникнення надзвичайних ситуацій відповідні центри управління в надзвичайних ситуаціях безпосередньо взаємодіють із штабом з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у разі його утворення і забезпечують його роботу.

Розпорядження і вказівки керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації для персоналу таких центрів управління в надзвичайних ситуаціях обов'язкові для виконання.

У разі виникнення надзвичайних ситуацій до роботи центрів управління в надзвичайних ситуаціях залучаються представники заінтересованих органів державної влади.

Порядок діяльності центрів управління в надзвичайних ситуаціях визначається центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [1].

9.3 Склад і основні завдання сил цивільного захисту

До сил цивільного захисту належать:

- Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту
 - аварійно-рятувальні служби
 - формування цивільного захисту
- спеціалізовані служби цивільного захисту
- пожежно-рятувальні підрозділи (частини)
- добровільні формування цивільного захисту

Основні завдання сил цивільного захисту:

1) проведення робіт та вжиття заходів щодо запобігання НС, захисту населення і територій від них;

2) проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт;

3) гасіння пожеж;

4) ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіоактивного, хімічного забруднення та біологічного зараження, інших небезпечних проявів;

5) проведення піротехнічних робіт, пов'язаних із знешкодженням вибухонебезпечних предметів, що залишилися на території України після воєн, сучасних боєприпасів та підривних засобів (крім вибухових

пристроїв, що використовуються у терористичних цілях), крім територій, які надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, військових навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань;

6) проведення вибухових робіт для запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків;

7) проведення робіт щодо життєзабезпечення постраждалих;

8) надання екстреної медичної допомоги постраждалим у районі надзвичайної ситуації і транспортування їх до закладів охорони здоров'я;

9) здійснення перевезень матеріально-технічних засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання гуманітарної допомоги постраждалим внаслідок таких ситуацій;

10) надання допомоги іноземним державам щодо проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, гуманітарного розмінування територій та водних акваторій;

11) проведення аварійно-рятувального обслуговування суб'єктів господарювання та окремих територій, на яких існує небезпека виникнення надзвичайних ситуацій [1].

9.4 Взаємодія сил цивільного захисту під час реагування на надзвичайні ситуації

Взаємодія органів управління і сил у режимі підвищеної готовності та у режимі НС, організовується керівником ліквідації НС та його органом управління – штабом з ліквідації НС.

Для організації взаємодії необхідно:

- визначити взаємодіючі органи управління і сили;
- організувати порядок взаємодії та надійний зв'язок;
- забезпечити взаємний обмін оперативною інформацією про обстановку, що склалася, і подальші дії суб'єктів реагування на НС;
- визначити порядок всебічного забезпечення спільних заходів та взаємного надання допомоги транспортними, інженерними, матеріальними, технічними та іншими засобами; уточнити план взаємодії;
- довести до підлеглих і взаємодіючих органів управління і сил вказівки щодо порядку оповіщення, управління, зв'язку та обміну інформацією;
- установити відповідальність керівників підпорядкованих структурних підрозділів (ОГ) за організацію взаємодії у процесі розв'язання ними конкретних завдань;
- вжити усіх можливих заходів для підтримання безперервної взаємодії з підпорядкованими і взаємодіючими органами управління і силами, негайно відновлювати взаємодію у разі її втрати.

У подальшому при зміні обстановки та необхідності виконання нових завдань порядок взаємодії додатково уточнюється або визначається заново [2].

Під час виконання спільних заходів із запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події ДСНС взаємодіє з Національною поліцією України та Національною гвардією України.

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.

Сили цивільного захисту – аварійно-рятувальні формування, спеціалізовані служби та інші формування цивільного захисту, призначені для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Назвіть режими функціонування комісії ТЕБ та НС.
2. Що входить до складу безпосередніх органів управління в НС?
3. Назвіть складові сил цивільного захисту?
4. З ким взаємодіє ДСНС під час виконання спільних заходів із запобігання і реагування на НС, пожежі та небезпечні події?

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення : 05.06.2022).
2. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня : постанова Кабінету Міністрів від 14.03.2018 р. № 223. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення : 01.06.2022).
3. Про затвердження Типового положення про регіональну та місцеву комісію з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів від 17.06.2015 р. № 409. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення : 05.06.2022).
4. Про затвердження Загального положення про спеціальну Урядову комісію з ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру і Загального положення про спеціальну комісію з ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру регіонального, місцевого та об'єктового рівня : постанова Кабінету Міністрів від 14.06.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/843-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення : 01.06.2022).
5. Про затвердження Положення про штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та Видів оперативно-технічної і звітної документації штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації : наказ МВС від 26.12.2014 р. № 1406. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-15#Text> (дата звернення : 07.06.2022).
6. Сайт електронного журналу «Надзвичайна ситуація+». URL : <https://ns-plus.com.ua/2019/05/13/informatsijno-analitychna-dovidka-pro-nadzvyčajni-sytuatsiyi-u-kvitni-2019-roku/> (дата звернення : 07.06.2022).

ТЕМА 10

Освіта дорослих та післядипломна освіта – сучасні аспекти

План

10.1 Законодавче поле функціонування сучасної системи освіти України.

10.2 Мета, види, завдання, функції освіти дорослих.

10.3 Форми надання освіти дорослим. Самоосвіта як один зі шляхів неперервної освіти дорослих.

10.4 Післядипломна освіта як система підвищення кваліфікації.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

10.1 Законодавче поле функціонування сучасної системи освіти України

Сучасна система освіти України ґрунтується на конституційних нормах, міжнародних договорах, стратегічних документах розвитку освіти (концепціях, доктринах, програмах тощо), указах і розпорядженнях парламенту та голови держави, рішеннях вищого органу виконавчої влади, наказах і розпорядженнях центрального органу державної виконавчої влади, який здійснює керівництво у сфері освіти тощо [2].

Сфера освіти і науки та державна політика в ній відіграє вирішальну роль у забезпеченні розвитку суспільства.

Освіта в Україні завжди належала до пріоритетних напрямів розвитку.

У стратегічному розвитку змісту освіти в Україні закладено принцип одночасного використання її і як інструмента, і як засобу реалізації загальнонаціональних інтересів і пріоритетів держави.

Серед основних джерел сучасного міжнародного освітнього права, які становлять основу державної політики України у сфері вищої освіти, слід відзначити насамперед документи, прийняті ООН та її спеціалізованими установами, а також регіональними міжнародними організаціями, зокрема це «Загальна декларація прав людини» [4], «Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права» [14], «Європейська конвенція прав людини» [3], «Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи й практичні заходи» [1], «Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти» [9] та інші.

Україна, як і інші держави світу, є учасником освітніх програм ЮНЕСКО. Варто зауважити, що ЮНЕСКО є єдиною міжнародною організацією з питань освіти, в якій задіяна вся світова спільнота.

У межах цієї організації приділяється увага усім освітнім рівням, починаючи від початкової та завершуючи післядипломною освітою дорослих.

Особливістю діяльності цієї організації є те, що вона визначає пріоритети сучасної освіти, формує глобальну політику з цього питання у світі, а також опікується поточними проблемами, зокрема розробляє дієві методики, надає практичні рекомендації та необхідну допомогу.

На сучасному етапі в центрі уваги освітянської спільноти знаходиться Інчхонська декларація ЮНЕСКО «**Освіта 2030: Забезпечення загальної інклюзивної і справедливої якісної освіти та навчання впродовж життя**» (2015 р.) [7; 8].

Розглянемо основні державні документи у сфері освіти. Конституція як основний закон України закріплює фундаментальні права кожного громадянина. Насамперед це:

– «Право на освіту», яке гарантує «можливість отримати освіту для кожної людини, незалежно від її статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, стану здоров'я та інших обставин. Це право забезпечується розгалуженою мережею закладів освіти, відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання відповідно до здібностей та інтересів громадян, різними формами навчання» [10, ст. 53];

– для дорослого населення, що працює у сфері науки, важливою також є стаття «*Гарантії свободи наукової й технічної творчості та розвитку науки*» [10, ст. 54].

Закон України «Про освіту» є основоположним чинним нормативним документом, за допомогою якого регулюються правові відносини у цій сфері. Цей Закон прописує, закріплює і регулює правові, організаційні, фінансові та інші важливі питання функціонування системи національної освіти.

Для системи вищої освіти в Україні основним документом є Закон України «**Про вищу освіту**» [19], прийнятий 1 липня 2014 р. З початком набрання чинності цього Закону в Україні було запроваджено триступеневу систему вищої освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії), що стала одним з елементів створення європейського простору вищої освіти в Україні.

Окрім згаданих, важливим документом у сфері освіти є «**Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки**» [21].

У цьому державному документі визначено напрями розвитку системи вищої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства та економіки країни та її основні характеристики, що повинні бути сформовані до 2032 року.

Ознакою сучасності є те, що Стратегія включає опис проблем, що спричинили її прийняття, серед інших названо недостатню ефективність системи вищої освіти, недотримання послідовності у реалізації державної політики та непослідовність в управлінні системою вищої освіти, невідповідність мережі закладів вищої освіти потребам держави; розрив між системою вищої освіти та ринком праці тощо.

Після вивчення проблемних питань проаналізовано поточний стан справ, обґрунтовано необхідність розв'язання виявлених проблем, визначено пріоритети розвитку вищої освіти в Україні [21].

Тож, у державних документах розкрито обов'язок держави щодо забезпечення основних напрямів діяльності освітніх установ, акцентовано на використанні національних особливостей освіти та виховання, рівних можливостях для здобуття якісної освіти, визначено шляхи забезпечення безперервності освіти, навчання впродовж життя, підкреслено необхідність застосування інформаційних технологій в освіті тощо.

Однак, незважаючи на досить міцну законодавчу базу, очевидним є факт, що сьогодні українська освіта знаходиться на досить низькому рівні, а впровадження основних світових ініціатив ще тільки набирає обертів.

Отже, важко поки що задовольняти запити як окремо взятої людини, так і вимоги суспільства загалом.

Для забезпечення сучасних вимог до освіти на всіх рівнях – від дошкільної до вищої та освіти дорослих – необхідні якісні зміни у цій сфері.

Важливим для руху в цьому напрямі було прийняття у 2017 р. нового Закону **«Про освіту»** [18]. Це стало початком реформування цієї галузі. Так, 2018 р. розпочато впровадження концепції «Нової української школи», а в 2020 р. в Україні започатковано глибинну реформу вищої освіти, що охоплює майже всі ланки її діяльності, зокрема й наукову, яка сьогодні знаходиться в стагнації.

Для наближення цієї галузі до світових стандартів та її інтеграції в освітній та дослідницький простір Європейського Союзу важливо насамперед змінити систему підготовки вчених, що дозволить покращити якість їхніх наукових розвідок та скоротити розрив між дослідженнями та впровадженням їх результатів.

Загалом у сучасній реформі освіти визначено п'ять пріоритетних напрямів, які перераховано на рис. 10.1.1.

*Рисунок 10.1.1 – Пріоритетні напрями реформи освіти в Україні
Джерело: розробка автора на основі [23]*

Основна мета реформи – перетворення української освіти «на інноваційне середовище, в якому учні й студенти набувають ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, а науковці мають можливості та ресурси для проведення досліджень, що безпосередньо впливатимуть на соціально-економічний та інноваційний розвиток держави» [23].

Якщо говорити про окремих пріоритет, а саме – про пріоритет **«Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих»**, то тут метою є досягнення такого рівня освіти, який би давав можливість випускникам закладів вищої освіти бути конкурентоспроможними фахівцями на ринку праці, які матимуть сучасні знання, вмітимуть вирішувати комплексні завдання, матимуть змогу створювати висококласні та інноваційні інтелектуальні продукти та поділятимуть цінності вільного демократичного суспільства [23].

Одним з важливих кроків для покращення системи освіти дорослих в Україні, є розроблення законопроекту **«Про освіту дорослих»** (№ 7039 від 10.02.2022), що створюватиме зрозумілі умови для безперешкодного навчання протягом життя.

Підсумовуючи, зауважимо, що на розвиток та якість освіти в державі впливає соціальний клімат, економічні, політичні, правові, екологічні, демографічні галузеві, інституціональні фактори.

Тож важливою умовою ефективності та життєздатності цієї сфери є врахування і під час розроблення, і під час реалізації державної політики в галузі освіти різних аспектів – об'єктивних, суб'єктивних, внутрішніх, зовнішніх тощо.

Такий підхід дасть можливість побачити та вчасно спрогнозувати результат впливу змін на систему освіти. Сучасні освітні процеси в Україні дають підстави говорити про прийняття нашою державою світових стандартів та пріоритетів у цій сфері, а їх впровадження – це лише питання часу.

10.2 Мета, види, завдання, функції освіти дорослих

Що таке освіта дорослих? Сьогодні поняття «освіта дорослих» є невід'ємною складовою концепції «Освіта впродовж життя», або «Безперервна освіта», яка прийшла на зміну концепції «Освіта на все життя». Освіта впродовж життя трактується як *«найбільш універсальна та включає всі форми освіти дорослих (сімейну, шкільну, вищу, продовжену професійну, суспільну тощо)»* [11]. Цей термін не має точно визначеного змісту. За своєю суттю це більше загальнокультурний термін, який допомагає визначити нову парадигму освіти, що базується на поступовому відході від поетапної ступеневої системи освіти та наближенні до індивідуальної.

На сучасному етапі розвитку суспільства відбувається перехід від концепції «освіти на все життя» до концепції «освіти впродовж життя». Провідними принципами цієї нової парадигми є:

- нові базові вміння для всіх з метою забезпечення неперервного доступу до освіти, одержання й оновлення вмінь, необхідних в інформаційному суспільстві;
- збільшення інвестицій у людські ресурси;
- інноваційні методики викладання та учіння для системи неперервної освіти;
- нова система оцінювання набутої освіти з метою врахування та визнання результатів неформальної та інформальної освіти;
- розвиток наставництва та консультування з метою забезпечення вільного доступу до інформації про освітні можливості людини у всьому світі тощо [11].

Концепція безперервної освіти була вироблена й поширена ЮНЕСКО в 60-ті рр. ХХ ст. Уточнення до неї і основні положення були опубліковані в 1972 р під назвою «Вчитися бути». Сенс цієї концепції зводився до того, що все життя людини розглядалося як процес безперервної освіти.

У 90-ті рр. ХХ ст. питання безперервної освіти отримали продовження. Так, 5–9 березня 1990 року була проведена представницька конференція щодо освіти для всіх, її засновниками стали секретаріат Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Програма розвитку ООН (ПРООН), ЮНЕСКО та Всесвітній банк.

У 1994 році була створена міжнародна комісія при ЮНЕСКО щодо розвитку освіти в ХХІ ст.

Ця комісія сформулювала поняття «освіта протягом життя» і пояснила його як постійний процес, що супроводжує людину протягом усього життя, починаючи з дитячого садочка, далі – в школі, в сім'ї, на відпочинку тощо [13].

Щорічно під егідою ЮНЕСКО з метою вироблення міжнародних підходів до розвитку освіти проводиться Всесвітній освітній форум.

Найважливішим досягненням форуму, який проходив у місті Інчхоні (Південна Корея, 2015 р.), стало ухвалення Інчхонської декларації **«Освіта-2030: забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти та навчання протягом усього життя для всіх»** [7], що заклала основоположні принципи для глобального розвитку освіти до 2030 року.

За таких умов освіта перетворюється із засобу на мету розвитку людини.

Її завданням стає створення можливостей для кожного формувати вміння, необхідні для виконання різних функцій – самовираження, самореалізації, розвитку соціальних зв'язків, вироблення умінь діяти відповідно до ситуації.

Окреме особливе місце в усіх цих процесах належить освіті дорослих. Згідно з термінологічним словником, освіта дорослих – це *«цілеспрямований процес розвитку і виховання особистості шляхом реалізації освітніх програм і послуг, здійснення освітньо-інформаційної діяльності в межах та поза межами загальної середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти»* [11].

У статті 18 Закону України **«Про освіту»** зазначено, що *«освіта дорослих, що є складовою освіти впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки»* [18].

Також у п. 3 цієї статті вписано складники освіти дорослих, які наведено на рис.10.2.1.

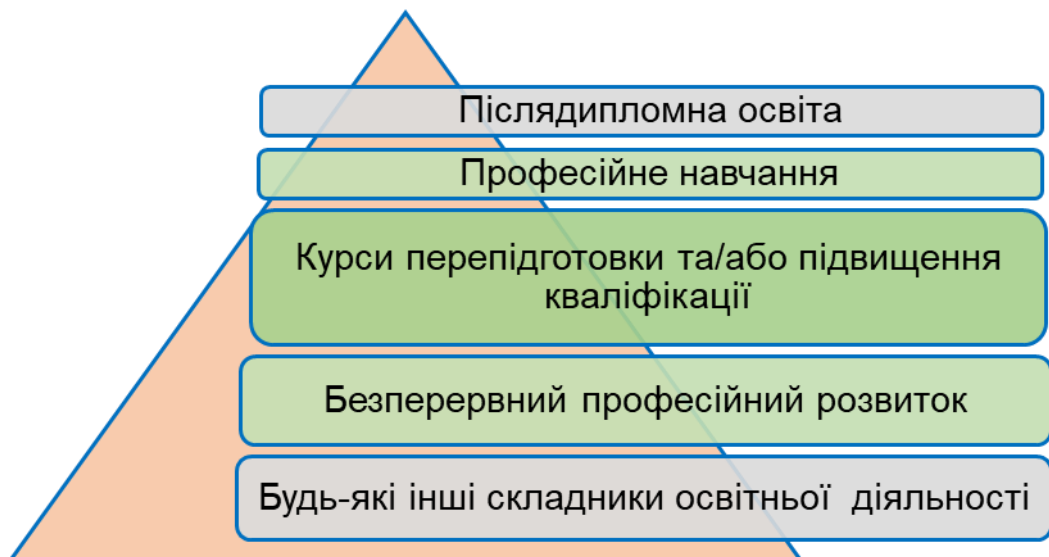

Рисунок 10.2.1 – Складники освіти дорослих

Джерело: розробка автора на основі [18]

Отже, освіта дорослих як складова освіти впродовж життя базується на трьох основних підвалинах. Це є:

- навчання грамотності в широкому сенсі;
- професійне навчання;
- загальнокультурна додаткова освіта, не пов'язана із трудовою діяльністю [15].

Освіта дорослих спрямована на всебічний та гармонійний розвиток особистості, яка відповідає певним критеріям сучасності.

Основні завдання освіти дорослих наведено на рис.10.2.2.

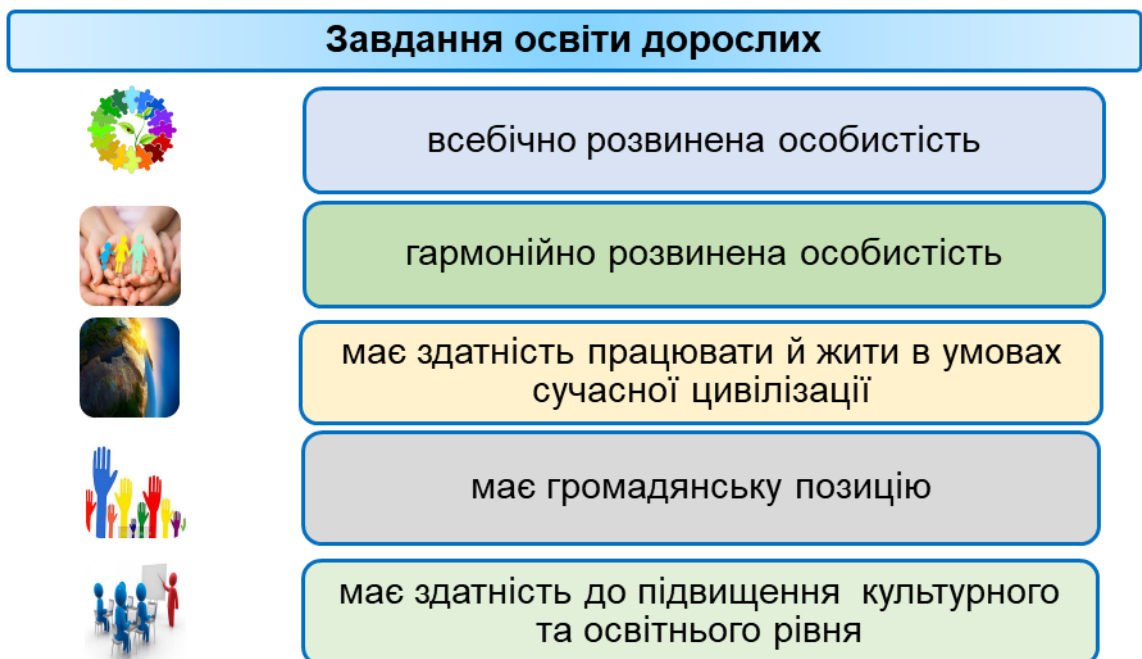

Рисунок 10.2.2 – Основні завдання системи освіти дорослих

Джерело: розробка автора на основі [15]

Відповідно до завдань освіта дорослих виконує різні функції, основні з них наведено на рис. 10.2.3.

Рисунок 10.2.3 – Функції освіти дорослих

Джерело: розробка автора на основі [12]

Розглянемо ці функції детальніше.

– адаптивна – пристосування до нових вимог життя в суспільстві, що динамічно змінюється;

– компенсувальна – відтворення освітніх можливостей, які раніше були відсутні або втрачені;

– розвивальна – збагачення діяльнісних можливостей людини та її духовного світу;

– аналітична – дослідження й аналіз чинників, що впливають на потребу громадян у неперервній освіті;

– перетворювальна – зміна освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня особи впродовж життя, а також інтелектуального та культурного рівня суспільства;

– прогностична – наукове передбачення розвитку особи й суспільства;

– комунікативна – передавання соціального досвіду від покоління до покоління;

– заохочувальна – стимулювання освітніх потреб людини [12].

Цей перелік функцій звичайно не є остаточним. Освіта дорослих охоплює величезну аудиторію, тому це явище є багатофункціональним.

В освіті дорослих виокремлюють кілька видів. Так, ЮНЕСКО визнає такі основні види освіти дорослих:

Формальна освіта. Це освіта, яка має визначені та встановлені державою і суспільством форми, характеризується участю дорослих в освітніх програмах, після закінчення яких видається документ встановленого зразка (сертифікат, диплом), що дає право займатися оплачуваною професійною діяльністю за спеціальністю, обіймати більш високу посаду, продовжувати та удосконалювати свої професійні знання та навички упродовж життя. Здійснюється у спеціальних навчальних установах та організаціях за офіційно встановленими і визнаними державними стандартами.

Неформальна освіта. Здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером і зазвичай не підтверджується наданням документа. У розвинених країнах, як правило, система неформальної освіти займає один і той самий щабель, що й формальна, а іноді й вищий за значимістю, оскільки саме тут людина опиняється в оптимальних умовах для розвитку свого творчого потенціалу.

Інформальна освіта. Це неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід); неорганізоване опанування інформації, що зазвичай не має цілеспрямованості [11].

Оцінивши та зрозумівши значення освіти неформальної та інформальної, їх було внесено у 2017 р. до Закону України «Про освіту» [18]. Зокрема, у статті 8 вписано їх види та надано визначення.

Процитуємо ці положення:

1. Особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів.

2. Формальна освіта – це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою.

3. Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій.

4. Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям [18].

Тож сучасна освіта впродовж життя в Україні має три види навчання: формальне (formal), неформальне (non-formal) та інформальне (informal). Ці види навчання охоплюють всі вікові категорії від дітей (дошкільного і шкільного віку), підлітків, до дорослих та літніх людей.

Отже, зважаючи на важливі завдання, які покладаються на освіту дорослих в сучасному світі, та функції, які вона виконує, задля задоволення культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих з урахуванням динамічних змін у соціально-культурному та економічному розвитку суспільства на сучасному етапі України доцільно:

- 1) оновити законодавчу базу України;
- 2) розробити й ухвалити Закон України **«Про освіту дорослих»**;
- 3) впровадити комплексний підхід до освіти дорослих;
- 4) здійснити моніторинг культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих та якості наданих освітніх послуг;
- 5) підготувати педагогічний персонал для роботи з дорослими;
- 6) налагодити міжвідомчу взаємодію, соціальне партнерство тощо [15].

До зазначеного вище можна ще додати необхідність створення національної комісії з проблем розвитку освіти дорослих в Україні, яка б вивчила передовий світовий досвід та останні досягнення української педагогіки для їх узагальнення та підготовки конкретних кроків, спрямованих на удосконалення цього напрямку діяльності.

Виконання цих завдань дасть можливість вивести національну освіту для дорослого населення на якісно новий рівень та наблизити її до кращих світових зразків.

10.3 *Форми надання освіти дорослим. Самоосвіта як один зі шляхів неперервної освіти дорослих*

Відповідно до статті 9 Закону України **«Про освіту»** *«особа має право здобувати освіту в різних формах або поєднуючи їх»* [18].

Основні сучасні форми надання освіти, зокрема й дорослим, наведені на рис. 10.3.1.

ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ								
Інституційна				Індивідуальна			Дуальна	Змішана
очна(денна, вечірня)	заочна	мережева	дистанційна	екстернатна	сімейна (домашня)	педагогічний патронаж	на робочому місці	

Рисунок 10.3.1 – Форми здобуття освіти

Джерело: розробка автора на основі [18]

Опис змісту кожної з цих форм подано в Законі України «Про освіту» [18] та закріплено юридично. Витяг із Закону подано нижче.

Очна (денна, вечірня) форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі.

Заочна форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти шляхом поєднання очної форми освіти під час короткочасних сесій і самостійного оволодіння освітньою програмою у проміжку між ними.

Дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Мережева форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах.

Екстернатна форма здобуття освіти (екстернат) – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, за яким освітня програма повністю засвоюється здобувачем самостійно, а оцінювання результатів навчання та присудження освітньої кваліфікації здійснюються відповідно до законодавства.

Сімейна (домашня) форма здобуття освіти – це спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства.

Педагогічний патронаж – це спосіб організації освітнього процесу педагогічними працівниками, що передбачає забезпечення ними засвоєння освітньої програми здобувачем освіти, який за психофізичним станом або з інших причин, визначених законодавством, зокрема з метою забезпечення доступності здобуття освіти, потребує такої форми.

Здобуття освіти на робочому місці – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою (як правило, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти) відбувається на виробництві шляхом практичного навчання, участі у виконанні трудових обов'язків і завдань під керівництвом фахівців-практиків, залучених до освітнього процесу.

Дуальна форма здобуття освіти – це спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктах освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору [18].

Окрім визначених Законом форм здобуття освіти, сьогодні активно впроваджується в навчальний процес змішане навчання.

Змішане навчання – можна визначити як різновид гібридної методики, коли відбувається поєднання онлайн-навчання, традиційного та самостійного навчання. Така освітня технологія передбачає поєднання навчання з участю викладача (обличчям до обличчя) та онлайн-навчання, воно припускає елементи самостійного контролю здобувачем освіти того яким чином, коли, де та з якою інтенсивністю він буде навчатися, а також уміння поєднати його досвід навчання з викладачем як офлайн, так і онлайн, та самостійно.

У середовищі українських освітян домінує прагматичне бачення, що змішане навчання – це поєднання безпосередньої (на місці) та опосередкованої (через можливості онлайн-навчання) форм взаємодії здобувачів освіти й педагогічних працівників [6].

На сьогодні в українському законодавстві цей термін ще не має юридичного пояснення. Це спричиняє проблеми з його розумінням та чітким розмежуванням з іншими як класичними, так і новітніми формами навчання.

Термін «змішане навчання» (в англійській літературі – blended або hybrid learning) по-різному тлумачиться в науковій літературі. Зазвичай він використовується у значенні, яке надано вище. Сама ж концепція такого навчання з'явилася ще в 1990-х як протиположна онлайн-навчанню, проте вивчати та впроваджувати її почали лише з 2000 р. [6].

Стрімкий перехід освіти до змішаного навчання останнім часом зумовлений декількома факторами, а саме:

- змінами в молодіжному середовищі (покоління людей, які не уявляють свого життя без смартфонів та Інтернету);
- технічним прогресом;

– відповідною зміною педагогічних підходів (навчати «традиційно» стає все менш ефективно) [6].

Освіта дорослих, як зазначено вище, може бути формальною, неформальною чи інформальною. Так, найбільш зрозумілою та розгалуженою на сучасному етапі є формальна освіта дорослих.

У її межах використовуються усі розглянуті вище форми навчання. Слід зауважити, що саме формальна освіта в Україні тривалий час була єдиною, що визнавалася офіційно, інші дві практично не бралися до уваги. Однак останнім часом завдяки поширенню концепції «освіта впродовж життя» неформальна та інформальна освіта стають рівноправними учасниками процесу навчання.

Неформальна освіта дорослих сьогодні в Україні набуває поширення. Вона здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях. Вона реалізується за допомогою очної або дистанційної форми. Очна форма зазвичай використовує: тренінги, майстер-класи, семінари, майстерні тощо. Дистанційна форма навчання зазвичай організовується за допомогою дистанційних курсів, вебінарів.

Інформальна освіта, або ж самоосвіта, у сучасному світі завойовує все більше прихильників.

Серед її особливостей є те, що таке навчання не обов'язково має мету та структуру, після його завершення особа не завжди отримує документальне підтвердження, і все ж воно спрямоване на удосконалення та розширення професійних компетентностей та є одним з ключових «soft skills» сучасної людини.

До форм інформальної освіти належить самостійний перегляд відеолекцій, відеоуроків, онлайн-консультації, відвідування тематичних лекцій, театрів, музеїв тощо, неформального спілкування з рідними, друзями, колегами, незнайомими людьми, читання спеціалізованої літератури, перегляд розвивальних інтелектуальних теле-, радіопередач, відео тощо.

Відповідно до термінологічного визначення *«Самоосвіта дорослих – це система навчання відповідно до власних освітніх цілей за мінімальною участі інших осіб, самотужки; здобуття знань самостійним навчанням поза навчальним закладом, переважно без допомоги педагога. Самоосвіта стає формою неперервної освіти та впливає на постійне удосконалення особистості»*.

У відповідності до соціального статусу й соціальних ролей особистості виокремлюють такі види самоосвіти: професійна, політична, правова, економічна, релігійна, художньо-естетична, етична, загальнокультурна тощо» [11].

На думку науковців, основними функціями самоосвіти є екстенсивна, компенсаторна, методологічна, комунікативна, психотерапевтична, розвивальна тощо [11]. Ці функції переважно відповідають загальним функціям освіти дорослих, які ми розглянули вище.

Безперечно, в основі самоосвіти лежить бажання особистості досягти вищого рівня у своєму професійному розвитку.

Науковці також аналізують поняття *«професійний саморозвиток дорослих»*, трактуючи його як *«свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня професійної компетентності особистості, розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку»*.

В основу професійного саморозвитку покладено механізм постійного подолання суперечностей між реальним рівнем професіоналізму («Я-реальне-особистісне», «Я-професійне-дієве») та уявним («Я-професійне-нормативне») [11].

Отже, сучасна освіта в Україні має усі види навчання: формальне (formal), неформальне (non-formal) та інформальне (informal), що відповідає принципам освіти «впродовж життя».

Це відкриває можливості для навчання в будь-якому віці: у всі вікові періоди дітей дошкільного, шкільного віку, підлітків, а також дорослих і літніх людей.

Мета такої неперервної освіти полягає в тому, щоб забезпечити необхідний всебічний розвиток особистості протягом життя, дати їй можливість за потреби підвищувати свій професійний рівень та свою соціальну адаптацію в суспільстві; постійно розвивати свої здібності та можливості.

10.4 Післядипломна освіта як система підвищення кваліфікації

Основним призначенням післядипломної освіти є удосконалення професійного рівня та кваліфікаційних ознак дорослої людини.

За визначенням сучасних українських дослідників **післядипломна освіта** – це *«спеціалізоване вдосконалення освіти і професійної підготовки особистості шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності та професії на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду»* [11]. В українському законодавчому полі юридичне трактування цього поняття знаходимо у статті 18 Закону України **«Про освіту»**.

Зокрема, зазначено, що *«Післядипломна освіта передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду»* [18].

У цьому ж Законі визначено й різновиди післядипломної освіти. Їх перелік наведено на рис.10.4.1.

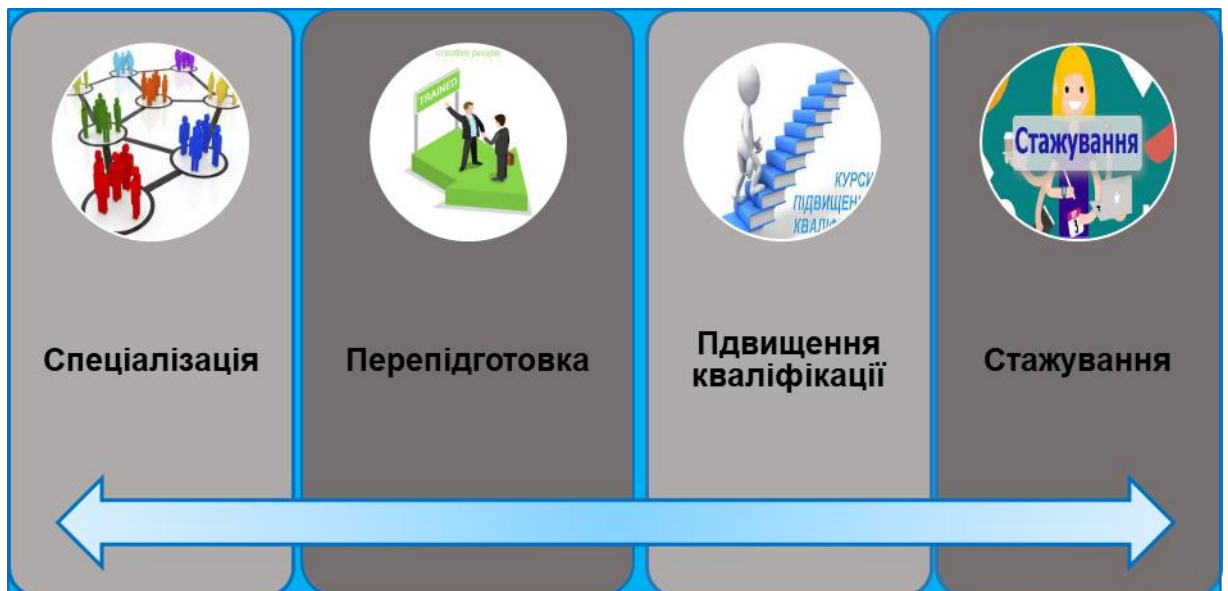

Рисунок 10.4.1 – Види післядипломної освіти

Джерело: розробка автора на основі [18]

Зміст та наповнення кожного з цих різновидів також юридично зафіксовано в Законі, де зазначено, що «післядипломна освіта включає:

- спеціалізацію – профільну спеціалізовану підготовку з метою набуття особою здатності виконувати завдання та обов’язки, що мають особливості в межах спеціальності;
- перепідготовку – освіту дорослих, спрямовану на професійне навчання з метою оволодіння іншою (іншими) професією (професіями);
- підвищення кваліфікації – набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань;
- стажування – набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов’язків у певній професійній діяльності або галузі знань [18].

В Україні підвищення кваліфікації є частиною загальної системи освіти, що орієнтована на принципи модерної концепції «освіта протягом життя».

Головна мета підвищення кваліфікації, на думку науковців, є «забезпечення відповідності фахової і посадово-функціональної компетентності працівників потребам і вимогам суспільства на конкретно-історичному етапі соціально-економічного розвитку українського суспільства та інтегративних процесів у всесвітньому просторі.

Підвищення кваліфікації фахівців передбачає збільшення міри й усвідомлення фахових завдань та способів їх розв’язання у певній галузі продуктивної діяльності» [11].

Дещо по-іншому трактують це поняття за кордоном.

Так, в англomовних джерелах поняття «післядипломна освіта» перекладається як «postgraduate education» і трактується як освіта, що здобувається після отримання першого ступеня вищої освіти, тобто бакалавра. Тож, післядипломна кваліфікація розглядається як наступний вищий рівень освіти, який дає право на отримання звання магістра чи доктора, а не є лише формальним розширенням навичок у межах отриманого фаху чи перепідготовки. Відповідно таке трактування не співпадає з визначенням цього поняття в українському законодавстві.

Для прикладу, процитуємо Закон України «Про вищу освіту» [19], де, зокрема, зазначається, що після проходження післядипломної освіти слухачеві видається «документ про післядипломну освіту», а не присуджується науковий ступінь, наприклад, магістра чи доктора. Хоча в цьому Законі допускається, що пройшовши перепідготовку можна отримати «відповідний документ про вищу освіту» [19].

Отже, із зазначеного випливає, що на цей час в Україні ще не врегульовано остаточно питання післядипломної освіти. На думку фахівців, для завершення цього процесу важливо розробити та ухвалити Закон України «Про післядипломну освіту». На сьогодні є лише проект такого Закону, який було розроблено у 2014 році.

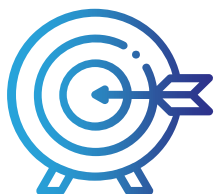
Висновок до теми. Професійно-технічна, вища, післядипломна освіта пов'язані з набуттям особою професійних знань та навичок, що дає змогу їй бути конкурентоспроможною на ринку праці. У швидкоплинному інформаційному та постінформаційному світі безперервність освіти на принципах єдності її формальної, неформальної та інформальної складових надає можливість дорослій освіченій людині не втрачати своїх професійних компетентностей, постійно їх модернізувати та бути сучасною.

Важливе питання сьогодення в тому, щоб чітко та зрозуміло врегулювати взаємодію між особистістю та підприємствами, службою зайнятості, професійними асоціаціями, громадськими організаціями тощо на системній основі. Цьому може посприяти відшліфована та затверджена на державному рівні законодавча база.

В умовах сучасних викликів, які спричинені об'єктивними причинами, – зокрема карантинні обмеження через поширення Covid-19 і початок повномасштабної війни на території України – серед іншого, актуальними є питання організації онлайн-освіти, недостатнього фінансування та неефективного використання ресурсів освіти тощо.

Однозначно, вирішення цих та інших питань потребуватиме подальшої трансформації усіх ланок освітньої системи України, зокрема модернізації як формальної, так і неформальної та інформальної освіти, що має базуватися на найкращих зарубіжних зразках освітніх систем з урахуванням.

Компетентності після вивчення теми

Володіти основною термінологією теми.
Розуміти особливості освіти дорослих та використовувати отримані знання у своїй професійній діяльності.
Використовувати на практиці можливості освіти протягом життя.
Організовувати самоосвіту.
Удосконалювати можливості післядипломної освіти безпосередньо на своєму робочому місці.

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Освіта – це: 1. Сукупність знань, здобутих у процесі навчання. 2. Піднесення рівня знань; навчання. 3. Загальний рівень знань (у суспільстві, державі тощо). 4. Письменність, грамотність.

Освіта дорослих – це «цілеспрямований процес розвитку і виховання особистості шляхом реалізації освітніх програм і послуг, здійснення освітньо-інформаційної діяльності в межах та поза межами загальної середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти.

Освіта протягом життя – постійний процес, що супроводжує людину протягом усього життя, починаючи з дитячого садочка, далі – в школі, в сім'ї, на відпочинку тощо.

Формальна освіта – це освіта, яка має визначені та встановлені державою і суспільством форми, характеризується участю дорослих в освітніх програмах, після закінчення яких видається документ встановленого зразка (сертифікат, диплом), що дає право займатися оплачуваною професійною діяльністю за спеціальністю, обіймати більш високу посаду, продовжувати та удосконалювати свої професійні знання та навички упродовж життя. Здійснюється у спеціальних навчальних установах та організаціях за офіційно встановленими і визнаними державними стандартами.

Неформальна освіта – це освіта, що здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером і зазвичай не підтверджується наданням документа.

Інформальна освіта – це неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід); неорганізоване опанування інформації, що зазвичай не має цілеспрямованості.

Очна (денна, вечірня) форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі.

Заочна форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти шляхом поєднання очної форми освіти під час короткочасних сесій і самостійного оволодіння освітньою програмою у проміжку між ними.

Дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Мережева форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах.

Екстернатна форма здобуття освіти (екстернат) – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, за яким освітня програма повністю засвоюється здобувачем самостійно, а оцінювання результатів навчання та присудження освітньої кваліфікації здійснюються відповідно до законодавства.

Сімейна (домашня) форма здобуття освіти – це спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства.

Педагогічний патронаж – це спосіб організації освітнього процесу педагогічними працівниками, що передбачає забезпечення ними засвоєння освітньої програми здобувачем освіти, який за психофізичним станом або з інших причин, визначених законодавством, зокрема з метою забезпечення доступності здобуття освіти, потребує такої форми.

Здобуття освіти на робочому місці – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою (як правило, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти) відбувається на виробництві шляхом практичного навчання, участі у виконанні трудових обов'язків і завдань під керівництвом фахівців-практиків, залучених до освітнього процесу.

Дуальна форма здобуття освіти – це спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктах освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору.

Змішане навчання – це поєднання безпосередньої (на місці) та опосередкованої (через можливості онлайн-навчання) форм взаємодії здобувачів освіти й педагогічних працівників. Різновид гібридної методики, коли відбувається поєднання онлайн-навчання, традиційного та самостійного навчання.

Професійний саморозвиток дорослих – це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня професійної компетентності особистості, розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку.

Післядипломна освіта – спеціалізоване вдосконалення освіти і професійної підготовки особистості шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності та професії на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду

Питання та завдання для самодіагностики

1. Опрацюйте теоретичний матеріал та виконайте тестові завдання.

Завдання 1. Поєднайте терміни з їхніми визначеннями:

а) спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти з навчанням на робочих місцях;

б) освітня технологія, яка передбачає поєднання навчання з участю викладача та онлайн-навчання;

в) індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі;

г) спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності.

- 1) мережева форма здобуття освіти;
- 2) дистанційна форма здобуття освіти;
- 3) дуальна форма здобуття освіти;
- 4) змішане навчання.

Завдання 2. Виберіть правильний варіант відповіді: Інформальна освіта – це :

а) освітня технологія, яка передбачає поєднання навчання з участю викладача та онлайн-навчання;

б) спеціалізоване вдосконалення освіти і професійної підготовки особистості шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок;

в) спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти з навчанням на робочих місцях;

г) це неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність.

Завдання 3. Згідно зі Статтею 18 Закону України «Про освіту» визначено видів післядипломної освіти:

- а) 5;
- б) 4;
- в) 3;
- г) 7.

Завдання 4. Розмістіть наведені нижче різновиди форм здобуття освіти у три групи:

- 1) інституційна;
- 2) індивідуальна;
- 3) дуальна;
- а) екстернатна;
- б) очна (денна, вечірня);
- в) сімейна (домашня);
- г) жодна з названих форм не належить до групи;
- д) педагогічний патронаж;
- е) дистанційна;
- є) на робочому місці (на виробництві);
- ж) мережева;
- з) заочна.

Завдання 5. Поєднайте назву документа з часом його ухвалення / затвердження:

- 1) «Національна доктрина розвитку освіти в Україні»;
- 2) Закон України «Про вищу освіту»;
- 3) Закон України «Про освіту»;
- 4) Інчхонська декларація ЮНЕСКО «Освіта 2030: Забезпечення загальної інклюзивної і справедливої якісної освіти та навчання впродовж життя».

а) 2015 р.; б) 2002 р.; в) 2014 р.; г) 2017 р.

Завдання 6. Ознайомтеся із сайтом збірника наукових праць «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи» [редкол. Л.Б. Лук'янова (голова), Аніщенко О.В. (заступник голови) та ін.]; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Київ.

Завдання 7. Опрацюйте статтю Пуховської Л.П. «Європейські стратегії, підходи і моделі розвитку освіти дорослих» (Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2021. Вип. 2 (20). URL : <http://www.adult-education-journal.com.ua/index.php/aej/article/view/179/141>).

Завдання 8. Підготуйте два тестові завдання за матеріалом статті.

Завдання 9. Перегляньте презентацію «Освіта дорослих в Україні». Сайт «Всеосвіта». URL : <https://vseosvita.ua/library/osvita-doroslih-v-ukraini-379343.html>

Список використаних джерел

1. Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття : підходи і практичні заходи. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (м. Париж, 5–9 жовтня 1998 року) : вебсайт. URL : http://books.zntu.edu.ua/book_info.pl?id=160592 (дата звернення : 06.06.2022).

2. Губерська Н. Л. Сучасний стан та тенденції розвитку державної політики у сфері вищої освіти в Україні. URL : <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/154-suchasnyi-stand-ta-tendentsiiozvytkuderzhavnoi-polityky-u-sferi-vyshchoi-osvity-v-ukraini-huberska-n-l> (дата звернення : 06.06.2022).

3. Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97) : вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення : 06.06.2022).

4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. : вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення : 06.06.2022).

5. Змішане навчання – ключ до змін : вебсайт. URL : <http://www.gidromet.edu.kh.ua/Files/downloads/%D0%9A%D0%BB%D1%8E%D1%87%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD.pdf> (дата звернення : 06.06.2022).

6. Змішане навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Навчально-методичний посібник / Пасічник О., Єлфімова Ю., Чушак Х., Шинаровська О., Донець А. Київ : 2021. 92 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/2021/11/30/Zmish.navch.u.zakl.P-PT-O.30.11.pdf> (дата звернення : 06.06.2022).

7. Інчхонська декларація «Освіта-2030: забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти та навчання протягом усього життя для всіх» : вебсайт. URL : <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813M.pdf> (дата звернення : 06.06.2022).

8. Інчхонська декларація: концепція розвитку освіти до 2030 року : вебсайт. URL : <https://pon.org.ua/international/4171-inchxonska-deklaraciya-konserciya-rozvitku-osviti.html> (дата звернення : 06.06.2022).

9. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 р. : вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення : 06.06.2022).

10. Конституція України : станом на 1 червня. 2022 р. / *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення : 06.06.2022).

11. Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. Освіта дорослих : короткий термінологічний словник. Київ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 108 с. URL :

https://lib.iitta.gov.ua/7697/1/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%20%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B8%D1%85.pdf (дата звернення : 06.06.2022).

12. Марчук А. В. Андрагогіка : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 300 с.

13. Міжкультурна комунікація. 2017 : вебсайт. URL : https://stud.com.ua/90283/kulturologiya/mizhkulturna_komunikatsiya (дата звернення : 06.06.2022).

14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73) : вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення : 06.06.2022).

15. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови) ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nrk/Analitichnimaterialy/7-natsionalna-dopovid-pro-stan-i-rozvitok-osviti-v-ukraini.pdf> (дата звернення : 06.06.2022).

16. Ніколенко Л. Науково-методичний супровід формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2016/%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%9E.pdf (дата звернення : 06.06.2022).

17. Післядипломна освіта : вебсайт. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0 (дата звернення : 06.06.2022).

18. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. С. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення : 06.06.2022).

19. Про вищу освіту : Закон України : від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*, 2014. № 37–38. 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення : 06.06.2022).

20. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р., № 347/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. С. 860. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення : 06.06.2022).

21. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : розпорядження КМУ від 23.02.2022 р. № 286-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення : 06.06.2022).

22. Реформування освіти в Україні: державно-управлінський аспект : навч.-наук. вид. / Н. Г. Протасова, В. І. Луговий, Ю. О. Молчанова та ін. ; за заг. ред. Н. Г. Протасової. Київ ; Львів : НАДУ, 2012. 456 с.

23. Реформа освіти та науки: вебсайт. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> (дата звернення : 06.06.2022).

ТЕМА 11

Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців

План

11.1 Інформаційні технології, мультимедійні технології, інформаційно-комунікаційні технології в освіті.

11.2 Педагог та інформаційні технології.

11.3 Сучасні інформаційні технології та їх вплив на здоров'я людини і безпеку суспільства.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

11.1 Інформаційні технології, мультимедійні технології, інформаційно-комунікаційні технології в освіті

Доступ до якісної освіти є пріоритетним напрямом освітньої системи України. Одним із найважливіших питань, які сьогодні розглядаються та популяризуються в освіті є впровадження інформаційних технологій у навчально-виховний процес.

З огляду на це великого значення набуває впровадження інтерактивних методів навчання, яке є ефективним засобом в опануванні новітніх технологій, підвищенні ефективності навчання і якості знань, формуванні життєвої і професійної компетентності.

Інформаційні технології навчання потребують високого рівня професіоналізму, педагогічної майстерності педагога і систематичної, цілеспрямованої підготовки до проведення занять. З використанням інформаційних технологій можливості організації навчання розширюються, удосконалюється й виходять на якісно новий рівень.

Слід зауважити, що певною мірою всі педагогічні технології є інформаційними, оскільки навчально-виховний процес не можливий без обміну інформацією між викладачем і слухачем, а основу складає отримання і перетворення інформації.

Інформаційна технологія навчання – це педагогічна технологія, що застосовує спеціальні способи, програмні і технічні засоби для роботи з інформацією.

Основна задача – створення сприятливих умов для вільного доступу інформації, а комп'ютер повинен при цьому стати одним із важливих джерел інформації.

У розв'язанні цих проблем важливе місце відводиться комп'ютерному програмному забезпеченню освітнього процесу, а отже і мультимедійним технологіям.

Мультимедійною називають технологію, яка окреслює порядок розроблення, функціонування та застосування засобів обробки інформації.

Досить широке поширення мультимедійних проекторів дало змогу значно збільшити наочність завдяки використанню презентацій.

Звісно, комп'ютер не замінює педагогічного працівника, а є лише засобом здійснення педагогічної діяльності, його помічником.

Водночас якість і ступінь засвоєння матеріалу істотно зростає. Мультимедійні засоби навчання є перспективними і високоефективними.

Сучасний етап розвитку освіти характеризується масовим використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що потребує певних витрат на підготовку, відповідних знань та навичок роботи з різними програмними продуктами.

У результаті впровадження в роботу ІКТ підвищиться ефективність процесу навчання, активізується пізнавальна діяльність, рівень професійної майстерності педагогів, а головне – створиться єдине інформаційне освітнє середовище.

Отже, використання інформаційних технологій під час навчання – життєва необхідність, яка охоплює весь процес навчання, починаючи з доступу до інформації і закінчуючи перевіркою якості отриманих знань, дає змогу значно підвищити ефективність інформації завдяки її своєчасності, корисності, доступності, ефективного поєднання індивідуальної та колективної діяльності, методів і засобів навчання, організаційних форм навчального процесу.

11.2 Педагог та інформаційні технології

«В інформаційному світі виграє той, хто вміє та хоче отримувати нову інформацію та вчиться використовувати її собі на користь»

Елвін Тофлер

Інформаційні технології – це сукупність методів та програмно-технічних засобів, об'єднаних у технологічний ланцюжок, що забезпечує збирання, оброблення, зберігання, поширення та відображення інформації з метою зменшення трудомісткості процесів використання інформаційного ресурсу, а також підвищення їхньої надійності та оперативності.

Використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі дає змогу підвищити якість навчального матеріалу й підсилити освітні ефекти від застосування інноваційних педагогічних програм і методик, оскільки дає педагогам додаткові можливості для побудови індивідуальних освітніх траєкторій.

На сьогодні існує чимало педагогічних технологій, що надають можливість вирішувати різноманітні освітні завдання.

Для їх ефективного використання педагог постійно має самовдосконалюватися, працювати над тією методичною проблемою, яка стала предметом його особливого інтересу і є одним із ефективних способів підвищення педагогічної майстерності. Проблема самоосвіти педагога стала особливо актуальною в умовах інформаційного суспільства, де уміння знайти інформацію та працювати з нею є ключовими компетентностями.

Педагогічний працівник повинен постійно поповнювати свої знання з педагогіки, психології, методики викладання свого предмета, цікавитися новинками науки і техніки, бути сучасним і креативним. У пригоді стане глобальне джерело цієї інформації – мережа Інтернет.

Інтернет-освіта – освіта, що здійснюється з використанням ресурсів та технологій глобальної мережі «Інтернет».

Поняття «дистанційна освіта» є видовою відмінністю, більш строго регламентує техніко-технологічну специфіку навчання – використання мережі «Інтернет» (дистанційно можна навчатися не тільки через «Інтернет», а й за допомогою локальних мереж, відеозв'язку тощо). Більшість дієвих центрів навчання можна умовно розділити на три групи за ступенем «занурення» в Інтернет.

До першої групи належать заклади, вся робота яких будується виключно на інтернет-технологіях. Вибір навчального курсу, його оплата, заняття зі студентами, передавання контрольних завдань та їх перевірка, а також складання проміжних і фінальних іспитів здійснюються через Інтернет.

Подібних навчальних центрів, іноді іменованих «віртуальними університетами», не так багато через високі вимоги до апаратно-програмного оснащення і рівень підготовки персоналу, а також необхідність значних початкових фінансових вкладень.

Другу, найчисленнішу групу, складають навчальні заклади, що поєднують різні традиційні форми очного і дистанційного навчання з актуальними нововведеннями. Наприклад, деякі вузи частину своїх програмних курсів переводять у віртуальну форму, а центри дистанційного навчання, спираючись на інтернет-технології, у той же час не відмовляються від практики проведення очних екзаменаційних сесій. Варіантів може бути багато, але в кожному випадку комп'ютеризована лише частина навчального процесу.

До третьої групи належать навчальні центри, для яких Інтернет слугує лише внутрішнім комунікаційним середовищем. На своїх сайтах вони розміщують інформацію про навчальні програми (плани), семінари, а також бібліотечні каталоги.

З кожним днем онлайн-навчання стає все більше популярним не лише у світі, а й в Україні, адже завдяки різноманітним проектам всі охочі можуть стати студентами. Головне – це бажання вчитись та доступ до Інтернету. Наприклад, декілька онлайн-платформ, які пропонують безкоштовні курси з різних предметів. Деякі з них – українські проекти, у інших – наявні субтитри українською мовою.

Український сервіс Prometheus позиціонує себе як громадський проект масових відкритих онлайн-курсів. Завдяки цій платформі кожен в Україні незалежно від віку, соціального стану та місця проживання може стати студентом.

Тут ви знайдете безкоштовні навчальні курси університетського рівня від викладачів КНУ, КПІ та Києво-Могилянської академії.

Обравши тематику, з'являється можливість переглядати відеолекції, виконувати інтерактивні завдання, щоб перевірити набуті знання, та спілкуватись на форумі з іншими студентами й викладачами. За умови успішного виконання усіх завдань, студент отримує сертифікат про завершення курсу.

Навчатись можна в будь-який час, адже відеолекції, тести і форум доступні цілодобово. Все, що потрібно, – це інтернет на телефоні, комп'ютері чи планшеті [1].

Coursera – освітній проєкт, який пропонує своїм слухачам сотні безкоштовних онлайн-курсів з різних предметів від провідних американських університетів. У разі успішного закінчення, студент отримує сертифікат про проходження курсу.

Студенти самі обирають час для навчання, переглядають відеолекції, виконують домашні завдання та перевіряють виконані роботи інших студентів. Викладачі встановлюють мінімальну кількість балів, які має набрати студент, тому багато слухачів «відсіюються» під час навчання. Найкоротші курси тривають три тижні, найпоширеніші – шеститижневі, однак є й такі, які тривають 10 та більше тижнів.

Зважаючи на те, що відеолекції читають англійською мовою, найпопулярніші з них – субтитровані українською мовою.

EdEra (Education Era) – освітній проєкт, завдання якого – зробити навчання в Україні якісним та доступним. Усі курси тут безкоштовні, але після закінчення кожен охочий може віддячити проєкту.

До кожної лекції (коротких відео, запитань і завдань для кращого засвоєння матеріалу) додається супроводжувальний матеріал – конспект з ілюстраціями та поясненнями. Кожного тижня студенти здають домашнє завдання, а в кінці курсу – екзамен. Навчатись можна в будь-який зручний час, а успішність підтверджується сертифікатом.

ВУМ (Відкритий Університет Майдану) – дистанційна платформа громадянської освіти.

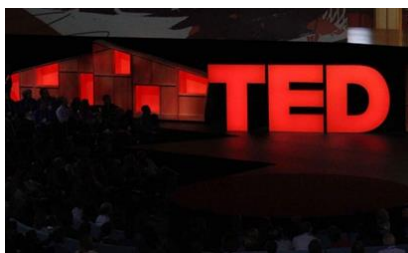
Онлайн-проєкт пропонує більше ніж 30 тем для безкоштовного навчання. Курси сформовані з відеолекцій, практичних завдань та контрольних запитань. Наявність форуму надає можливість спілкуватись з іншими студентами та викладачами.

Лекції читають провідні викладачі бізнес-шкіл, громадянського сектору, практики з бізнесу та соціальної сфери, а тому онлайн-курси пов'язані з такими напрямками, як персональний розвиток, реалізація потенціалу, підприємництво, формування відкритого суспільства в Україні. За умови успішного проходження обраного курсу, ви можете завантажити сертифікат.

Якщо ви поставили перед собою мету – вивчити іноземну мову, тоді вам в пригоді стане безкоштовна платформа Duolingo, у якій, до речі, є український інтерфейс. Навчання проходить в ігровій формі, з кожним рівнем завдання стають складнішими, а за їх виконання ви отримуєте «гроші» – лінготи.

За них можна купити перехід на вищий рівень або додатковий закритий. Більше уваги приділяється письмовим урокам та диктантам, розмовній мові – менше. Користувачі цієї онлайн-платформи можуть додавати друзів, щоб з ними змагались у вивченні мови.

TED (Technology, Entertainment, Design) - некомерційний проєкт, який щороку року в Единбурзі та Лонг-Біч збирає зі всього світу науковців, бізнесменів, політиків, активістів.

Мета конференції – поширити серед суспільства унікальні та цікаві ідеї.

Після конференції їхні промови з'являються на сайті TED, переглядати які може кожен охочий.

На сайті можна знайти понад дві тисячі відео, до більшості з яких є субтитри українською мовою, а деякі – вже озвучені. Неважливо, чим ви займаєтесь в житті, різноманітність тем на сайті вражає, а тому кожен зможе знайти цікаву для себе промову. Тут є відповідь на запитання, як отримати максимум від онлайн-освіти та багато іншого.

Новим та перспективним напрямом, який стрімко й динамічно продовжує розвиватись, є використання **хмарних технологій**.

Хмарні технології надають безліч можливостей здійснювати навчання онлайн, займатися самоосвітою у зручний час та у комфортних умовах, отримувати повноцінні консультації в режимі реального часу та в стислі терміни, вільно обмінюватися корисною інформацією, незважаючи на географічне місце розташування, і все це завдяки розміщенню необхідних матеріалів та відомостей на віддалених серверах та без прив'язки до стаціонарного комп'ютера.

Хмарні технології передбачають віддалену обробку і зберігання даних, у яких комп'ютерні ресурси і потужності надаються користувачеві як інтернет-сервіс.

Це дає змогу більш ефективно управляти підприємствами за рахунок централізації управлінської та облікової інформації, обробки та надійності зберігання даних [2].

Прикладом є сервіси електронної пошти Gmail, Meta.

Дистанційне навчання

Дистанційне навчання – сукупність сучасних технологій, що забезпечують доставлення інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) від тих, хто навчає (викладачів, визначних постатей у певних галузях науки, політиків), до тих, хто навчається (студентів чи слухачів).

Основними принципами дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія у процесі роботи, надання можливості самостійного освоєння досліджуваного матеріалу, навчатися на відстані, за відсутності викладача.

Основну роль у здійсненні дистанційного навчання відіграють сучасні інформаційні технології.

У ХХІ столітті доступність комп'ютерів та Інтернету роблять поширення дистанційного навчання ще більш простим і швидким. Інтернет став величезним проривом, значно більшим, ніж радіо і телебачення. З'явилася можливість спілкуватися і отримувати зворотний зв'язок від будь-якого слухача, де б він не перебував. Поширення «швидкого Інтернету» дало можливість використовувати онлайн-семінари (вебінари) для навчання.

В Україні датою офіційного початку запровадження дистанційного навчання можна вважати 21 січня 2004 року, коли наказом № 40 Міністерства освіти і науки України було затверджено «Положення про дистанційне навчання», яке поклало початок запровадженню нових технологій у галузі освіти.

Одним із перших великих центрів дистанційного навчання, що поширював свої матеріали через мережу «Інтернет» стала Хан-Академія. Її автор Салман Хан почав викладати у вільний доступ в мережі власні відеоуроки, що створював для своєї кухні. Згодом, коли уроки отримали неабияку популярність і мільйони переглядів в мережі «ЮТУБ» Хан створив окремий навчальний центр.

В Україні також є декілька прикладів великих навчальних центрів з дистанційною формою навчання. Одним з найбільших є Prometheus.

Відомо, що люди зазвичай запам'ятовують менше 10% від почутого, прочитаного, приблизно 30% від побаченого і більше 70% від того, що чують і бачать одночасно.

Саме тому презентація, яка поєднує ці впливи, є найефективнішим засобом донесення будь-якої інформації до людини.

Відтворення зображень (нерухомих і рухомих), тексту, звуку, ефективно управління цим процесом забезпечується сьогодні комп'ютеризованими засобами.

Тож важливою складовою сучасної презентації є демонстрування її учасникам спеціального попередньо підготовленого матеріалу, що реалізується з використанням сучасних комп'ютеризованих засобів (рис. 11.2.1)

Презентація (англ. presentation) – це процес ознайомлення слухачів з певною темою. Зазвичай це демонстрація, лекція чи промова, з метою поінформувати чи переконати когось.

Презентація може містити три компоненти:

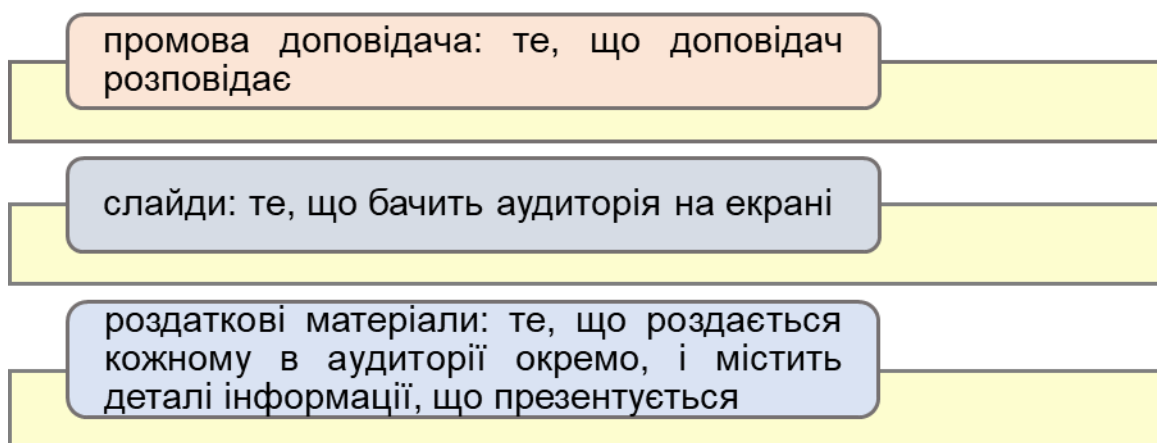

Рисунок 11.2.1 – Компоненти презентації

Джерело: розробка автора

Часто, щоб допомогти створити і передати зміст презентації, використовуються програми для створення і показу презентацій, такі як Microsoft PowerPoint, Apple Keynote, OpenOffice.org Impress чи Prezi.

Сучасні вебзастосунки, такі як Google Docs, SlideRocket та Emaze також дають змогу створювати презентації спільними зусиллями декількох географічно розділених людей. Але вся проблема в тому, що привернути увагу, зацікавити і переконати онлайн-аудиторію презентацією стає все складніше.

Prezi

Цей модний в Європі хмарний сервіс для створення інтерактивних презентацій в режимі онлайн вже полюбився і нашим клієнтам.

Prezi

Він пропонує значну кількість цікавих рішень для візуалізації контенту через використання медіафайлів, векторної та іншої графіки.

Крім того, тут вам буде запропоновано безліч заготовок, стилів і шаблонів, які прикрасять ваш контент і додадуть презентації жвавості.

Особливість сервісу – послайдові переходи і система масштабування (наближення, поворот і віддалення окремих об'єктів).

Ресурс хоч і англомовний, але інтуїтивно зрозумілий у використанні і відмінно підходить для візуального супроводження онлайн-виступів.

Серед переваг Prezi можна виділити можливість спільної роботи над проектом декількома користувачами, публікацію готової презентації в блозі або на сайті, збереження презентації для автономного показу без використання Інтернету.

Документи Google

Сьогодні це найпопулярніша альтернатива PowerPoint. Презентація, створена в хмарному сервісі Google Docs, – просте і зручне рішення для тих, у кого немає офісних пакетів.

Усі потрібні інструменти завжди під рукою, а явною перевагою буде можливість ділитися проміжними результатами з колегами та слухачами, обговорювати деталі проекту в режимі онлайн, зберігати презентації у віртуальному файл-менеджері.

Готові презентації завантажуються, як у форматі PDF, так і у форматі PPTX, який підходить для Power Point. Доступні основні функції з оформлення презентацій, декілька шаблонів дизайну, різноманітні шрифти, анімаційні ефекти та інші виразні інструменти.

Haiku Deck

Цінителям мінімалізму сюди! Haiku Deck – це максимально спрощений ресурс для швидкого створення барвистих презентацій.

Ви запускаєте редактор і відразу ж починаєте вставляти свої заголовки, зображення і тексти на слайди. Користувачі, які звикли робити презентації в PowerPoint, відчують повне полегшення, коли запускають Haiku Deck.

З його допомогою дуже просто оформити слайди для онлайн-виступу. Головна концепція – стиль мінімалізм (мінімум інформації на слайді). Тут не вийде задіяти складний графік, музику або відео.

Сервіс дає змогу створювати презентації формату «картинка + текст», чого часто буває цілком достатньо для тьюторів та ведучих онлайн-заходів.

Незважаючи на всю свою простоту і обмежені можливості, безкоштовна версія Haiku Deck надає всі необхідні функції, включаючи вибір тем оформлення, фонові зображення, якісні шаблони, різні типи заголовків, вставку тексту, графіків і діаграм.

Apple Keynote

Головний суперник MS PowerPoint, якому вже в найближчому майбутньому пророкують домінування, як у сфері бізнесу, так і в онлайн-освіті.

Цей потужний, але при цьому простий у використанні сервіс дає змогу створювати приголомшливі презентації на пристроях Apple, (Mac, iPad і iPhone).

Вражаючий дизайн шаблонів слайдів і шикарні графічні елементи від провідних розробників Apple, барвиста колекція з більш ніж сорока тем – все це перетворить вашу презентацію на справжню виставу, яка гарантовано «зачепить» аудиторію.

Вибравши фонову основу для свого проекту, просто замініть шаблони тексту і графічних елементів власним контентом. За допомогою зручних інструментів можна додати таблиці, діаграми, мультимедійні об'єкти, фотографії, відео та навіть музичні композиції з бібліотеки iTunes. А оживити все це вам допоможуть ефектні анімації і переходи, які виглядають так, наче їх створювала професійна команда дизайнерів.

SlideRocket

SlideRocket – це багатофункціональна онлайн-платформа для створення «багатих» і динамічних презентацій, яка, як і в PowerPoint, заснована на системі слайдів. Тут слайди зручніші, яскравіші й різноманітніші. Є можливість використовувати звукові, відео, флеш та інтерактивні спецефекти. У нашій добірці це найдорожчий сервіс: ціна повного професійного пакета становить 360 доларів на рік. Можливості безкоштовного аккаунта обмежені.

SlideDog

SlideDog – популярний сервіс для створення презентацій, який виділяється на загальному фоні підтримкою широкого спектру форматів.

Працює сервіс на основі комбінування візуальних компонентів у плейлист – ви можете одночасно використовувати відео, зображення, слайди PowerPoint, веб-сторінки, файли у форматі PDF та інший контент.

Можна навіть додавати відео з YouTube.

Головна перевага сервісу – це можливість інтерактивної взаємодії з користувачами під час показу презентації.

Функція онлайн-обміну надає можливість підключати до спілкування близько 100 слухачів одночасно.

Аудиторія також може коментувати процес і залишати свої відгуки. Загалом це дуже корисний ресурс для всіх спікерів, тьюторів і ведучих, за допомогою якого можна створювати соковиті, інформативні та оригінальні презентації для вебінарів, онлайн-конференцій, майстер-класів тощо.

Slides

Slides – онлайн-редактор для створення і демонстрації презентацій будь-якого рівня складності. Якщо ви плануєте представити проект в браузері, то за допомогою сервісу Slides можна змінювати HTML-розмітку, а також вносити коректування в CSS.

Експортувати слайди можна в будь-якому зручному форматі, а демонстрація презентації може бути виконана на комп'ютері або мобільному пристрої.

Інтерактивна публікація

Інтерактивна публікація – це інтерактивний електронний документ для читання з комп'ютера, інноваційний, оригінальний і захоплюючий засіб зв'язку. Водночас створюється відчуття читання паперового документа: можна перегортати сторінки, відзначати цікаві місця, збільшувати масштаб зображення в журналах, брошурах, каталогах, звітах, презентаціях.

До переваг інтерактивної публікації належить економія витрат і часу на публікацію, друк, розсилання копій і логістику. Легкий доступ і файлове сховище, доступне в Інтернеті в будь-який час.

Calameo – сервіс для миттєвого створення інтерактивних публікацій в Інтернеті, простий для використання і з неймовірно широкими можливостями. З файлу формату PDF можна створювати журнали, брошури, каталоги, звіти,

презентації тощо.

На Calameo потрібно зареєструвати свій акаунт, розміщувати свої розробки, а для перегляду іншими користувачами потрібно викласти посилання на вашу сторінку на сайті чи в блозі, (<http://www.calameo.com/>).

ISSUU є провідною цифровою видавничою платформою для читання журналів, каталогів і газет, забезпечує завантаження власних документів.

Сервіс підтримує всі основні формати документів: PDF, Word, PowerPoint, OpenOffice, RTF, Word Perfect (PDF, DOC, PPT, ODT, WPD, SXW, RTF, OPC, SXI).

Соціальна інтеграція мереж забезпечує доступ до власного контенту через блоги, Facebook, MySpace, Digg, Reddit тощо, (<http://issuu.com/>).

Scribd Революційне рішення щодо публікації книг та ілюстрованих брошур. Інтернет-сервіс хмарного зберігання документів, який стрімко поповнюється різноманітними цікавими документами та книгами завдяки зусиллям користувачів.

Реєстрація на сервері не обов'язкова. Завантажувати можна документи в форматах .doc (Microsoft Word), .pdf (Adobe Acrobat), .txt (Plain text), .ppt (Microsoft Powerpoint), .xls (Microsoft Excel), .ps (Adobe postscript), .lit (MS reader ebook).

Перегляд, масштабування, повнотекстовий пошук, друк та прослуховування можуть здійснюватись стандартними програмними засобами. У Scribd реалізована інтеграція з соціальною мережею Facebook та службою мікроблогінгу Twitter, (<http://www.scribd.com/>).

Flickr Flickr – фотосервіс порталу Yahoo!Flickr – це вебсайт для розміщення фотографій, їх обговорення та архівування.

Широко використовується блогерами для зберігання фотографій. Популярний завдяки зручній та простій системі завантаження та пошуку фотографій.

Дає змогу створювати тематичні групи, соціальні мережі.

Кожний, хто зареєструвався на порталах Yahoo! або Google, або є учасником соціальної мережі Facebook, автоматично отримує доступ до послуг фотосайту Flickr, (<http://www.flickr.com/>).

Prezi Інтернет-сервіс з безкоштовними і платними функціями.

Сервіс оснащений зрозумілим для користувача flash-інтерфейсом і надає великий набір інструментів для роботи з текстами, графікою, фігурами та іншими об'єктами, обсяг пам'яті для зберігання даних – 100Mb.

Є можливість вставки в презентацію відео та flash-роликів. Платні версії (Enjoy, Pro) пропонують більший обсяг пам'яті для зберігання даних (500Mb і 2000Mb), можливість зняття логотипа сервісу зі створюваної презентації, а також використання спеціального застосунку для

роботи в автономному режимі, (<http://prezi.com/>).

Youblisher Сервіс Youblisher.com – знахідка для тих, хто любить гарний дизайн, зручність у використанні і практичність.

Цей інструмент дає змогу опублікувати електронний документ (наприклад, статтю, електронну книгу, каталог, буклет або брошуру) у форматі PDF і надати його для загального перегляду.

Дуже зручний сервіс для організації електронного архіву каталогів, або будь-яких

інших документів у PDF форматі.

Для самостійно завантаження PDF файлів потрібна реєстрація на сервісі, (<http://www.youblisher.com/>).

Звичайно ж, це не всі вебзастосунки, які дозволяють використовувати онлайн-сервіси для організації дистанційного навчання. Для виконання типових завдань можна спробувати й інші ресурси мережі «Інтернет». Деякі застосунки пропонують платні доповнення, але і безкоштовних функцій вистачить для розроблення навчальної презентації.

Сервіси GOOGLE також сприяють професійному розвитку кожного. Сучасний педагог повинен уміти користуватися сервісами у своїй професійній діяльності, що сприяють професійному розвитку через неформальне підвищення кваліфікації – участь в різних онлайн-семінарах, конференціях, проєктах, взаємодії в спільнотах, співпраці педагогів в мережі на основі різних сервісів.

У разі використання сервісів Google педагог набуває навичок мережної співпраці, колективного редагування, рефлексії, спільного планування, таймменеджменту.

Google Calendar – сервіс для планування зустрічей, подій, справ з прив'язкою до календаря. Можна задавати час зустрічі, повторення, нагадування, запрошувати інших учасників (їм висилається запрошення електронною поштою). Одночасно можна створювати декілька календарів, а також автоматично позначати офіційні свята.

Одна з ключових переваг – можливість спільного використання календаря. Його можна зробити видимим для обраних користувачів, що дає змогу планувати спільні зустрічі.

Карти Google (Google Maps; раніше Google Local) – набір застосунків, побудованих на основі безкоштовного картографічного сервісу і технології, що надаються компанією «Google». Сервіс являє собою карту та супутникові знімки планети Земля (а також Місяця і Марса). Супутникові знімки від Google змусили багатьох з нас подивитися на світ інакше. Тепер будь-яка частина світу доступна в деталях, а деякі регіони можна оглянути з висоти декількох метрів.

Із сервісом інтегрований бізнес-довідник і карта автомобільних доріг, з пошуком маршрутів, що охоплює США, Канаду, Японію, Гонконг, Китай, Великобританію, Ірландію (тільки центри міст) і деякі райони Європи.

Способи використання **Google Docs**. Ідеї з використання сервіса Google docs для співробітництва, обміну інформацією та підвищення власної продуктивності.

Сервіс Google docs пропонує широкий набір інструментів для роботи з документами.

Ось перелік деяких із них: використання вбудованих інструментів – тезаурус, словники та енциклопедії, доступ до яких можливий прямо з документа; підвищення мобільності – ваші документи будуть вам доступні зі смартфонів, і ви можете працювати з ними «на ходу»; можливість збереження файлів у таких форматах: DOC, XLS, CSV, HTML; використання гарячих клавіш; використання різноманітних шаблонів; перетворення і редагування Pdf файлів; створення різних форм, у тому числі й тестів; автододавання посилань; вбудовування в документи відео, слайдів тощо; вставка фотографій простим перетягуванням (функція доступна в браузерях Chrome, Firefox, Safari); створення діаграм; використання формул; можливість бачити,

хто в певний момент працює над документом, і обговорити тут же в чаті питання його редагування; можливість доступу і редагування документа без входу в систему; створивши правила для повідомлень, ви будете знати, хто які зміни додав у документ; можливості зберегти всі ідеї в одному місці у разі мозкового штурму; можливість зберігання всіх елементів в окремих папках і містити при цьому головну сторінку чистою; створення закладок у документі; створення ярликів для часто використовуваних документів; можливість друку декількох документів одночасно; перевірка та оцінка тестів (і навіть надсилання результатів поштою) за допомогою Flubaroo; налаштування роботи з документом у повноекранному режимі; збереження вебсторінок у форматі pdf для подальшого перегляду через використання команди «надіслати» в google docs (доступно в Chrome); завантаження і збереження всіх документів на жорсткому диску.

Таким чином, зрозуміло, що в сучасних умовах життя інформація відіграє дуже важливу роль та існує безліч програм та можливостей її збирання, обробки та подання.

Також заслуговує на увагу використання під час лекційних та практичних занять сучасних інтерактивних дошок.

Інтерактивна дошка – пристрій, що поєднує в собі можливості звичайної маркерної дошки з можливостями комп'ютера.

Інтерактивна дошка являє собою периферійний пристрій комп'ютера і виконує роль додаткового комп'ютерного монітора.

Інтерактивна дошка відрізняється від звичайного монітора поверхнею, яка чутлива до дотику та має великі розміри – для зручності у роботі з аудиторією.

Інтерактивна дошка створена для використання у комплекті з комп'ютером і мультимедійним проєктором та складає програмно-технічний або програмно-технологічний навчальні комплекси.

Що дає використання інтерактивних дошок?

*Рисунок 11.2.1 – Переваги використання інтерактивних дошок
Джерело: розробка автора*

Написана на електронній інтерактивній дошці інформація зберігається у файловому вигляді і може бути роздрукована на звичайному принтері.

За допомогою кольорових маркерів на електронній інтерактивній дошці можна створювати різні написи та малюнки, і у разі наявності кольорового принтера, копії теж будуть кольоровими (рис. 11.2.1).

Використання кольорових маркерів у процесі викладання дає змогу виділити значиму інформацію і збільшити ефективність її сприйняття.

Електронна інтерактивна дошка – величезний сенсорний екран, на якому за допомогою маркера можна перейти до функцій призначеного для користувача інтерфейсу. Електронні інтерактивні дошки дають змогу поєднувати всі переваги класичної презентації з можливостями високих технологій.

Мультимедійний проєктор, підключений до електронної інтерактивної дошки, дає змогу працювати в мультимедійному середовищі, поєднуючи класичну презентацію з демонстрацією інформації з Інтернету, з комп'ютера або з флешпам'яті, з відеоплеєра, відеомагнітофона або з відеокамери.

Основна перевага електронних інтерактивних дошок SoftBoard полягала в можливості записати процес створення написів та малюнків і відтворити їх згодом.

Програмне забезпечення, що постачається разом з електронними інтерактивними дошками, значно розширило географію аудиторії, даючи змогу проводити навчальні курси одночасно в декількох містах країни.

Як комп'ютерна миша використовується електронний стилус.

Слухачі можуть читати інформацію зі своїх моніторів або проектувати на великий екран для колективного обговорення.

Сучасні проблеми потребують сучасного розв'язання, тому ми маємо можливість вивчати та використовувати у навчальному процесі електронні інтерактивні дошки.

Електронні інтерактивні дошки

Padlet

Використовується для збирання інтерактивної «дошки».

У навчанні можна так зібрати якісь дані, провести експерес-опитування тощо.

Lino

Зручна програма для створення заміток, плакатів, записок, електронних дошок. Використовується на смартфонах і планшетах без проблем. Доступна лише English.

Після реєстрації можна перекласти в гугл браузері.

Одразу після створення дошки нею можна ділитися.

Scrumblr

Надзвичайно проста програма. Екран виглядає, як сучасна дошка, що розділена маркером на стовпці за певною тематикою. За бажанням можна розміщувати стікери із своїм вмістом і певний стовпець.

Сам ресурс англomовний, але писати можна українською.

Якщо вам усі попередні сервіси здавались складними, то цей просто елементарного рівня. Такий формат інтерактиву допоможе, наприклад, зібрати враження від завдання, уроку, курсу тощо. Покаже розподіл думок. Сформує таку собі миттєву статистику.

Popplet

Для створення плакатів. Сайт на англійській мові. Можна перекласти Google Chrom. Хоча, іноземною теж все доволі зрозуміло. Безкоштовно можна створити лише десять поплетів.

Twiddla

Ресурс для створення різноманітних електронних дошок і не тільки.

Тут можна додати фото, відео, оформити на свій смак за кольором тощо. Слухачів можна долучити, надавши доступ. Звичайно є різні версії для користування: як платні, так і безкоштовні.

Trello

Проекти зображуються дошками, що містять списки. Списки містять картки, якими зображуються задачі.

Картки повинні переходити з попереднього списку до наступного, таким чином передаючи рух якоїсь функції від ідеї, аж до тестування.

Картці може бути присвоєно відповідальних за неї користувачів. Користувачі та дошки можуть об'єднуватись в організації.

Symbaloo – спільні закладки.

Сервіс для швидкого збереження корисних посилань з Інтернету й обміну цими закладками зі слухачами.

Google Keep

Безкоштовний сервіс, створений компанією Google у 2013 році, який призначений для створення і зберігання нотаток.

Порівнюючи з іншими програмами Google Keep має тільки базові функції: зміна кольору нотатків, вставка зображення і додавання нових листів.

В інтернет-версії Google Keep немає можливості переміщувати елементи у списку і відсутня кнопка «Зберегти», тому що це відбувається автоматично після внесення змін.

Flinga

Вебінструмент,

який дає змогу легко створювати онлайн-середовища для спільної роботи. На вибір надаються два середовища: середовище мозкового штурму (Flinga Wall); спільна дошка (Flinga Whiteboard). Завдяки визначеним структурним символам на дошці, інструмент також підходить для складних, спільних карт пам'яті.

Отже, використання сучасних засобів і можливостей забезпечить цікаве, креативне подавання навчального матеріалу, що задовольнить найвибагливішого слухача.

11.3 Сучасні інформаційні технології та вплив на здоров'я людини і безпеку суспільства

Сучасні інформаційні технології удосконалюють рівень нашого життя, але впливають на здоров'я людини.

До основних негативних наслідків упровадження новітніх інформаційних технологій належать: обмеження рухової активності; порушення співвідношення між м'язовими і психічними зусиллями; підвищення у сотні разів фонового електромагнітного поля; виникнення синдрому інтернет-залежності.

Формується комп'ютерна залежність: втрата відчуття часу, одержання емоційного задоволення за комп'ютером, витрата більшої кількості грошей на комп'ютерну діяльність, порушуються режими сну, відпочинку, вживання їжі, особистої гігієни.

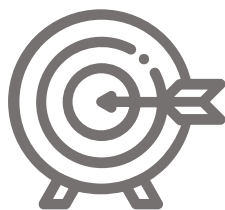
Спостерігаються ознаки як психічної, так і фізичної залежності: головний біль за типом мігрені, біль у хребті, сухість в очах, оніміння й біль у пальцях кисті.

Отже, необхідно неухильно дотримуватися санітарних, ергономічних, гігієнічних норм та проводити певні фізкультурно-оздоровчі заходи.

Це надасть можливість усім працюючим за комп'ютерами значно зменшити їх вплив на здоров'я, фізичний стан та психіку людини.

Серед основних заходів профілактики захворювань, пов'язаних з використанням комп'ютера, виділятимемо відповідний технічний стан електронно-обчислювальних засобів, правильне розміщення комп'ютерів і периферійного обладнання, раціональну організацію робочого місця, дотримання норм освітлення та мікроклімату приміщення, додержання необхідного режиму роботи за персональним комп'ютером, наявність спеціалізованих комп'ютерних меблів.

Компетентності після вивчення теми

Уміння правильно обирати та використовувати сучасні програми для створення інтерактивних занять.
Уміння створювати змістовні презентації.
Уміння розробляти електронні навчальні матеріали.

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Інновація (англ. *innovation* – нововведення) – ідея, новітній продукт у галузі техніки, технології, організації праці, управління, а також у інших сферах наукової та соціальної діяльності, заснований на використанні досягнень науки і передового досвіду, є кінцевим результатом інноваційної діяльності.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Спробуйте створити презентацію (5–6 слайдів) у програмі Prezi.

Список використаних джерел

1. Інтернет - ресурси для роботи педагогічного працівника.
URL : <https://sites.google.com/view/osina-zp/%B0%И3%B0%ИУ%B0%ИИ%B0%ИУ%B0%И2%B0%ИВ%B0%И0>
(дата звернення : 05.06.2022)

2. Сайт для самоосвіти та розвитку. URL :
https://sites.google.com/view/osina-zp/%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%83-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC#h.p_иITTKcREx4CO (дата звернення : 05.06.2022)

ТЕМА 12

Писемне ділове мовлення. Сучасні вимоги до оформлення документів. Основні правила українського правопису

План

- 12.1 Нормативна база діловодства в Україні.
- 12.2 Поняття електронного документообігу.
- 12.3 Реквізити документів та вимоги до їх оформлення.
- 12.4 Новації «Українського правопису» 2019 р. Сучасні інформаційні ресурси та платформи для вивчення та поглиблення знань з української мови.

Стислий виклад теоретичного матеріалу

12.1 Нормативна база діловодства в Україні

Діловодство на українських землях було розпочато у давні часи й зазнавало змін відповідно до вимог часу. Основні історичні віхи його розвитку наведено на рис. 12.1.1.

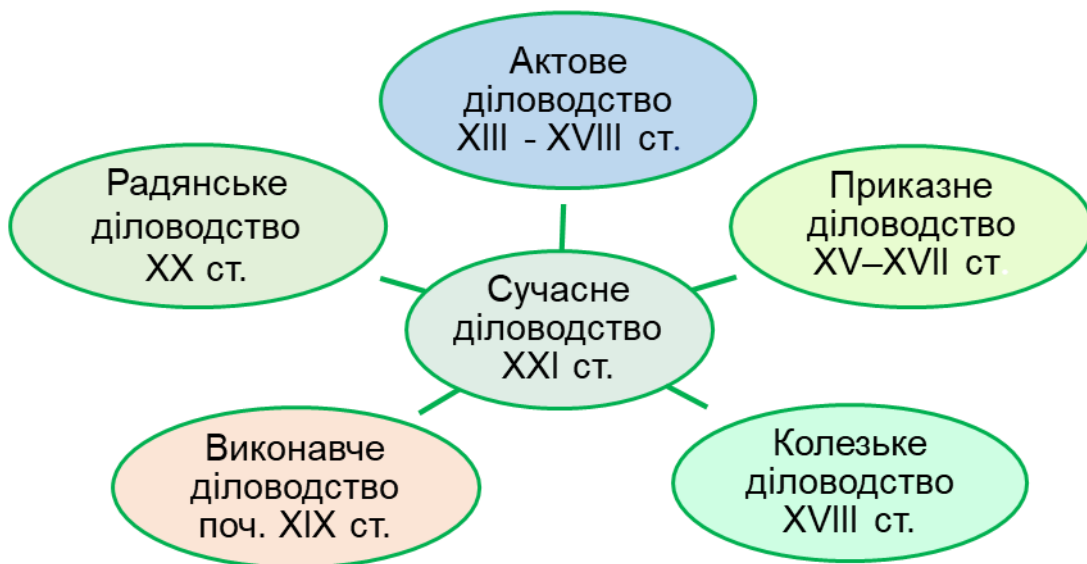

Рисунок 12.1.1 – Основні етапи становлення і розвитку діловодства на українських землях

Джерело: розробка автора

Стисло нагадаємо особливості кожного з цих етапів.

Актове діловодство пов'язують із поширенням актових книг у XIII ст. на території Правобережної України, де воно й проіснувало до кінця XVIII ст. Приказне діловодство створювалося насамперед задля укладання наказів для установ.

Колезьке діловодство пов'язують із реформами Петра I, який увів 1699 року гербовий папір. Це дало змогу офіційно оформити систему документування й діловодства колегії відповідним чином. Важливим кроком для його створення стало прийняття 1720 року «Генерального регламенту».

Виконавче діловодство розробив М. Сперанський і опубліковане воно було в «Загальній установі міністерств» 1811 р.

Радянське діловодство було започатковане та розвинене в XX ст., його основною ознакою стало розроблення Державної системи документаційного забезпечення управління.

Характерними ознаками сучасного діловодства є поступовий перехід до електронних форм збереження та передачі інформації.

Ці зміни пов'язані з автоматизацією діловодства, що відбувалися разом з еволюцією електронно-обчислювальної техніки у II половині XX століття. Це спричинило виникнення автоматизованих систем документаційного забезпечення управління, що активно впроваджуються сьогодні.

Цей стислий огляд основних етапів діловодства відображає його постійний розвиток і вдосконалення відповідно до вимог суспільства.

Діловодство ґрунтується на мовному матеріалі, який оформляється як діловий текст.

Основною формою існування ділового тексту є документ.

У перекладі з латинської слово «документ» означає взірець, доказ, посвідчення. В українській мові це слово з'явилося десь у кінці XVII на початку XVIII ст. і використовувалося для позначення паперів, що мали юридичну силу, тобто підтверджували чиїсь права, законність володіння чимось, законність певних дій тощо. Це слово витіснило з ужитку власне українські – грамота, лист, листове письмо. У сучасній українській мові поняття документ має декілька значень (див.: Терміни та поняття для закріплення матеріалу).

У сучасних українських нормативних актах також зафіксовано визначення розглядуваного поняття. Так, у статті 1 Закону України «Про інформацію» [11] документ визначено як *«матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі»* [11]. ДСТУ 2732:2004: «Діловодство й архівна справа» [2] визначає документ як інформацію, що *«зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі»* [2].

Можна ще наводити визначення цього поняття, надані й в інших державних актах.

Таке розмаїття дає підстави говорити, що наявність різних визначень для одного й того ж терміна в нормативному полі держави свідчить як про його багатозначність, так і про те, що у юридичній літературі на сьогодні немає ще єдиного загальноприйнятого визначення цього поняття.

Такий висновок підтверджується й тим фактом, що в сучасному світі функції документа розширюються. Нині документ є засобом не тільки фіксації юридичних фактів чи відносин, а й засобом управління соціальною діяльністю.

Комп'ютеризація та автоматизація обробки інформації стають основними причинами зміни функцій та властивостей документів, призводить навіть до зміни їхнього зовнішнього вигляду (зокрема, такі ознаки як оформлення документа вручну і на паперовому носіїві стають все менш затребуваними). Отже, можемо зазначити, що в сучасному світі поняття документ набуває нових форм та змісту.

Для більш повного розуміння документів важливу роль відіграє їх класифікація. У діловодстві документи класифікують за різними критеріями. Основні групи наведено на рис. 12.1.2–12.1.10.

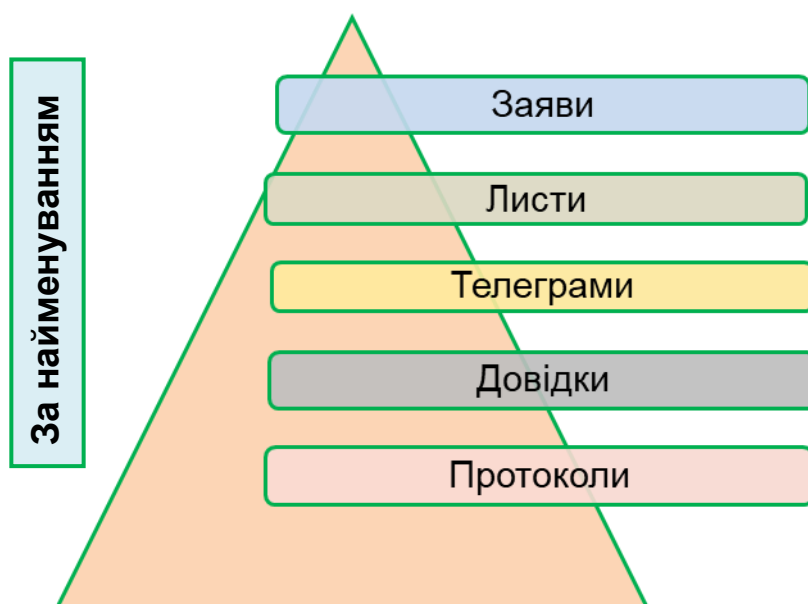

Рисунок 12.1.2 – Класифікація документів за найменуванням
Джерело: розробка автора на основі [15]

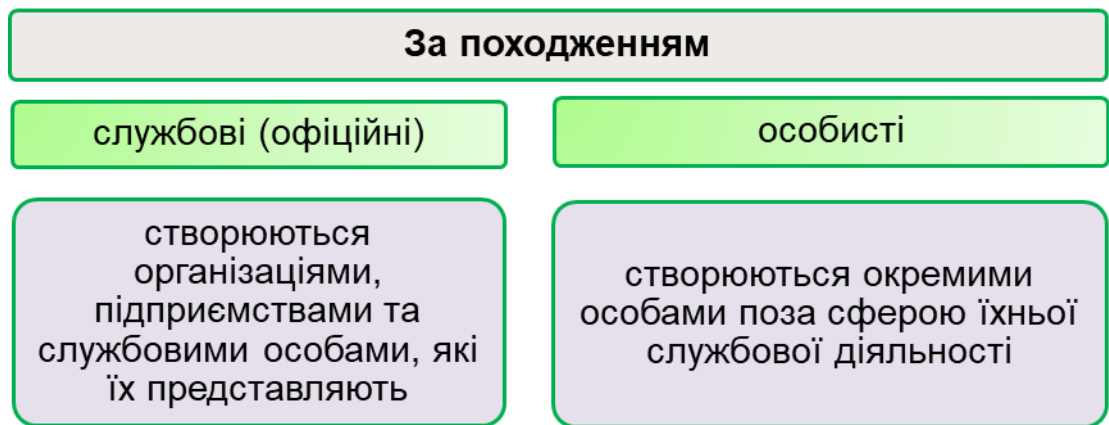

Рисунок 12.1.3 – Класифікація документів за походженням
Джерело: розробка автора на основі [15]

Рисунок 12.1.4 – Класифікація документів за місцем виникнення
Джерело: розробка автора на основі [15]

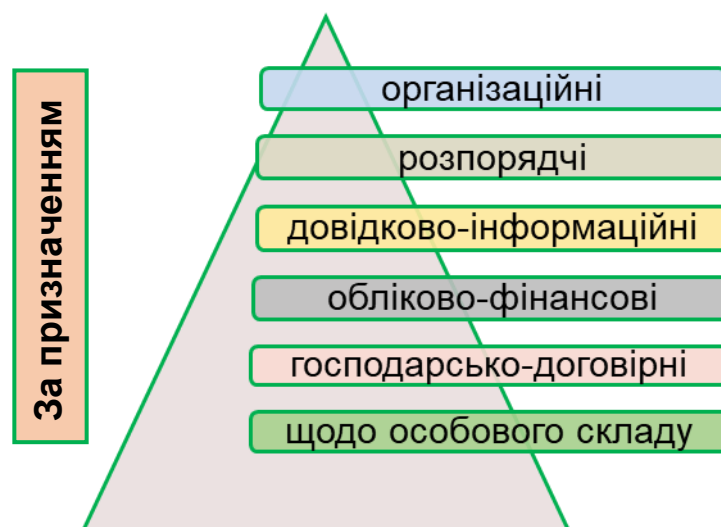

Рисунок 12.1.5 – Класифікація документів за призначенням
Джерело: розробка автора на основі [15]

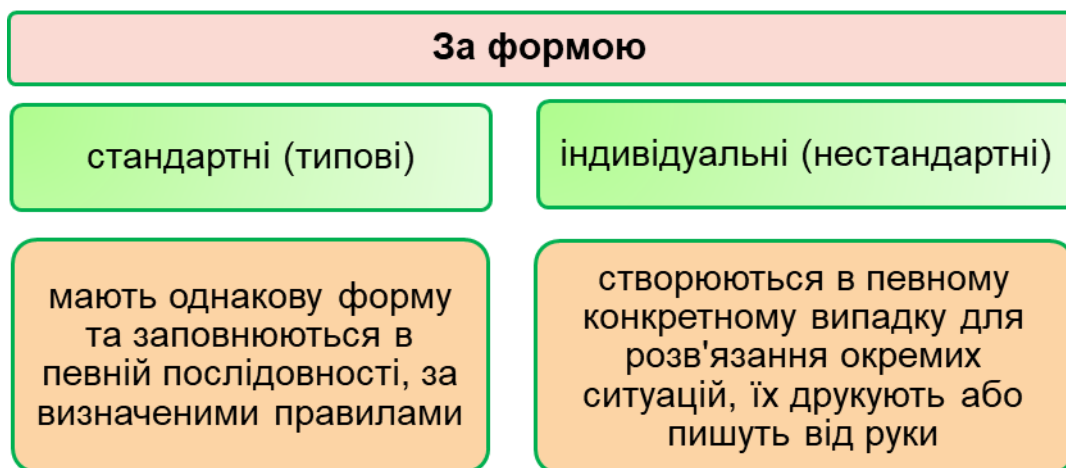

Рисунок 12.1.6 – Класифікація документів за формою
 Джерело: розробка автора на основі [15]

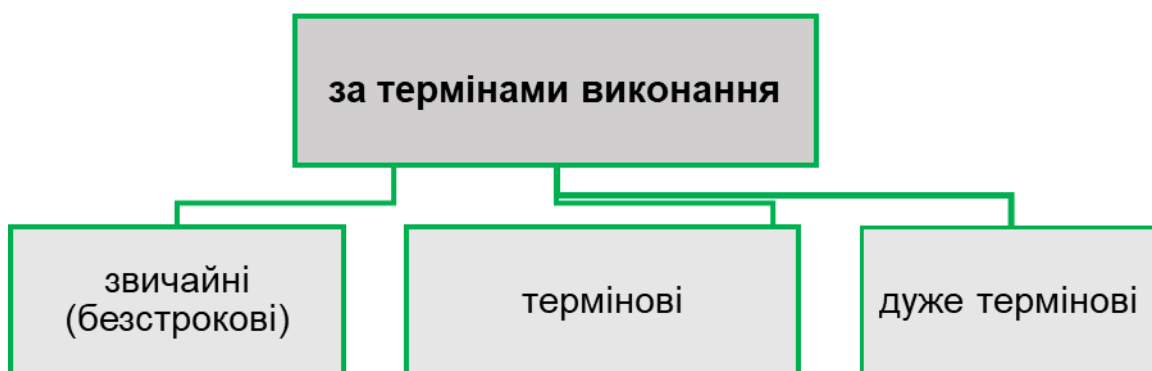

Рисунок 12.1.7 – Класифікація документів за термінами виконання
 Джерело: розробка автора на основі [15]

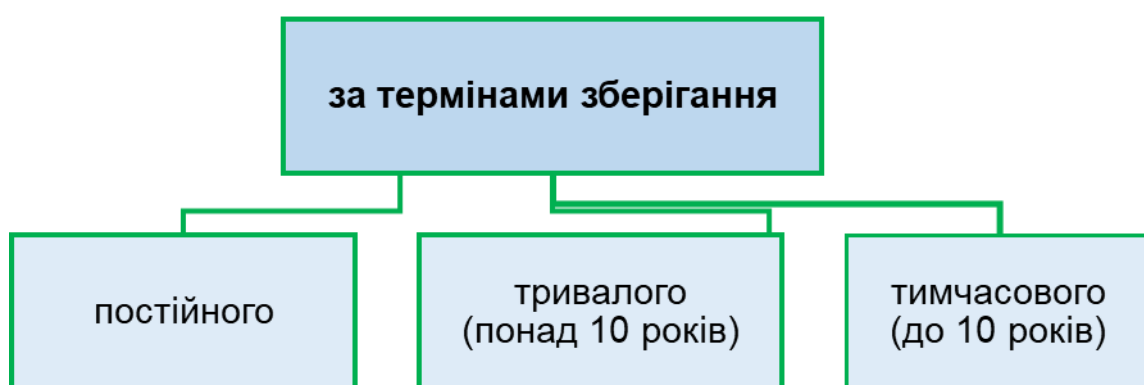

Рисунок 12.1.8 – Класифікація документів за термінами зберігання
 Джерело: розробка автора на основі [15]

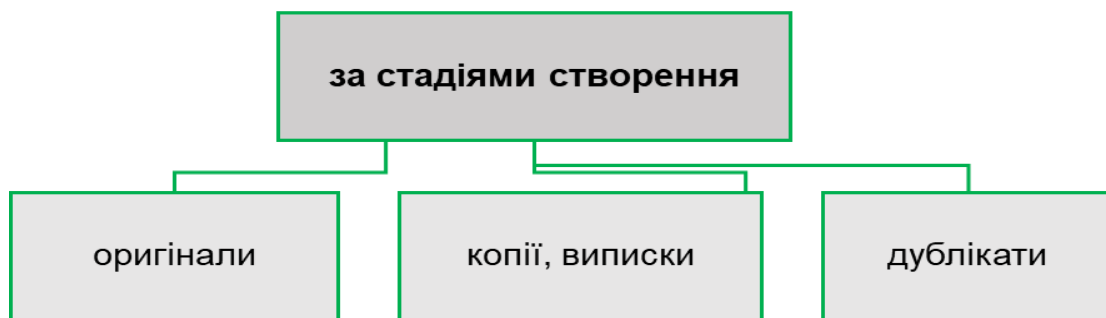

Рисунок 12.1.9 – Класифікація документів за стадіями створення
 Джерело: розробка автора на основі [15]

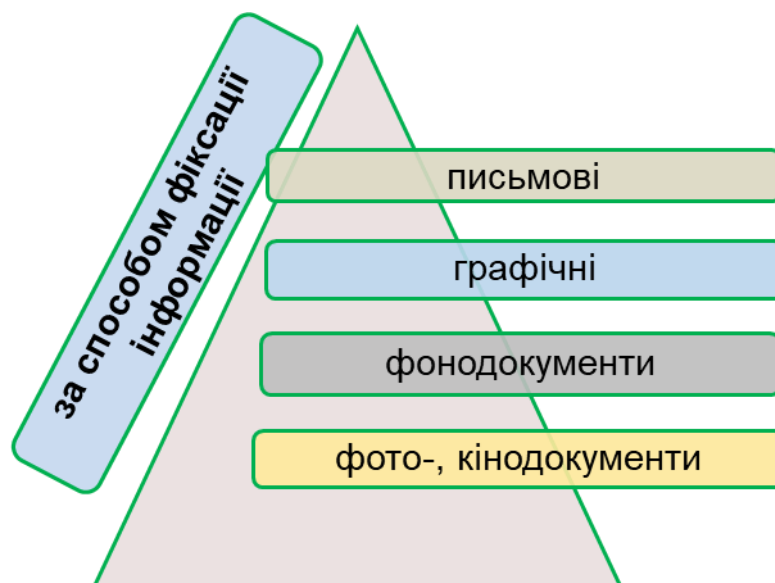

Рисунок 12.1.10 – Класифікація документів за способом фіксації інформації

Джерело: розробка автора на основі [15]

Щоб документ мав юридичну силу, він повинен відповідати чинним нормативним та законодавчим актам держави. Насамперед це ДСТУ (Державні стандарти України) – стандарти, розроблені відповідно до чинного законодавства України. Розробляються вони з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості на основі консенсусу та затверджуються уповноваженим органом. Важливе завдання нинішнього етапу діловодства – спрощення роботи з документами, прискорення їхнього укладання та оформлення. Тож, державні стандарти спрямовані саме на виконання цих завдань.

Для відображення тієї чи іншої діяльності об'єктів та суб'єктів створюються різні системи документації. Серед них найбільш загальними та багаточисленними є система організаційно-розпорядчих документів. Ці ділові папери використовуються для оформлення розпорядчої та виконавчої діяльності органів державної влади та управління, а також підвідомчих їм суб'єктів.

Державні стандарти на організаційно-розпорядчі документи розроблялись ще в рамках ЄДСД (Єдиної державної системи документації) в СРСР та були затверджені в 1972 р. (ГОСТ 6.3 8-72 та ГОСТ 6.39-72). 1978 р. ці державні стандарти були затверджені зі змінами. Із 1 січня 1991 р. ГОСТ 6.3 8-72 та ГОСТ 6.39-72 були замінені одним ГОСТом 6.38-90 УСД «Система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів». А 7 квітня 2003 р. наказом № 55 Держспоживстандарту України затверджено та надано чинності ДСТУ «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації.

Вимоги до оформлювання» [4], яка діяла на території України до 2021 року. У 2020 р. було прийнято новий ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації.

Вимоги до оформлення документів» [3]. Його затверджено наказом Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ») від 01 липня 2020 р. № 144. Цей новий стандарт набув чинності з 01.09.2021 р. Вимоги до оформлення документів (датування, підписання, візування, адресування та інше), викладені в державному стандарті (Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації), застосовуються і до документів інших систем документації.

Так, в ДСТУ зазначається: вимоги цього стандарту щодо оформлення реквізитів можуть бути поширені на всі класи уніфікованих систем документації [3, с. 2].

З огляду на це можна стверджувати, що в державному стандарті для УСОРД встановлено єдині, науково обґрунтовані, загальні правила складання службових документів та їх оформлення.

ДСТУ 4163-2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації.

Вимоги до оформлювання» [3], поширюється на організаційно-розпорядчі документи незалежно від носія інформації (далі – документи), зокрема на:

організаційні (положення, статuti, посадові інструкції, штатні розписи тощо);

розпорядчі (постанови, рішення, накази, розпорядження);

інформаційно-аналітичні (акти, довідки, доповідні записки, пояснювальні записки, службові листи тощо) документи, створювані в результаті діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій та інших юридичних осіб (далі – юридична особа) незалежно від їхнього функціонально-цільового призначення, рівня і масштабу діяльності та форми власності [3, с.1].

Згідно з цим стандартом також визначаються склад реквізитів документів; вимоги до змісту та місця розташування реквізитів у документах; вимоги до бланків та оформлення документів; вимоги до виготовлення документів.

Основні зміни, які відбулися в документуванні згідно з ДСТУ 4163:2020, наведено в табл. 12.1.1.

Таблиця 12.1.1 – Порівняльний аналіз ДСТУ 4163:2003 та ДСТУ 4163:2020

БУЛО ДСТУ 4163:2003	СТАЛО ДСТУ 4163:2020
Підпис	
Посада, підпис, ініціали, прізвище Директор підпис А.А. Петров	Посада, особистий підпис, власне ім'я та ПРІЗВИЩЕ Директор особистий підпис Андрій ПЕТРОВ Зверніть увагу! Прізвище повинно бути написано великими літерами
Адресат	
Посаду, прізвище, ініціали адресата пишуть у давальному відмінку Директору ТОВ "Ромашка" Петрову А.А.	Посаду, власне ім'я та прізвище адресата пишуть у давальному відмінку Директору ТОВ "Ромашка" Андрію ПЕТРОВУ
Затвердження документа	
Слово ЗАТВЕРДЖУЮ, посада, підпис, ініціали, прізвище особи, що затвердила документ, дата	Слово ЗАТВЕРДЖУЮ, посада, особистий підпис, власне ім'я, прізвище особи й дата

ЗАТВЕРДЖУЮ Директор ТОВ "РОМАШКА" підпис А.А. Петров 10.06.2020	ЗАТВЕРДЖУЮ Директор ТОВ "Ромашка" особистий підпис Андрій ПЕТРОВ 10.09.2021
Резолюція	
Прізвище виконавця у давальному відмінку, зміст доручення, термін виконання, особистий підпис керівника, дата Петрову А. А. Прошу підготувати план маркетингових заходів до 30.07.2021 Підпис 10.07.2021	Прізвище, власне ім'я виконавця у давальному відмінку, зміст доручення, термін виконання, особистий підпис керівника, дата ПЕТРОВУ Андрію Прошу підготувати план маркетингових заходів до 30.09.2021 Особистий підпис 10.09.2021
Внутрішнє погодження документа	
Посада, особистий підпис, ініціали та прізвище особи, яка візує документ, дата завізування Директор підпис А.А. Петров 10.07.2021	Посада (за потреби), особистий підпис, власне ім'я і прізвище особи, яка візує документ, дата візування Директор особистий підпис Андрій ПЕТРОВ 10.09.2021
Засвідчення копії документа	
Слова Згідно з оригіналом, посада, особистий підпис особи, яка засвідчує копію, її ініціали і прізвище, дата засвідчення копії	Слова Згідно з оригіналом, посада, особистий підпис особи, яка засвідчує копію, її власне ім'я і прізвище, дата засвідчення копії

Згідно з оригіналом Директор підпис А.А. Петров 10.07.2021	Згідно з оригіналом Директор особистий підпис Андрій ПЕТРОВ 10.09.2021
Інформація про виконавця документа	
Прізвище або прізвище, ім'я і по батькові виконавця документа і номер його службового телефону Петров 760 18 28 Андрій Андрійович Петров 760 18 28	Прізвище і власне ім'я виконавця документа, номер його службового телефону Петров Андрій 760 18 28
Відмітка про ознайомлення з документом	
Раніше не було	Слова «З документом ознайомлений», особистий підпис, власне ім'я, дата, яку кожен працівник власноручно проставляє під час ознайомлення З наказом ознайомлений Особистий підпис Андрій ПЕТРОВ 10.09.2021

Джерело: [6]

Отже, документування підпорядковано державним нормативним актам. Використання та оформлення елементів у документі регулюється державним стандартом.

Відповідно до сучасних юридичних норм оформлення документа не залежить від його форми, тож і електронні, і паперові документи оформлюються згідно з ДСТУ 4163:2020.

12.2 Поняття електронного документообігу

Важливою складовою роботи з документами на сучасному етапі є перехід на електронну форму документування.

Вимога щодо цього прописана в державних документах:

1) Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [11];

2) Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, створена відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг».

Зазначимо, що метою впровадження системи електронного документування (далі – СЕД) є створення ефективного середовища управління й функціонування підприємства, а не викорінення паперових документів.

У Законі «Про електронні документи та електронний документообіг» наголошено, що ці дві форми мають ефективно співіснувати і мати можливість використовуватися згідно з доцільністю в тих чи інших умовах [11]. Тож і для електронного, і для паперового документування розробляються типові інструкції.

Отже, сучасне документування ведеться як в електронній, так і в паперовій формах, якщо є для цього підстави.

Різновиди сучасного документування наведено на рис. 12.2.1.

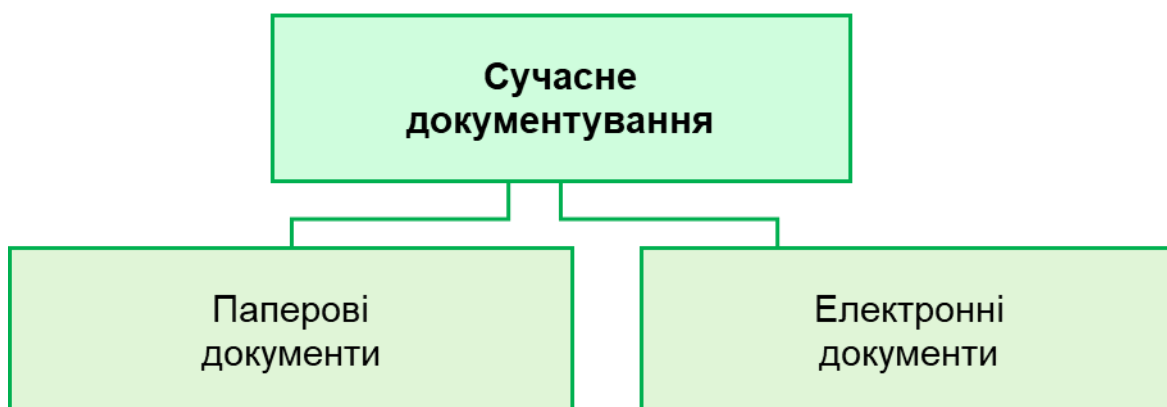

Рисунок 12.2.1 – Сучасні види документування

Джерело: розробка автора

На основі загальнодержавних нормативних документів з діловодства, які затверджуються відповідною постановою Кабінету Міністрів України, вищі установи певної сфери діяльності готують типові інструкції з діловодства для підпорядкованих установ, далі, зі свого боку, кожна організація, установа розробляє свої внутрішні інструкції з діловодства, що відповідають чинним типовим інструкціям.

Такі інструкції з діловодства, зокрема й електронного документування (далі – ЕД), зазвичай оновлюються щороку.

Тож, на основі державних документів установи розробляють інструкції для внутрішнього використання. Так, наприклад, в системі Державній службі України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС України) на сьогодні чинними є інструкції з діловодства, затверджені наказом від 1 січня 2021 року № 1 (з основної діяльності) «Про затвердження інструкцій та типових інструкцій з діловодства» [5].

Серед інших, цим наказом затверджено й «Інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» [5] (далі – Інструкція). На підставі цього документа організовується ЕД в системі ДСНС України сьогодні (до прийняття нової версії цього документа!).

Розглянемо основні положення цього документа. Насамперед в Інструкції зазначено, що вона розроблена на основі Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» та інших законодавчих актів. Далі визначаються напрями роботи, які регулюються цим документом, зокрема:

«порядок проходження електронного документа з моменту його створення або одержання до моменту відправлення або передавання до архівного підрозділу Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС);

загальні засади функціонування та використання системи електронної взаємодії органів виконавчої влади (далі – система взаємодії);

оперативний інформаційний обмін з використанням службової електронної пошти.

Ця Інструкція встановлює загальні правила здійснення моніторингу стану виконання управлінських рішень.

Ця Інструкція поширюється на всі електронні документи, що створюються, відправляються або одержуються ДСНС» [5].

У документі також зазначено, що «основною формою провадження діловодства в ДСНС є електронна» [5], а «діловодство у паперовій формі допускається лише для документів, визначених пунктом 2 цієї Інструкції» [4]. Окрім того, в документі наголошено, що «Документування управлінської інформації в електронній формі здійснюється із застосуванням кваліфікованого електронного підпису, кваліфікованої електронної печатки та кваліфікованої електронної позначки часу, крім випадків наявності обґрунтованих підстав для документування управлінської інформації у паперовій формі, якими визнаються:

– документи, що містять інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом;

- електронні документи, що не можуть бути застосовані як оригінал згідно з вимогами закону;
- документи з питань, пов'язаних із запобіганням виникненню надзвичайних ситуацій, ліквідацією їх наслідків, або з інших питань, пов'язаних із виникненням загрози життю та/або здоров'ю населення, а також із невідкладних питань щодо проведення ООС та обороноздатності держави;
- документи, вимога щодо опрацювання яких у паперовій формі встановлена актами Кабінету Міністрів України» [5].

Для ведення електронного документообігу в системі ДСНС України використовується комп'ютерна програма «Система електронного документообігу АСКОД» (АСКОД Корпоративний, АСКОД WEB).

Ця СЕД здійснює ефективне управління корпоративними інформаційними ресурсами, що дає можливість швидко і прозоро організувати та автоматизувати управлінські бізнес-процеси як в умовах централізованої, так і територіально-розподіленої організаційної структури [5].

Ця система дає змогу виконувати такі дії:

- автоматизація: службового документообігу; процесів опрацювання вхідної, вихідної та внутрішньої кореспонденції; процесів опрацювання звернень громадян, запитів, заявок; процесів надання адміністративних послуг.
- автоматизація процесів: ведення реєстрів; процесів обліку договорів і контролю їх виконання; архівного зберігання документів;
- застосування: електронного цифрового підпису; технології штрих-кодування документів;
- формування основних звітів щодо документообігу та контролю виконання;
 - контекстний пошук;
 - розмежування прав доступу;
 - пошук за різними атрибутами;
 - протоколювання дій користувачів у захищеному журналі.

Окрім того, АСКОД дає можливості:

- визначати: види послуг; перелік документів, що є необхідним для надання послуги; шаблони документів;
- відстежувати: повноту надання необхідних документів для отримання послуги; хід виконання послуги; контроль надання послуги.

Перевагами СЕД, до яких належить і АСКОД, є автоматизація надання адміністративних послуг; швидка реєстрація та опрацювання вхідної, вихідної та внутрішньої службової кореспонденції, звернень, заявок тощо; скорочення термінів проходження документів та покращення ефективності роботи персоналу за рахунок контролю з боку керівника; швидкість та прозорість в організації електронного документообігу установи [5].

Отже, підсумовуючи зазначене, слід зауважити, що основною формою діловодства сьогодні в Україні є ЕД.

Його основними ознаками є застосування:

- «кваліфікованого електронного підпису»;
- «кваліфікованої електронної печатки»;
- «кваліфікованої електронної позначки часу».

Однак, за наявності обґрунтованих підстав у паперовій формі можуть бути створені:

- документи, що містять інформацію з обмеженим доступом;
- електронні документи, що не можуть бути застосовані як оригінал згідно з вимогами закону;
- документи, вимога щодо опрацювання яких у паперовій формі встановлена актами КМУ [3].

ВАЖЛИВО:

1) У діловодстві установи один документ не може проходити в електронній та паперовій формі.

2) До електронних документів, підписаних (погоджених) із застосуванням кваліфікованого електронного підпису або засвідчених кваліфікованою електронною печаткою, вимагати відтворення візуального підпису або відбитка печатки незалежно від особливостей оформлення документів не допускається [3].

Також важливо пам'ятати, що вимоги щодо необхідності документування певного виду діяльності прописані, окрім Інструкції з діловодства установи, також у Трудовому кодексі.

12.3 Реквізити документів та вимоги до їх оформлення

Кожний документ складається з реквізитів. Реквізити – структурні елементи, з яких складається документ, у них міститься інформація для його ідентифікації, організації і/або надання йому юридичної сили [15, с. 271].

Реквізити бувають:

- 1) постійні, які використовуються для виготовлення уніфікованих форм чи бланків документів;
- 2) змінні, які додаються під час безпосереднього заповнення бланку документа.

Додавання того чи іншого реквізиту до документа зумовлено назвою виду документа, призначенням, змістом.

Кількість реквізитів у кожному документі не однакова.

Вона визначається видом документа та його змістом.

Сукупність реквізитів, розташованих у певній послідовності на бланку, називається формуляром.

Формуляр-зразок – це модель побудови формуляра службового документа, що встановлює сферу його застосування, формат, розміри берегів, вимоги до побудови конструкційної сітки та реквізити [15, с. 271].

Під час оформлення організаційно-розпорядчих документів використовується склад реквізитів, що перерахований у ДСТУ 4163-2020.

Зокрема, це:

01 – зображення Державного Герба України, Герба Автономної Республіки Крим

2 – зображення емблеми юридичної особи або торговельної марки (знака для товарів і послуг)

3 – найменування юридичної особи вищого рівня

4 – найменування юридичної особи

5 – найменування структурного підрозділу юридичної особи

6 – довідкові дані про юридичну особу

7 – код форми документа

8 – код юридичної особи

9 – назва виду документа

10 – дата документа

11 – реєстраційний індекс документа

12 – посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який дають відповідь

13 – місце складення документа

14 – гриф обмеження доступу до документа

15 – адресат

16 – гриф затвердження документа

17 – резолюція

18 – відмітка про контроль

19 – заголовок до тексту документа

20 – текст документа

21 – відмітка про наявність додатків

22 – підпис

23 – відбиток печатки

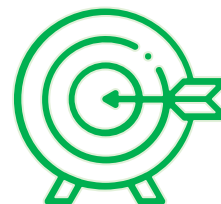
24 – віза документа

25 – гриф погодження (схвалення) документа

- 26 – відмітка про засвідчення копії документа
- 27 – відомості про виконавця документа
- 28 – відмітка про ознайомлення з документом
- 29 – відмітка про виконання документа
- 30 – відмітка про надходження документа до юридичної особи
- 31 – запис про державну реєстрацію
- 32 – відмітка про наявність примірника з паперовим (електронним) носієм інформації.

До обов'язкових належать такі реквізити:

- найменування юридичної особи (04);
- назва виду документа (9);
- дата (10);
- реєстраційний індекс документа (11);
- заголовок до тексту (19);
- текст документа (20);
- підпис (22) (перелік надано відповідно до ДСТУ 4163:2020).

Кожному реквізиту відведено певне місце для розташування на аркуші паперу, що забезпечує зручність у сприйнятті документа та спрощує процес його опрацювання.

Для того щоб документ був чинним він має відповідати певним вимогам. До загальних правил належать такі:

1. Установи здійснюють діловодство державною мовою. Документи складаються державною мовою, крім випадків, передбачених законодавством про мову в Україні.

2. Документи, які надсилаються іноземним адресатам, оформлюються державною мовою або мовою держави-адресата, або однією з мов міжнародного спілкування.

3. Окремі внутрішні документи (заяви, пояснювальні та доповідні записки тощо), авторами яких є посадові та інші фізичні особи, дозволяється оформлювати рукописним способом [3].

Окрім того, документ має відповідати й іншим юридичним нормам. Основні з них відображені на рис. 12.3.1.

Рисунок 12.3.1 – Вимоги до документа

Джерело: розробка автора

Окрім зазначеного, важливо пам'ятати особливості оформлення окремих реквізитів. Зупинимося на основних.

1. *Найменування підприємства* потрібно писати великими літерами. Можна виділять напівжирним прямим шрифтом.

Найменування пишеться повністю, без скорочень, як зазначено у статутних документах.

Скорочену назву підприємства, якщо його офіційно зафіксовано в положенні (статуті), зазначають у дужках або без них.

Наприклад:

**ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
“РОМАШКА”
(ТОВ “РОМАШКА”)**

2. *Довідкові дані про юридичну особу* мають містити таке: поштову адресу та інші відомості (номери телефонів, телефаксів, рахунків у банку, адресу електронної пошти, адресу офіційного вебсайту тощо).

Ці дані розміщують нижче найменування юридичної особи або структурного підрозділу. Поштову адресу необхідно писати у такій послідовності: назва вулиці, номер будинку, номер корпусу, офісу або квартири, назва населеного пункту, району, області, поштовий індекс.

Наприклад:
вул. Вокзальна, 21
м. Київ, 04119

3. Місце складання документа потрібно вказувати на всіх документах, окрім листів. Воно має відповідати найменуванню населеного пункту

Приклад:
м. Харків;
смт Ставище Київської обл.

У разі зазначення в цьому реквізиті столиці “Київ” скорочення “м.” не застосовують:

Київ

4. Назву виду документа зазначають на бланку конкретного виду документа і загальному бланку під час оформлення різних видів документів, окрім листів. Назву документа потрібно писати великими літерами, можна використовувати виділення напівжирним прямим шрифтом.

Наприклад:

ЗАЯВА, НАКАЗ

5. Реєстраційний індекс документа складається з двох частин: порядковий номер документа; внутрішній індекс, що застосовується на підприємстві, наприклад: номер справи, номер структурного підрозділу тощо.

Наприклад:
548/16-02

6. Дата документа – це дата його підписання, затвердження, прийняття, реєстрації або складення. Крім того, датують усі службові відмітки, проставлені на документі, а саме: візу, резолюцію, відмітку про засвідчення копії документа, відмітку про надходження документа до юридичної особи, відмітку про виконання документа, відмітку про ознайомлення з документом.

Дата може бути написана цифровим або словесно-цифровим способом. Якщо дата місяця складається з однієї цифри, потрібно перед нею ставить нуль. У різних реквізитах одного документа дата може бути оформлена як словесно-цифровим способом, так і цифровим.

Наприклад:
07.10.2021
07 жовтня 2021 року
25 травня 2022 р.

Допустимо оформлювати дату у зворотній послідовності: рік, місяць, день місяця, зокрема у службовому листуванні з іноземними партнерами. Такий спосіб відповідає міжнародній системі датування документів.

Наприклад:
2022.05.25

7. *Заголовок до тексту документа* має містити стислий виклад основного смислового аспекту змісту документа, має бути стислим та точно передавати зміст тексту й відповідати на запитання “про що?”, “чого?”, “кого?”.

Приклад:
про надання відпустки

8. *Підписання документа у разі відсутності особи.* Якщо особа відсутня, замість неї документи підписує заступник, який має на це право або тимчасово виконує її обов’язки. Така особа пише власну посаду, власне ім’я та прізвище. Слова “Виконувач обов’язків” або “В.о.” не пишуться, якщо немає розпорядчого документа.

Приклад:

Заступник директора (підпис) Андрій ПЕТРОВ.

9. *Печатку підприємства* (за потреби) проставляють так, щоб підпис особи не був перекритий. Бажано ставити печатку на останні букви посади або там, де стоїть позначка М.П. [3].

Умови використання печатки регулюються нормативними актами, зокрема це Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами – підприємцями» [9] та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу» [10]. Тут варто зауважити, що на законодавчому рівні помітний курс на повне скасування печаток. Однак на цей час, щоб уникнути ризику, варто ставити печатки на тих документах, де їх наявність поки що прямо передбачена законодавством.

10. Відповідно до останніх вимог інструкцій з діловодства в службових листах варто використовувати реквізит «*звернення до особи*». Тут важливо пам’ятати, що цей реквізит оформляємо лише у формі кличного відмінка.

Приклад:
Шановний Іване Петровичу
Пане полковнику

11. Також звертаємо увагу на нове правило оформлення реквізиту «Власне ім’я ПРІЗВИЩЕ». Як бачимо, відповідно до сучасних вимог у ньому ми вказуємо лише ім’я і прізвище, при цьому ім’я пишемо прописними літерами, а прізвище – усі літери великі.

Приклад:
Іван КОНОВАЛЕНКО

Більш детально зупинимося на одному з основних реквізитів – тексті документа. *Текст документа* містить основну інформацію, саме задля фіксування цієї інформації і створюється документ. Мовним стилем викладення інформації у тексті документа є діловий стиль сучасної української літературної мови. Характерними ознаками цього стилю є офіційність, строгість, логічність, наявність професійної лексики, відсутність просторічних виразів, фразеологізмів, емоційних висловлювань. Інформація в тексті документа викладається стисло, грамотно, зрозуміло та об'єктивно. Важливо, щоб у тексті не було повторів, а також «зайвих» слів, тобто слів і зворотів, які не несуть змістового навантаження.

Текст документа може оформлятися різними способами, зокрема у вигляді суцільного зв'язного тексту (СЗТ), анкети чи таблиці.

Також ці форми подання інформації можуть поєднуватися.

Основні види тексту документа наведено на рис. 12.3.2.

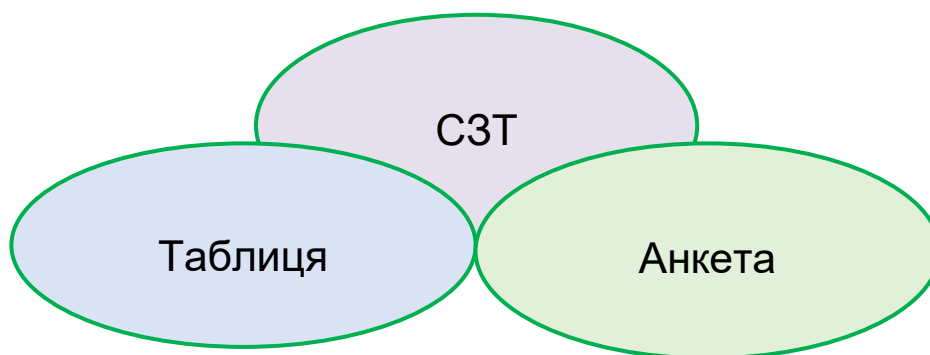

Рисунок 12.3.2 – Види тексту документа

Джерело: розробка автора

Розглянемо ці різновиди текстів детальніше.

Суцільний зв'язний текст документа – це класично оформлений текст, у якому міститься граматично і логічно узгоджена інформація, що стосується певної діяльності. Така форма викладення тексту документа використовується під час складання положень, порядків, правил, розпорядчих документів і листів.

Текст, як правило, складається з частин:

– вступної – містить підставу, обґрунтування або мету складення документа;

– мотивувальної – обґрунтування позиції установи;

– підсумкової – висновки, пропозиції, рішення, прохання.

Складні тексти, тобто ті, що містять кілька питань поділяються на розділи, підрозділи, пункти, підпункти, які нумеруються за допомогою римських або арабських цифр без/з крапкою або дужкою.

Зазвичай такі тексти притаманні складним та великим за обсягом документам: положенням, правилам, інструкціям, оглядам, звітам тощо.

Текст у вигляді анкети використовується для викладення інформації (цифровим чи словесним способом) про конкретний об'єкт за певним обсягом ознак.

Тож цей текст також містить постійні і змінні реквізити. Відповідно, в анкеті узагальнені найменування ознак, за якими проводиться опис об'єкта, є постійною інформацією, а конкретні характеристики цього об'єкта – є змінною.

Таблиця – досить поширена форма тексту у документах.

Вона використовується, якщо потрібно подати інформацію у цифровому або словесному вигляді не про один, а про кілька об'єктів за рядом ознак. Для оформлення таблиці є певні правила, яких потрібно дотримуватися. Згадаємо основні:

заголовки граф таблиці пишуться з великої літери, підзаголовки – з малої літери;

крапки в кінці заголовків і підзаголовків граф не ставляться;

заголовки і підзаголовки граф та рядків таблиці повинні бути викладені іменником у називному відмінку однини;

у заголовках і підзаголовках рядків і граф таблиці вживаються лише загальноприйняті умовні позначення і скорочення;

графи таблиці, які розміщуються на кількох сторінках, нумеруються;

на другій та наступних сторінках таблиці зазначаються номери граф, а також у верхньому правому кутку – слова «Продовження додатка» [15, с. 131–133].

Отже, усі документи оформляються відповідно до формуляра-зразка певного виду документа. Уся інформація в документі, тобто реквізити, подаються згідно з вимогами стандарту.

12.4 Новації «Українського правопису» 2019 р. Сучасні інформаційні ресурси та платформи для вивчення та поглиблення знань з української мови

Для того щоб успішно створювати, оформляти та працювати з документом потрібні знання не лише відповідної нормативної бази, а й належні мовні знання, зокрема, знання українського правопису.

Сьогодні в державі впроваджується новий український правопис. Для його розроблення 2015 р. було створено Українську національну комісію з питань правопису, яка напрацювала зміни до українського правопису й у серпні 2018 року винесла їх на загальне обговорення.

22 травня 2019 року Кабінет Міністрів України схвалив нову редакцію правопису, а 30 травня 2019 року цей документ набув чинності.

Основне завдання, яке поставила перед собою комісія, поєднати в новому правописі три аспекти:

спадковість – повернення до українських традицій столітньої давності;

соборність – відхід від штучно нав'язаних російських мовних правил, які запроваджувалися в українську мову, починаючи з 30-х років ХХ ст.;

сучасність – узгодження мови із сучасними вимогами живого мовлення, відображення живої практики мовлення.

Основні запропоновані зміни можна умовно поділити на дві групи: обов'язкові та варіативні норми [14].

I. Так, наприклад серед обов'язкових змін такі:

1) написання йотованих, зокрема це слова: проєкт, проєкція, фое:

✓ проєкт ✗ проект

✓ проєкція ✗ проекція

✓ фое ✗ фойє

2) частка пів пишеться лише окремо:

✓ пів Європи ✗ пів-Європи

✓ пів яблука ✗ пів'яблука

✓ пів години ✗ півгодини

3) російські прізвища з суфіксом -ой відповідно до нового правопису потрібно писати:

рос. Донской → Донський ✗ Донської

рос. Трубецкой → Трубецький ✗ Трубецькой

(виняток: Лев Толстой)

4) іншомовні компоненти, що додаються до слова пишемо разом: архіскладній, преміумклас, антивірус, контрудар, віцепрем'єр, оберофіцер, штабскапітан, унтерофіцер, але за традицією: контр-адмірал.

5) у новому правописі врегульовано написання назв інтернет-ресурсів: сайт «Вікіпедія» канал «Ютуб», мережа «Фейсбук»

6) зміни в окремих слова, які потрібно запам'ятати:

✓ священник (як письменник)

✓ Святвечір

II. Серед змін, що допускають варіантність, є:

1) вживання літери ґ чи г: Вергілій і Вергілій, Георг і Георг, Гуллівер і Гуллівер

2) у словах грецького походження паралельне використання буквосполучення ау або ав: аудієнція і авдієнція, лауреат і лавреат (пор. лавр), аудиторія і авдиторія

3) ф або т: кафедра = катедра, міф = міт, Афіни = Атєни, Марфа

= *Марта, ефір = етер*

4) літера і та и на початку та в кінці слів: *ірій = úрій, ірод = úрод* ('дуже жорстока людина'); *ра́дості = радості, любóві = любóви, Русі = Руси* [14].

Окрім опрацювання правопису, поглибити мовні знання можуть допомогти ресурси, які сьогодні доступні кожному завдяки Інтернету. Одним з них є «Тренажер з правопису української мови».

Онлайн-тренажер з правопису української мови поєднує теоретичні положення й практичні завдання, що сприяє засвоєнню граматики української мови і вдосконаленню правописних навичок.

Особливості тренажера:

– якщо відповідь правильна, у верхньому правому кутку картки з'являється відповідна позначка;

– у разі помилкової відповіді буде показане застереження і повернуто початковий текст завдання;

– при виникненні труднощів можна скористатися підказкою чи перевірити правила українського правопису;

– виконання кожного завдання не обмежується кількістю спроб;

– усі навчальні завдання об'єднані в блоки. Завдання у блоках можуть бути об'єднані спільною темою чи підібрані навмання;

– тренажер постійно поповнюється новими завданнями [13].

Отже, тренажер, згаданий вище, та інші інтернет-ресурси можуть використовуватися з метою самоосвіти, зокрема, для поглиблення знань із сучасної української літературної мови.

Висновок. Підсумовуючи, можемо зробити такі висновки:

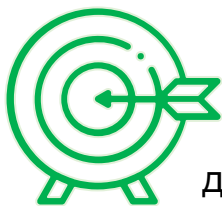
1) документ є важливою складовою будь-якої діяльності;

2) правила оформлення та створення документів регулюються державними нормативними актами та законами;

3) основним сучасним видом є електронне документування.

Проте паперовий документ не втратив чинності і також за наявності відповідних умов використовується в сучасному діловодстві;

4) для того щоб успішно створювати, оформляти та працювати з документом потрібні мовні знання, зокрема знання українського правопису.

Компетентності після вивчення теми

Засвоєння основної термінології з теми.

Знання державного стандарту на оформлення ділових документів.

Уміння правильно обирати та використовувати мовні засоби в писемному діловому мовленні.

Уміння правильно оформлювати та грамотно писати основні документи.

Опрацьовувати відповідно до виробничої потреби тексти документів, які перебувають у службовому обігу.

Редагувати тексти ділових паперів; користуватися фаховими монографічними, навчальними й довідковими виданнями, різними видами словників.

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Бланк електронного документа (бланк) – уніфікована форма електронного документа з відповідними реквізитами та полями постійної і змінної інформації.

Бланк документа – це стандартний аркуш паперу з відтвореною на ньому постійною інформацією документа й місцем, залишеним для змінної.

Державні стандарти України (ДСТУ) – стандарти, розроблені відповідно до чинного законодавства України, що встановлюють для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості, розроблені на основі консенсусу та затверджені уповноваженим органом.

Діловодство – практична діяльність, що охоплює процеси документування службової інформації та організації роботи зі службовими документами. Разом із архівною справою становить єдину документо-інформаційну сферу.

Документ – це: 1) письмовий акт, що підтверджує будь-який факт або право на щось, що посвідчує факти, які мають юридичне значення (диплом про освіту, заповіт); 2) офіційне посвідчення особи (паспорт,

студентський квиток, трудова книжка); 3) достовірне історичне письмове джерело; 4) матеріальний об'єкт, у якому міститься певна інформація.

Електронний документ (ЕД) – документ, зміст якого представлено у вигляді відеоряду, зображення і/або запису звуку, для фіксування і/або відтворення яких застосовують відповідну апаратуру, на який накладено кваліфікований електронний підпис.

Реквізити – структурні елементи, з яких складається документ, у них міститься інформація для його ідентифікації, організації і/або надання йому юридичної сили.

Система електронного документообігу (СЕД) – сукупність програмно-технічних засобів, призначених для автоматизації організації роботи з електронними документами у діловодстві установи.

Текст документа – це головний реквізит службового документа, що відображає його зміст. Він має чітко й переконливо відображати причину й мету його написання, розкривати суть конкретної справи, містити докази, висновки.

Онлайн-тренажер з правопису української мови – електронний довідник, у якому поєднано теоретичні положення й практичні завдання, що сприяє засвоєнню граматики української мови і вдосконаленню правописних навичок.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Створіть документ у текстовому процесорі Word. Виставте поля згідно з стандартом: 30 мм ліве; 10 мм праве; 20 мм верхнє та нижнє. Розмір шрифту 14, шрифт – Times New Roman. Орієнтація сторінки – книжна. Формат – А4.

2. Надрукуйте основні реквізити, використовуючи вимоги до їх оформлення, що прописані в ДСТУ 4163-2003: назва організації (07); назва виду документа (10); дата (11); реєстраційний індекс документа (12); заголовок до тексту (19); текст документа (21); підпис (23).

3. Скориставшись вимогами, прописаними в додатку 1 «Загальні правила оформлення документів» Типової інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі створіть один з організаційно-розпорядчих документів.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n18>.

4. У програмі FreeMind створіть карту знань на тему: реквізити документів, які я використовую у своїй практиці.

Для цього вам потрібно обрати 10 документів, наприклад, заяву, резюме, протокол тощо, і створити відповідну карту знань.

Центральне поняття у ній: «види документів». Від нього створіть гілки із зазначенням конкретних видів документів за назвою.

Далі створіть менші гілки і вкажіть конкретні реквізити до кожного обраного вами виду документа.

Додайте зображення, що ілюструють зазначені документи.

5. Пройдіть два тести в онлайн-тренажері з правопису української мови. Теми оберіть ті, які є актуальними для вас. URL : <https://webpen.com.ua/>

Список використаних джерел

1. Діловодство. *Енциклопедія Сучасної України* : електронна версія / гол. редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006 : вебсайт. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26455 (дата звернення : 06.06.2022).

2. ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» від 28.05.2004 р. URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=68311 (дата звернення : 06.06.2022).

3. ДСТУ 4163-2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» від 2021-09-01]. URL : https://osvita-omr.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/dstu-4163_2020.pdf (дата звернення : 06.06.2022).

4. ДСТУ 4163-2003 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0055609-03#Text> (дата звернення : 06.06.2022).

5. Наказ ДСНС України від 01.01.2021 р. № 1 Про затвердження інструкцій та типових інструкцій з діловодства : Інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну в Державній службі України з надзвичайних ситуацій. URL : <https://dsns.gov.ua/nakazi-z-osnovnoyi-diynalnosti/118902> (дата звернення : 06.06.2022).

6. Оформлення документів по-новому : 10 новел ДСТУ 4163:2020. URL : <https://medoc.ua/blog/oformlennja-dokumentiv-po-novomu-10-novel-dstu-41632020> (дата звернення : 06.06.2022).

7. Оформлення документів по-новому: 10 новел ДСТУ 4163:2020. URL : <https://buhgalter.com.ua/articles/pervisna-dokumentatsiya/noviy-dstu-41632020-shchodo-oformlennya-dokumentiv-oglyad-novovveden/> (дата звернення : 06.06.2022).

8. Постанова КМУ від 16.12.2020 р. № 1269 Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 55. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1269-2020-%D0%BF#n2> (дата звернення : 06.06.2022).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами – підприємцями : Закон України від 23.03.2017 р. № 1982-VIII. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T171982?an=1> (дата звернення : 06.07.2022).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу : Закон України від 15.04.2014 р. № 1206-VII. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T141206?an=2> (дата звернення : 06.06.2022).

11. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV із змінами. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення : 06.06.2022).

12. Про інформацію : Закон України. Редакція від 15.06.2022 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1992. № 48. С. 650. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення : 06.07.2022).

13. Тренажер з правопису української мови». URL : <https://webpen.com.ua/> (дата звернення : 06.06.2022).

14. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019.

15. Шевчук С. В. Ділове мовлення для державних службовців : навч. посіб. / С. В. Шевчук. – Київ: Літера, 2004. – 395 с. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001500 (дата звернення : 06.06.2022).

ТЕМА 13

Побудова внутрішньої системи забезпечення якості та самооцінювання освітньої діяльності у НМЦ

План

- 13.1 Сутність поняття «якість освіти».
- 13.2 Моніторингові дослідження.
- 13.3 Якість педагогічного складу (підвищення кваліфікації, мотивація).

Стислий виклад теоретичного матеріалу

13.1 Сутність поняття «якість освіти»

Поняття «якість освіти» є одним з базових у вітчизняних та міжнародних нормативних документах, що регламентують функціонування сфери освіти – у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року; законах України «Про освіту», «Про вищу освіту»; документах пов'язаних з упровадженням Болонської системи тощо.

У Законі України «Про освіту» вказано, що якість освіти – це відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг.

Національна доктрина розвитку освіти України розкриває сутність поняття «освіта» як стратегічний ресурс поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету та конкурентоспроможності держави на міжнародній арені.

У документі підкреслюється, що «головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства».

Міжнародна організація зі стандартизації ISO визначає якість освіти як сукупність властивостей і характеристик освітнього процесу, які надають їм здатність задовольняти освітні потреби споживачів освітніх послуг.

Водночас підкреслюється важливість оцінки досягнутої якості усіма споживачами освітніх послуг – як безпосередніх (студент, слухач), так і опосередкованих (роботодавець, держава, громада, суспільство).

У Меморандумі про вищу освіту Комісії Європейських співтовариств якість освіти висвітлено як «найбільш ефективне використання людських і матеріальних ресурсів вищої школи; поширення наукових досліджень і максимально можливе їх застосування в навчальному процесі; удосконалення і оптимізація вступу до вищого навчального закладу і форм атестації студентів; покращення професійної компетенції викладачів; поглиблення взаємодії з роботодавцями» [1].

Розділ V

Стаття 41. Система забезпечення якості освіти

1. Метою розбудови та функціонування системи забезпечення якості освіти в Україні є:

- гарантування якості освіти;
- формування довіри суспільства до системи та закладів освіти, органів управління освітою;
- постійне та послідовне підвищення якості освіти;
- допомога закладам освіти та іншим суб'єктам освітньої діяльності у підвищенні якості освіти

2. Складовими системи забезпечення якості освіти є:

- система забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня система забезпечення якості освіти);
- система зовнішнього забезпечення якості освіти;
- система забезпечення якості в діяльності органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти.

Закон України «Про освіту»
5 вересня 2017 року
№ 2145-VIII

Якість освіти є тим показником, за яким визначається ефективність функціонування системи освіти держави на будь-якому етапі її розвитку.

Якість освіти – це сукупність властивостей системи освітньої галузі, що відповідає сучасним вимогам педагогічної теорії та практики й спроможна задовольнити освітні потреби особистості, суспільства, держави.

Підвищення якості освіти потребує її постійного дослідження, налагодження системи моніторингу освіти, головною метою якого є збирання, обробка, зберігання та поширення інформації про освітню систему або її окремі елементи, оцінювання й аналіз її показників на всіх рівнях функціонування, поширення та доступ до цієї інформації громадськості, різних користувачів освітніх послуг, посилення управлінських дій щодо якісних показників в освіті, прогнозування її розвитку [2].

Розділ V

Стаття 41. Система забезпечення якості освіти

3. Система забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня система забезпечення якості освіти) може включати:

- стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти;
- систему та механізми забезпечення академічної доброчесності;
- оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання здобувачів освіти;
- оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної (науково-педагогічної) діяльності педагогічних та науково-педагогічних працівників;
- оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання управлінської діяльності керівних працівників закладу освіти;
- забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, в тому числі для самостійної роботи здобувачів освіти;
- забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління закладом освіти;
- створення в закладі освіти інклюзивного освітнього середовища, універсального дизайну та розумного пристосування;
- інші процедури та заходи, що визначаються спеціальними законами або документами закладу освіти.

4. Система зовнішнього забезпечення якості освіти може включати:

1) інструменти, процедури та заходи забезпечення і підвищення якості освіти, зокрема: стандартизацію; ліцензування освітньої діяльності; акредитацію освітніх програм; інституційну акредитацію; громадську акредитацію закладів освіти; зовнішнє незалежне оцінювання результатів навчання; інституційний аудит; моніторинг якості освіти; атестацію педагогічних працівників; сертифікацію педагогічних працівників; громадський нагляд; інші інструменти, процедури і заходи, що визначаються спеціальними законами.

2) визначені цим Законом і спеціальними законами органи і установи, що відповідають за забезпечення якості освіти, та спеціально уповноважені державою установи, що проводять зовнішнє незалежне оцінювання;

3) незалежні установи оцінювання та забезпечення якості освіти.

Закон України «Про освіту»
5 вересня 2017 року
№ 2145-VIII

13.2 Моніторингові дослідження

Наказ МОН від 16.01.2020 № 54 «Про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти» – документ, в якому визначено механізм підготовки та проведення моніторингу якості освіти та освітньої діяльності у закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти незалежно від їх підпорядкування, типу й форми власності [3].

Метою проведення моніторингу є виявлення та відстеження тенденцій у розвитку якості освіти в країні, на окремих територіях, у закладах освіти, встановлення відповідності фактичних результатів освітньої діяльності її заявленим цілям, оцінювання причин відхилень від цілей.

У широкому значенні, моніторинг якості освіти – збирання, обробка, зберігання та розповсюдження інформації про стан освіти, інтерпретація зібраних фактів та прогнозування на їх основі динаміки і основних тенденцій її розвитку та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для ухвалення управлінських рішень стосовно підвищення ефективності функціонування освітньої галузі.

Моніторингові дослідження є надійним інструментом аналізу різноманітних аспектів освітнього процесу (рис. 13.2.1)

Рисунок 13.2.1 – Види моніторингу якості освіти

Джерело: розробка автора

Об'єктами моніторингу якості освіти можуть бути:

а) система освіти (загальна середня, професійна, вища, національна або загальнодержавна, регіональна система, муніципальна);

б) процеси (управлінський; навчально-виховний процес, педагогічний процес у цілому та окремі його складові: процес морального та трудового виховання, процес підготовки дітей до школи;

в) зміст освіти;

г) рівень і якість сформованості навчальних досягнень, процес і результати сформованості життєвих принципів та здатності до самостійного подальшого життя після закінчення школи тощо;

д) діяльність (трудова, навчальна, управлінська);

е) явища (вихованість, освіченість, майстерність педагога та інші).

Стаття 48. Моніторинг якості освіти

Моніторинг якості освіти – це система послідовних і систематичних заходів, що здійснюються з метою виявлення та відстеження тенденцій у розвитку якості освіти в країні, на окремих територіях, у закладах освіти (інших суб'єктах освітньої діяльності), встановлення відповідності фактичних результатів освітньої діяльності її заявленим цілям, а також оцінювання ступеня, напряму і причин відхилень від цілей.

**Закон України «Про освіту»
5 вересня 2017 року
№ 2145-VIII**

Участь закладів освіти (інших суб'єктів освітньої діяльності) та учасників освітнього процесу у зовнішньому моніторингу якості освіти є добровільною, крім випадків, встановлених у законодавстві.

Порядок, види та форми проведення моніторингу якості освіти затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки організовує участь закладів освіти у порівняльних міжнародних дослідженнях якості освіти.

Громадська акредитація закладу освіти – це оцінювання закладу освіти щодо ефективності внутрішньої системи забезпечення якості освіти та забезпечення досягнення здобувачами освіти результатів навчання, передбачених освітніми програмами і стандартами освіти.

Атестація педагогічних працівників – це система заходів, спрямованих на всебічне та комплексне оцінювання педагогічної діяльності педагогічних працівників.

Сертифікація педагогічних працівників – це зовнішнє оцінювання професійних компетентностей педагогічного працівника (у тому числі з педагогіки та психології, практичних вмінь застосування сучасних методів і технологій навчання), що здійснюється шляхом незалежного тестування, самооцінювання та вивчення практичного досвіду роботи.

Моніторингові дослідження якості освітньої діяльності НМЦ ЦЗ та БЖД – це комплекс організаційних, наукових, дослідницьких, аналітичних та інших заходів, спрямованих на постійне вивчення, аналіз та діагностику освітньої діяльності НМЦ ЦЗ та БЖД [4].

Метою моніторингових досліджень є оцінювання реального рівня якості освітньої діяльності НМЦ ЦЗ та БЖД, удосконалення механізмів організаційного та науково-методичного керівництва ними (рис. 13.2.1).

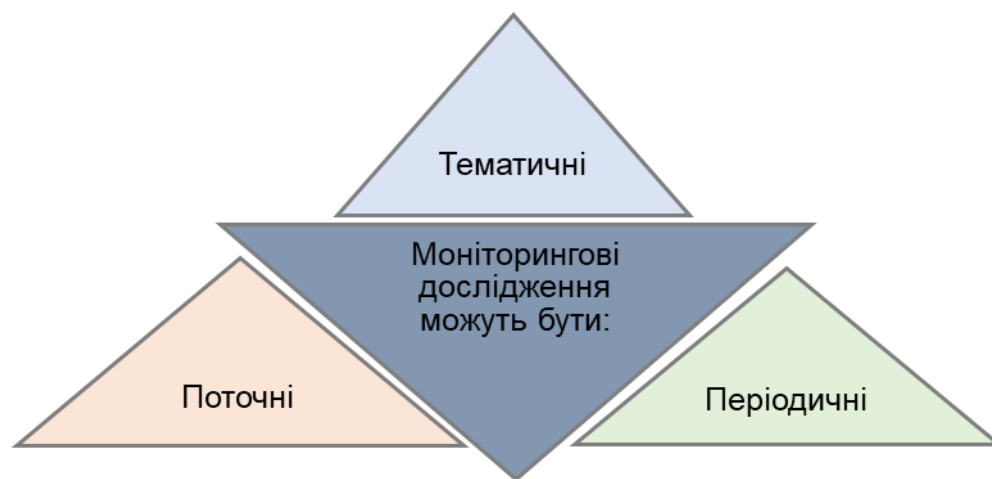

Рисунок 13.2.1 – Види моніторингових досліджень

Джерело: розробка автора

Основними інформаційними та аналітичними джерелами для проведення моніторингу є:

– статистичні дані, які узагальнюються за період моніторингового дослідження, у тому числі дані вибіркового обстеження організаційно розпорядчих документів територіальної підсистеми ЄДС ЦЗ, керівництва НМЦ ЦЗ та БЖД щодо організації навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях;

– обліково-звітні документи щодо організації та проведення освітньої діяльності НМЦ ЦЗ та БЖД;

– інформаційно-аналітичні матеріали за результатами експертного обстеження продуктивності підготовки та проведення заходів освітньої діяльності;

– узагальнені аналітичні матеріали соціально-психологічних обстежень організаційної культури НМЦ ЦЗ та БЖД.

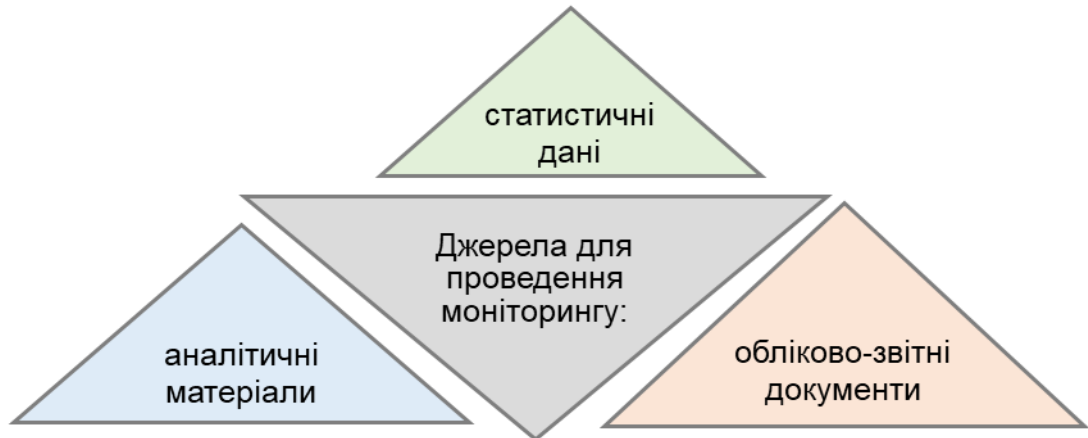

Рисунок 13.2.2 – Джерела для проведення моніторингу
Джерело: розробка автора

Об'єктами моніторингових досліджень є (рис. 13.3):

- інформація про учасників навчального процесу, зокрема про рівень їх кваліфікації, ступінь ефективності виконання професійної діяльності, соціальний захист, ергономіку праці та навчання, рівень задоволеності якістю надання освітніх послуг їх замовниками;
- процеси (навчальний, матеріально-технічного, фінансового забезпечення тощо) та характеристики їх стану;
- результати освітньої діяльності;
- навчально-методичне, матеріально-технічне, нормативно-правове, кадрове забезпечення освітньої діяльності.

Моніторингові дослідження здійснюються моніторинговими групами. Члени моніторингових груп розробляють план завдання моніторингового дослідження на основі затвердженої їх програми.

Програму досліджень пропонується затверджувати начальником та погоджувати з ДСНС України.

Моніторингове дослідження якості освітньої діяльності НМЦ ЦЗ та БЖД зазвичай проводиться протягом п'яти робочих днів.

На узагальнення матеріалів та розроблення довідки надається два робочих тижні.

За результатами моніторингових досліджень проводиться кількісний і якісний аналіз їх результатів.

Рівень якості освітньої діяльності визначається сумою балів, отриманих за кожним збалансованим показником.

Основні групи показників для аналізу результатів моніторингу за напрямами діяльності центрів

1. Функціональне навчання.
2. Спеціальна підготовка.
3. Підготовка керівництва та інших учасників комплексних об'єктових навчань і тренувань з питань ЦЗ
4. Навчально-консультаційне супроводження командно-штабних навчань та штабних тренувань.
5. Методичний супровід СГ, що проводять навчання населення діям у НС.
6. Навчання населення з питань пожежної безпеки.
7. Кадрове забезпечення навчально-методичної діяльності.
8. Стан матеріально-технічної бази.

Участь закладів освіти та учасників освітнього процесу в зовнішньому моніторингу якості освіти є добровільною (крім моніторингу на загальнодержавному або міжнародному рівнях).

Результати моніторингу зазначаються у звіті, який готує суб'єкт моніторингу (відповідно до Програми).

Фінансування здійснюється коштом засновника, власних надходжень закладу освіти та/або інших джерел, не заборонених законодавством.

Методи проведення дослідження під час моніторингу:

- опитування (анкетування, інтерв'ювання);
- тестування;
- спостереження за освітнім процесом та освітньою діяльністю у закладах освіти;
- фокус-група;
- аналіз документації закладів освіти, їх засновників;
- аналіз статистичних даних про стан системи освіти за встановленими формами звітності;
- інші методи.

13.3 Якість педагогічного складу (підвищення кваліфікації, мотивація)

Однією з глобальних цілей сталого розвитку, затверджених у 2015 році на саміті ООН, є забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та **заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх.**

ЦІЛЬ 4. Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж життя

Так, 5 вересня 2017 року у Верховній Раді України було прийнято новий Закон України «Про освіту», яким запроваджено нову систему підвищення кваліфікації, що передбачає збільшення та розширення можливостей педагогічних працівників для вдосконалення педагогічної майстерності та професійного зростання впродовж усього життя. Порядок підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників, що був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 300 (набрав чинності з 01 січня 2020 року). Також 27 грудня 2019 року згідно з постановою Уряду № 1133 були внесені зміни до цього Порядку [5].

Відповідно до частини другої статті 54 Закону педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати свій професійний і загальнокультурний рівні та педагогічну майстерність.

Але такий обов'язок урівноважується правом педагогічних працівників, визначеним у частині першій цієї статті, на вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації.

Згідно з частиною першою статті 59 Закону заклади освіти, в яких працюють педагогічні працівники, сприяють їхньому професійному розвитку та підвищенню кваліфікації.

Відповідно до частини шостої статті 18 Закону підвищення кваліфікації – це набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань. Порядок поширюється на підвищення кваліфікації педагогічних працівників, перелік посад яких затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 року № 963 (зі змінами).

Формами підвищення кваліфікації є інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева), **дуальна, на робочому місці, на виробництві** тощо.

Форми підвищення кваліфікації можуть поєднуватись.

Відповідно до пункту 6 Порядку основними видами підвищення кваліфікації є навчання за програмою підвищення кваліфікації (у тому числі участь у семінарах, практикумах, тренінгах, вебінарах, майстер-класах тощо), а також стажування. Також відповідно до пункту 9 Порядку педагогічні працівники можуть підвищувати кваліфікацію у різних суб'єктів підвищення кваліфікації.

Суб'єкти підвищення кваліфікації:

- мають конкурувати на відповідному ринку освітніх послуг на рівних для всіх засадах;
- пропонувати педагогічним працівникам найкращі, найзручніші і найвигідніші умови підвищення кваліфікації ґрунтуючись на реальних їхніх потребах і запитах;
- забезпечувати при цьому досягнення педагогічними працівниками задекларованих очікуваних результатів.

Для досягнення найвищих показників якості освіти, кожен педагог потребує постійного удосконалення та підвищення кваліфікації протягом усієї професійної діяльності.

Як правило, педагогічні працівники усвідомлюють необхідність розвиватись, удосконалюватись, бути сучасними та виконувати вимоги нормативно-правових актів. Також усіма нами керують певним чином сформовані мотиви.

Мотивація (з лат. movere) – спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керуючий поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини задовольняти свої потреби.

В управлінні, мотивація – це процес стимулювання працівників до здійснення ефективної діяльності, спрямованої на досягнення цілей установи. Мотивація необхідна для ефективного виконання прийнятих рішень і запланованих завдань.

Мотивація – це те, що знаходиться в людини «всередині». Якщо людина мотивована, її задоволення від роботи може призвести до якісного результату.

Зарубіжні вчені Д. Маккеланд та Д. Акінсон розробили теорію мотивації досягнення успіхів у різноманітних видах діяльності.

Згідно з цією теорією люди, мотивовані на успіх, ставлять перед собою цілі, досягнення яких однозначно розцінюється ними як перемога.

Найефективніше на персонал впливає економічна та неекономічна мотивація (рис. 13.4).

Економічна мотивація:	Неекономічна мотивація:
Заробітна плата Доплати Премії	Навчання Підвищення кваліфікації Путівки Комунікації транспорт, зв'язок) Подарунки Безкоштовні обіди Просування кар'єрними сходами Подяки Спеціальні звання Грамоти Медалі

Рисунок 13.4 – Види мотивації

Джерело: розробка автора

Велику роль відіграє особиста мотивація керівника, наприклад Л. Карамушка (відомий фахівець у сфері організаційної та економічної психології, розробник концепції психологічних основ управління освітніми організаціями, управління змінами та організаційного розвитку, психолого-управлінського консультування, профілактики та подолання синдрому «професійного вигорання» рекомендує звернути увагу на:

- визначення основних потреб колективу (а також окремих працівників) і міри значущості кожного з них;
- визначення конкретних чинників, які сприяють актуалізації та задоволенню цих потреб або блокують їх (мотиватори, демотиватори);
- створення умов для посилення або нейтралізації зазначених факторів через використання відповідного інструментарію, методів взаємодії з людьми та стимулюванням їхньої діяльності.

Мотиватори:

- чітке визначення завдань колективу окремих працівників, створення умов для їхнього досягнення;
- забезпечення працівників нормальною заробітною платою;
- створення у колективі сприятливого соціально-психологічного клімату;
- визнання заслуг та досягнень працівника;
- стимулювання ініціативи та активності працівників, виявів їхнього творчого потенціалу.

Демотиватори:

- неясність і нечіткість завдань;
- перевантаженість (недовантаженість) роботою;
- брак нормальної оплати праці;
- погані стосунки в колективі;
- недостатня інформованість;
- брак конкретних позитивних результатів;
- несправедлива, брутальна критика;
- безпідставна відмова у визнанні;
- неможливість реалізації працівником своїх ідей.

Потрібно обов'язково приділяти увагу і питанням мотивації слухача.

Прийоми для мотивації слухача:

Зацікавленість змістом навчального матеріалу – новизна повідомлення; дивовижна інформація.

Зацікавленість процесом навчання – використання роздаткового матеріалу, технічних засобів навчання; застосування комп'ютерної техніки, демонстраційного експерименту та інших видів наочності; залучення до ігрової діяльності, проблемне навчання тощо.

Створення позитивного мікроклімату. Почуття гумору може допомогти вам стати успішним педагогом, зняти напруженість в аудиторії. Багато колег підтвердять, що своєчасний жарт в одну мить може зняти втому. Почуття гумору також змінить ставлення слухача до викладача, можливо, змусить їх з нетерпінням чекати нової зустрічі.

Позитивне ставлення до стресів, що виникають. Це великий життєвий актив. Позитивне ставлення допоможе вам впоратися із неприємностями найкращим чином. Також зберігайте почуття гумору. Це дасть змогу більш позитивно дивитися на життя і бути щасливими.

Компетентності після вивчення теми

- здатність до проведення самооцінки своєї діяльності;
- виявлення основних мотивів, що спонукають до постійного удосконалення та навчання впродовж усього життя.

Терміни та поняття для закріплення матеріалу

Мотивація (з лат. *movere*) – спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керуючий поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини задовольняти свої потреби.

Моніторинг (укр. спостереження) – система постійного спостереження за явищами і процесами, що проходять в навколишньому середовищі і суспільстві, результати якого слугують для обґрунтування управлінських рішень із забезпечення безпеки людей та об'єктів економіки.

Питання та завдання для самодіагностики

1. Які методи проведення дослідження під час моніторингу вам відомі?
2. Які форми підвищення кваліфікації ви проходили?

Список використаних джерел

1. Боньковський О. А., Димань Т. М., Вовкогон А. Г. Європейський простір вищої освіти та Болонський процес : навчально-методичний посібник. Одеса : БНАУ, 2017. 106 с.

2. Про освіту. Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення : 02.02.2022).

3. Про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти : наказ МОН від 16.01.2020 р. № 54. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0154-20#Text> (дата звернення : 02.02.2022).

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації та проведення моніторингу якості діяльності навчально-методичних центрів цивільного захисту та безпеки життєдіяльності : наказ ДСНС від 25.01.2017 р. № 49.

5. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників : постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 800. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення : 02.02.2022).

6. Карамушка Л. М. Психологія управління конфліктами в організації (на матеріалі діяльності освітніх організацій) : монографія / Л. М. Карамушка, Т. М. Дзюба. – Київ : Наук. світ, 2009. 268 с.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов Ю. О., Тютюник В. В., Шевченко Р. І. Державна система моніторингу і попередження надзвичайних ситуацій. Харків : УЦЗУ, 2008. 113 с.
2. Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття : підходи і практичні заходи. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (м. Париж, 5–9 жовтня 1998 р.) URL : http://books.zntu.edu.ua/book_info.pl?id=160592 (дата звернення : 05.06.2022).
3. ДБН В.1.2-4:2019 Система надійності та безпеки в будівництві. Інженерно-технічні заходи цивільного захисту (цивільної оборони). [Чинні від 2019-08-01]. Вид. офіц. Київ : Мінрегіонбуд України, 2019. (ДСК).
4. ДБН В.1.1-46:2017 Інженерний захист територій, будинків і споруд від зсувів та обвалів. [Чинні від 2017-11-01]. Вид. офіц. Київ: Мінрегіонбуд України, 2017. URL : https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_1_1_46/1-1-0-1779 (дата звернення : 05.06.2022).
5. ДБН В.1.1-25:2009 Інженерний захист територій та споруд від підтоплення та затоплення. [Чинні від 2011-01-01]. Вид. офіц. Київ: Мінрегіонбуд України, 2011. URL : https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_1_1_25_2009/1-1-0-785 (дата звернення : 05.06.2022).
6. ДБН В.1.1-7:2016 Пожежна безпека об'єктів будівництва. [Чинні від 2017-06-01]. Вид. офіц. Київ: Мінрегіонбуд України, 2017. URL : <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-88> (дата звернення : 05.06.2022).
7. ДБН В.1.1-24:2009 Захист від небезпечних геологічних процесів. Основні положення проектування. [Чинні від 2011-01-01]. Вид. офіц. Київ: Мінрегіонбуд України, 2011. URL : https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_1_1_24_2009/1-1-0-786 (дата звернення : 05.06.2022).
8. ДБН Б.2.2-12:2019 Планування і забудова територій. [Чинні від 2019-10-01]. Вид. офіц. Київ: Мінрегіонбуд України, 2019. URL : https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/b_2_2_12/1-1-0-1802 (дата звернення : 05.06.2022).
9. ДБН Б. 1.1-5:2007 Система містобудівної документації. Перша частина. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) на особливий період у містобудівній документації. [Чинні від 2008-04-01]. Вид. офіц. Київ : Мінрегіонбуд України, 2008. (ДСК).
10. ДБН Б. 1.1-5:2007 Система містобудівної документації. Друга частина. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) на мирний час у містобудівній документації. [Чинні від 2008-04-01]. Вид. офіц. Київ : Мінрегіонбуд України, 2008. URL : <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-172>. (дата звернення : 07.07.2022).

11. ДСТУ 8773:2018 Склад та зміст розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту в складі проектної документації на будівництво об'єктів. Вид. офіц. [Чинний від 2019-07-01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2018.

12. ДСТУ-Н ББ.1.1-19:2013 Настанова з виконання розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) у містобудівній документації на мирний час. [Чинний від 2014-04-01]. Вид. офіц. Київ. : ДП «УкрНДНЦ», 2013. URL : https://dbn.co.ua/load/normativy/dstu/nastanova_civilniy_zakhist/5-1-0-1190 (дата звернення : 07.07.2022).

13. ДСТУ-Н ББ.1.1-20:2013 Настанова з виконання розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) у містобудівній документації на особливий період. [Чинний від 2014-04-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2013. (ДСК).

14. Європейська конвенція з прав людини, ратифіковано Законом від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL : (дата звернення : 05.06.2022).

15. Завдання та діяльність центральних органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту : навч. посіб. / О. О. Бондаренко та ін. Київ : ІДУЦЗ, 2017. URL : http://sbrary.iducz.dsns.gov.ua/weblib/hage_lib.php (дата звернення : 04.02.2022).

16. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення : 05.06.2022).

17. Збірка кращих практик місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту та безпеки громад / Ін-т державного управління у сфері цивільного захисту; за заг. ред. М. О. Маюрова, С. А. Парталяна, П. Б. Волянського Київ : ІДУЦЗ, 2018. 131 с.

18. Збірка кращих практик місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту та безпеки громад (2018–2020 роки) / О. Я. Лещенко, С. А. Кудін, В. М. Михайлов, М. В. Андрієнко, В. Ф. Коробкін, Н. М. Романюк, Б. О. Овчаренко; за заг. ред. П. Б. Волянського, С. А. Парталяна. Київ: ІДУ НД ЦЗ, 2021. 626 с. URL : <https://idundcz.dsns.gov.ua/uk/metodichna-dopomoga-z-organizaciyi-zahodiv-cz-v-teritorialnih-gromadah/zbirka-krashhix-praktik-miscevogo-samovryaduvannya-u-sferi-civilnogo-zaxistu-ta-bezpeki-gromad-2018-2020-roki-1> (дата звернення : 07.07.2022).

19. Інчхонська декларація : концепція розвитку освіти до 2030 року. URL : <https://pon.org.ua/international/4171-inchxonska-deklaraciya-konserciya-rozvitku-osviti.html> (дата звернення : 05.06.2022).

20. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення : 05.06.2022).

21. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення : 05.06.2022).

22. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30. С. 141.

23. Кризовий менеджмент і принципи управління ризиками в процесі ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: монографія / П. Б. Волянський, С. О. Гур'єв, О. С. Соловійов, А. В. Терент'єва. Вид. 2-ге, виправ. та допов. Київ : Парламентське вид-во, 2021. 432 с.

24. Марчук А. В. Андрагогіка : навч. посіб. : Львів : ЛьвДУВС, 2020. 300 с. URL : <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3218/1/andragogika.pdf> (дата звернення : 05.06.2022).

25. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.1973 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення : 05.06.2022).

26. Моніторинг надзвичайних ситуацій : підручник / Ю. О. Абрамов та ін. Харків : АЦЗУ, 2005. С. 530.

27. Організація цивільного захисту під час реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. О. Я. Лещенко, В. М. Михайлов, Н. М. Романюк, В. О. Скакун / за заг. ред. М. О. Маюрова, П. Б. Волянського. Практичний poradnik. Вид. 2-ге, допов. Київ : ІДУЦЗ, 2017. С. 125.

28. Природний, техногенний та екологічний ризики: аналіз, оцінка, управління : Наукове видання. Г. В. Лисиченко та ін. НАН України, Ін-т геохімії навколиш. середовища. Київ : Наукова думка, 2008. 542 с.

29. Инчхонская декларация – Образование-2030 : обеспечение всеобщего инклюзивного и справедливого качественного образования и обучения на протяжении всей жизни. URL : https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233137_rus. (дата звернення : 05.06.2022).

30. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів від 16.12.2015 р. № 1052. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF> (дата звернення : 25.01.2022).

31. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика / за ред. О. Пометун, Л. Пироженко, Київ : Наукова думка, 2002. С. 136.

32. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. С. 204.

33. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо об'єктів підвищеної небезпеки : Закон України від 15.07.2021 р. № 1686-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1686-20#Text> (дата звернення : 30.04.2022 р.).

34. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п> (дата звернення : 25.01.2022).

35. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення : 30.04.2022 р.).

36. Про затвердження переліку об'єктів, що належать суб'єктам господарювання, проектування яких здійснюється з урахуванням вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів від 09.01.2014 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.05.2022 р.)

37. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні : Указ Президента України від 30.09.2010 р. № 926/2010. *Офіційний вісник Президента України*. 2010. № 27. С. 896.

38. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля : постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення : 15.05.2022 р.).

39. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 р. № 11. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF> (дата звернення : 25.01.2022).

40. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.01.2002 р. № 347/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. С. 860. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення : 30.04.2022 р.).

41. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013. URL : <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html> (дата звернення : 30.04.2022 р.).

42. Про організаційно-методичні вказівки з підготовки населення до дій у НС на 2022–2023 роки : наказ ДСНС від 14.12.2021 р. № 821.

43. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради* , 2017. № 38–39. С.380.

44. Про затвердження порядку віднесення міст до відповідних груп з цивільної оборони : постанова Кабінету Міністрів України від 29.10.2003 р. № 1695 (для службового користування).

45. Про затвердження Порядку віднесення об'єктів національної економіки до категорій з цивільної оборони : постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 р. № 227 (для службового користування).

46. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації

учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1057. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF> (дата звернення : 25.01.2022).

47. Про затвердження Порядку створення та використання матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 775. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.01.2022).

48. Про інженерний захист територій, об'єктів і споруд від зсувів : постанова Кабінету Міністрів України від 08.11.1996 р. № 1369. URL : <https://zakon.rada.gov.ua / laws / show / 1369 - 96 - % D 0 % BF # Text> (дата звернення : 25.01.2022).

49. Про утворення та ліквідацію районів : постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text> (дата звернення : 15.05.2022).

50. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на 2015–2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р. № 419-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/419-2015-%D1%80> (дата звернення : 15.05.2022).

51. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення : 30.04.2022).

52. Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.01.2014 р. № 37-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-%D1%80> (дата звернення : 15.05.2022).

53. Про післядипломну освіту : проект Закону України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT0870> (дата звернення: 10.06.2022).

54. Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС : наказ МНС України від 27.02.2008 р. № 148 URL : kyiv.dsns.gov.ua/files/2013/1/28/3.doc (дата звернення : 25.01.2022).

55. Про затвердження Положення про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів : наказ МНС України від 06.11.2003 р. № 425. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення : 15.05.2022).

56. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій : наказ МНС України від 31.08.2017 р. № 747. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17>

(дата звернення : 25.01.2022).

57. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах : наказ МОЗ від 16.06.2014 р. № 398. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0750-14> (дата звернення : 25.01.2022).

58. Про затвердження Стандарту психологічної діагностики та форм документів з організації психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності : наказ Міністерства соціальної політики України від 01.06.2018 р. № 810. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32175.html (дата звернення : 25.01.2022).

59. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення : 15.05.2022).

60. Природний, техногенний та екологічний ризики: аналіз, оцінка, управління: наукове видання. Г. В. Лисиченко та ін. НАН України, Ін-т геохімії навколиш. середовища. Київ : Наукова думка, 2008. С. 542.

61. Пуховська Л. П. Європейські стратегії, підходи і моделі розвитку освіти дорослих. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2021. Вип. 2 (20). URL : <http://www.adult-education-journal.com.ua/index.php/aej/article/view/179/141> (дата звернення : 25.01.2022).

62. Резнікова О. О., Войтовський К. Є., Лепіхов А. В. / за заг. ред. О. О. Резнікової Національні системи оцінювання ризиків і загроз : кращі світові практики, нові можливості для України. Київ: НІСД, 2020. С. 84. URL : <http://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/dopovid.pdf> (дата звернення : 25.01.2022).

63. Тарасенко Н. Сучасний стан освітньої реформи в Україні як передумова для подальших трансформацій системи освіти. Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс. 2021. № 6. С. 9–18. URL : http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5299:suchasnij-stan-osvitnoji-reformi-v-ukrajini-yak-peredumova-dlya-podalshikh-transformatsij-sistemi-osviti&catid=8&Itemid (дата звернення : 25.01.2022).

64. Терент'єва О. / за заг. ред. Н. Протасової, В. Полторак, Л. Жабенко, А. Пуцовой. Розробляємо стратегію розвитку освіти в територіальній громаді. Порадник для голів та управлінців освітою територіальних громад. Швейцарсько-український проєкт DECIDE – «Децентралізація для розвитку демократичної освіти», Київ. 20

65. Відомості про НМЦ ЦЗ та БЖД, що здійснюють навчання у сфері цивільного захисту. URL : <https://dsns.gov.ua/navchannya-naselennya-diyam-u-nadzvichaynih-sitaciyah/vidomosti-pro-navchalno-metodichni-centri-civilnogo-zahistu-ta-bezpeki-zhittediyalnosti-scho-zdiysnyuyut-navchannya-u-sferi-civilnogo-zahistu> (дата звернення : 02.06.2022).

КОЛЕКТИВ УКЛАДАЧІВ

Ірина БАБІЙЧУК – викладач кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними проєктами

Оксана БОЙКО – старший викладач кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними проєктами, кандидат наук з державного управління капітан служби цивільного захисту

Галина ГАЙОВИЧ – завідувач кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними проєктами, кандидат філологічних наук, доцент

Анна ДЕМКІВ – старший викладач кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності

Олена ДИШКАНТ – доцент кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними проєктами, кандидат психологічних наук полковник служби цивільного захисту

Сергій ЄРЕМЕНКО – заступник начальника Інституту з навчальної роботи, доктор технічних наук, професор полковник служби цивільного захисту

Наталія РОМАНЮК – викладач кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними проєктами

Олександр ФУРСЕНКО – професор кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними проєктами, кандидат технічних наук

Навчальне видання

**Основні аспекти підвищення кваліфікації
педагогічних працівників
навчально-методичних центрів
сфери цивільного захисту**

**І. В. Бабійчук, О. А. Бойко, Г. В. Гайович, А. М. Демків, О. В. Дишкант,
С. А. Єременко, Н. М. Романюк, О. М. Фурсенко**

Літературний редактор: Т.І. Помазанова

Інститут державного управління та наукових досліджень
з цивільного захисту

вул. Вишгородська, 21, м. Київ, 04074

тел. +38 (044) 430-82-17

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7241 від 02.02.2021

Навчальне видання

**Основні аспекти підвищення кваліфікації
педагогічних працівників
навчально-методичних центрів
сфери цивільного захисту**

**І. В. Бабійчук, О. А. Бойко, Г. В. Гайович, А. М. Демків, О. В. Дишкант,
С. А. Єременко, Н. М. Романюк, О. М. Фурсенко**

Літературний редактор: Т.І. Помазанова

Підписано до друку 00.00.2022 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 3,72. Тираж 100. Замовлення № 0720-178.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
03150, Україна, м. Київ, вул. Велика Васильківська, 74, оф. 7
Телефони: +38 (0552) 39 95 80,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

